

1977

UNIVERSITATEA „REGELE FERDINAND I” CLUJ—SIBIU
FACULTATEA DE LITERE ȘI FILOSOFIE

59

CHESTIUNEA ROMÂNĂ
ÎN ITALIA
ÎN TIMPUL MEMORANDULUI

TEZĂ DE DOCTORAT

BCU Cluj / Central University Library Cluj
DE

DIMITRIE BRAHARU

1 9 4 2

TIPOGRAFIA „CARTEA ROMÂNEASCĂ” DIN CLUJ, LA SIBIU, STR. ȘAGUNA NR. 17

BCU Cluj / Central University Library Cluj

850.

Dom. Romul Felea, în amintirea colaborării noastre din frumoasa „Fara matilor”!

UNIVERSITATEA „REGELE FERDINAND I” CLUJ-SIBIU
FACULTATEA DE LITERE ȘI FILOSOFIE

Cluj, 2 VIII
1969

D. Braharu

CHESTIUNEA ROMÂNĂ ÎN ITALIA ÎN TIMPUL MEMORANDULUI

TEZĂ DE DOCTORAT

BCU Cluj / Central University Library Cluj

DE

DIMITRIE BRAHARU

Ex mala librâ
ROMULUS FELEA
Abrud

1 9 4 2

TIPOGRAFIA „CARTEA ROMÂNEASCĂ” DIN CLUJ, LA SIBIU, STR. ȘAGUNA NR. 17

Teza a fost susținută în fața următoarei comisii de examinare :

Prof. univ. C. DAICOVICIU, Decan, președinte.

„ „ I LUPAȘ

„ „ C. MARINESCU

„ „ R. CÂNDEA

„ „ S. DRAGOMIR

„ „ D. M. TEODORESCU

Inchin aceste rânduri

memoriei fratelui meu

Soldatul Braharu N. Gheorghe

căzut în războiul pentru întregirea Neamului

și fiului său

Sublocotenentul în rez. Braharu Traian

*mort pentru acelaș ideal în bătălia
de la Harkov, la 27 Maiu 1942.*

19

Ex. nr. 1111
20/11/1940
ALEA
Alfred

INTRODUCERE

Prezenta lucrare, intitulată „*Chestiunea română în Italia în timpul Memorandului*”, înfățișează o latură a frământărilor din viața politică a Românilor dintre Carpați și Tisa, în vremea unuia din cele mai culminante momente: *Procesul Memorandului*, luminând răsunetul ce l-a avut în Italia această sbuciumată viață românească din timpul violentelor lupte politice de după dualism. Procesul acesta, unic în viața politică a popoarelor din timpurile moderne, s'a terminat — nu la Cluj, în fața judecătorilor maghiari care au condamnat — ci în fața întregii lumi civilizate, care i-a dat câștig de cauză națiunii române, în procesul ei istoric cu supremația maghiară.

Executarea hotărârilor opiniei publice europene, privitoare la drepturile națiunii române pe pământul Transilvaniei, s'a făcut apoi cu sângele vărsat pe câmpiile de luptă. Orice s'ar mai încerca pentru slăbirea acestor două esențiale momente ale procesului dintre Români și Unguri, nu mai poate să anuleze, nici măcar în parte, drepturi consfințite prin glasul pământului și al sângelui.

Materialul privitor la atitudinea opiniei publice din Italia față de persecuțiile maghiare din timpul Memorandului a fost strâns din presa vremii, din broșuri și din puținul material inedit ce a putut fi găsit în arhive. Cum materialul documentar diplomatic din acea vreme n'a fost dat încă publicității, iar accesul în arhivele Ministerelor nu este încă îngăduit, am căutat să aflu dacă există ceva în arhivele *Ligi pentru unitatea culturală a tuturor Românilor*. Ca diriguitoare a acțiunii propagandiste în

străinătate pentru dreptatea cauzei românești, desigur că trebuia să aibă material important privitor la legăturile cu Italia. Adresându-mă d-lui prof. Ștefan Pop, vice-președinte al Ligii, D-Sa a avut bunăvoința de a-mi preciza că: „*Arhiva Ligii Culturale a fost ridicată în timpul ocupației din 1916—1918 și până acum nu i s'a dat de urmă, cu toate investigațiile ulterioare... În actele ce s'au adus mai târziu dela Viena, unde probabil trebuia să fie și corespondența Ligii, nu s'a aflat nimic...*”.

Această pierdere ireparabilă pentru reconstituirea acțiunii de propagandă desfășurată de Ligă peste granițele vechiului Regat, face prețios ori ce document ce-l putem obține pe cale particulară, în legătură cu această activitate, sau cu raporturile conducătorilor Ligii, cu personalitățile politice, ori cu făuritorii de opinie publică din străinătate.

Intre publiciștii străini cari au urmărit cu toată atenția chestiunea română din Transilvania și Ungaria în ultimul deceniu al veacului trecut, locul de frunte îl ocupă Italianul *Roberto Fava* din Parma. Am crezut deci necsar a publica în anexe puținul ce l-am putut găsi din corespondența acestui distins publicist, atât la Academia Română, cât și la dl. Dr. Elie Dăianu, fost redactor la „*Tribuna*” din Sibiu în vremea Memorandului, căruia îi mulțumesc și pe această cale.

Ca încheiere, să-mi fie îngăduit a însemna aici că apariția acestei lucrări se datorește profesorului meu, d-lui Dr. Ioan Lupaș, Directorul Institutului de Istorie Națională, care a decis publicarea ei în Anuarul și Biblioteca Institutului. D-Sale precum și d-lui prof. C. Marinescu, le exprim recunoștință pentru îndrumările date la redactarea acestei lucrări.

Sibiu, 25 Martie 1941.

D. B.

Partea I.

PROCESUL MEMORANDULUI ȘI OPINIA PUBLICĂ ITALIANĂ

1. TRADIȚIA SPIRITULUI DE IMPOTRIVIRE LA ROMÂNII DIN TRANSILVANIA PÂNĂ LA 1894.

Revoluțiile românești din Transilvania își au — la început — origină de natură socială și anume: lupta pentru o soartă mai bună a poporului de țărani români, căzuți în iobăgie, după ocuparea de către Unguri a Voevodatelor de dincoace de munți. Două sunt aceste revoluții care au un caracter strict social și anume revoluția din 1437 și cea din 1514. La amândouă vom găsi — alături de Români — și pe țărani unguri conlocuitori, căzuți în robie și ei. Prima revoluție, cunoscută sub numele de *Revolta dela Bobâlna* — (1437—1438), după colina Bobâlna din județul Someș, aproape de com. Olpret, s'a produs din cauza dijmelor, rămase nestrânse timp de trei ani și pe care Episcopul catolic *Gheorghe Lepeș* dăduse ordin să le strângă deodată într'o monedă de argint nou introdusă și mult ridicată ca valoare față de cea veche. Această sarcină nouă se adăuga la cele vechi pe cari țărani le aveau față de nobili, între cari și desființarea dreptului de a se muta de pe o moșie pe alta. Nobilii conduși de vice-voevodul Transilvaniei *Lorand Lepeș*, fratele episcopului, atacau cu cavaleria lor și a Săcuilor pe țărani adunați și întăriți cu tranșeie pe colină, fără să fi avut însă vreun succes, fiind respinși în cele din urmă și siliți a ceda. Se ajunge apoi la o înțelegere prin care situația iobașilor se mai îmbunătățește. Astfel, Episcopul *Gheorghe Lepeș* se

învoia să primească moneda veche, nobilii renunțau la *nona* (1/9 din produsele iobagilor) se puteau muta de pe o moșie pe alta, iar averea rămasă la moartea iobagului să nu rămână nobilului ci să o moștenească văduva și copiii. Este deosebit de interesantă această înțelegere care a fost redactată la Mănăstirea din Cluj-Mănăstur și prin care, în fiecare an, delegați de pe domeniile nobililor trebuiau să se adune — în ziua Înălțării Domnului, sus pe Bobâlna, spre a se consfătui și a controla dacă nobilii își țin obligațiile față de iobagi. Această „pace” se făcu la 6 Iulie 1437, pentru a fi călcată apoi la 15 Septembrie, acelaș an, când s'a încheiat înțelegerea dela Căpâlna între Nobili, Săcui și Sași, înțelegere cunoscută sub numele de „*Unio trium nationum*”, cu scop de a-și apăra interesele și privilegiile contra Românilor: „prea ticăloșilor țărani”¹⁾. Urmarea acestei călcări de cuvânt a fost că răscoala s'a aprins din nou și a continuat până în Februarie 1438, cuprinzând județele Someș, Cluj, Turda și Alba. Era condusă de *Mihai și Gal Valahul* și de un *Antonius Magnus*, din Buda Românească, dar fu înăbușită, iar conducătorii în cele din urmă prinși și uciși²⁾. BCU Cluj / Central University Library Cluj

A doua revoluție făcută de țărănimea ardeleană, a fost cea din 1514. Indreptată tot contra nobilimii asupritoare, conducerea acestei revoluții n'o mai au Români ci Săcuii în frunte cu *Gheorghe Dozsa* zis *Săcuiul*. De data aceasta cauza consta în oprirea țărănimii de a se înrola în Cruciada ce se pregătea contra Turcilor după îndemnul Papei Leon al X-a. Nobilimea, văzându-și moșiile depopulate de iobagi, care se îndreptau în număr mare spre taberile de concentrare din Ungaria, îi opri. Conducătorul acestei cruciade, formată în majoritate de țărani unguri și români lăsă atunci pe Turci, îndreptându-se asupra nobililor. Această răscoală atinse Clujul și marginile Transilvaniei, în special Timișoara, Aradul și Bihorul.

¹⁾ N. Iorğa: *Istoria Românilor din Ardeal* — I — București, 1915, pag. 106.

²⁾ Dr. Ioan Lupaș: *Răscoala țăranilor transilvani 1437—38*, în „Studii, conferințe și comunicări istorice”, vol. II. — Cluj, 1940, pag. 67—79.

Nobilii, ajutați de Ion Zăpolya, voevodul Transilvaniei, înăbușiră răscoala și căpeteniile în frunte cu Gheorghe Dozsa au fost arse pe rug, iar *Popa Laurențiu*, care condusese răscoala în Nord, fu tras în țeapă lângă Cluj. O nouă dispoziție veni să lege și mai strâns de pământ pe iobagii unguri și români și anume *Tripartitul* lui Verböczi.

După aproape două sute de ani de iobăgie, în care timp poporul de țărani români fu lăsat în întuneric și sărăcie, o nouă pacoste se abătu asupra lui. De astă dată se făcu încercarea de a fi expropriat de singurul bun ce-i mai rămăsese din strămoși și anume *credința*. Se făcură răscoale religioase ca cea condusă de călugărul Sofronie spre a se apăra sufletul poporului de înstrăinare, pentru ca la un sfert de veac (1784) să se ivească o nouă încercare spre o soartă mai bună¹⁾. În acest an izbucni *Revoluția lui Horia*, revoluție care — prin conștiința de drepturile celei mai vechi națiuni din Transilvania, — depășește pe cele de până atunci și poate fi socotită ca începutul *răscoalelor naționale* ale Românilor din Transilvania. Această răscoală era însoțită și de o tendință religioasă, ca urmare firească a reacțiunii de după 1700, căci cei care exploatau pe Români — nobilii unguri — erau străini de țărani români atât ca neam, cât și ca credință²⁾.

Cunoscuta răscoală din 1784 a țăranilor români ardeleni are conducători pe *Horia, Cloșca și Crișan*, țărani din Munții Apuseni, regiune în care locuiește o parte din cel mai curat, mai rezistent, dar și mai sărac element românesc.

Cauza acestei răscoale, afară de „*ura nativă*” este cea de ordin general *iobăgia* și una de ordin militar administrativ, anume că offeri ai armatei austriace din Transilvania îndemneau poporul să se înscrie la oaste spre a scăpa de asupririle nemeșilor unguri. Un curent puternic își făcu loc în toată lumea asuprită a iobagilor români, iar unii din ei începură să

¹⁾ I. Lupaș: *Istoria Românilor*. Ed. XII. București, 1937, pag. 220—226.

²⁾ I. Lupaș: *Răscoala țăranilor din Transilvania la 1784*. Cluj, 1934, pag. 58.

amenințe pe nobilii unguri că vor trebui scoși domnii și Ungurii din Țară, deoarece „țara este a noastră, a voastră e Țara Ungurească și în scurtă vreme vă și scoatem noi de aici”. Nobilii, înspăimântați, interveniră la guvernatorul Transilvaniei, baronul Samuil Brukenthal, acesta dădu ordin să se oprească înscrierile în oaste a țăranilor români și urmarea fu răscoala care a ținut din 31 Oct. până la 14 Dec. 1784, sfârșindu-se cu înăbușirea ei de către trupele împărătești și cu uciderea pe roată la Alba Iulia, a căpeteniilor Horia și Cloșca (28 Februarie 1785). Din ordinul împăratului Iosif II, s'a ajuns — în urma răscoalei — la o îmbunătățire neînsemnată a soartei iobagilor și la o sporire a școlilor pentru popor. Dar cu aceasta nu s'a schimbat nimic din traiul greu al țăranului român. Amintirea lui Horia și a tovarășilor săi a rămas ca important rezultat sufletesc al Revoluției și trăește până azi, ca a unora care s'au sacrificat în luptă aprigă pentru dreptatea poporului, fără s'o fi putut dobândi¹⁾.

După revoluțiile țărănești, urmară revoluțiile în care alături de țărani, participă în număr mare și pătura intelectuală românească. Explicația că în primele revoluții nu întâlnim aproape deloc această pătură se află în faptul că Românii ardeleni, în primele veacuri după cucerirea ungurească, și-au pierdut pe conducători — cnezi și voievozi — care, spre a-și păstra privilegiile, s'au maghiarizat, trecând la catolicism. Trep-tat și cu mari greutate au reușit Românii din Transilvania, spre sfârșitul sec. XVIII și la începutul veacului următor să-și împlinească această lipsă.

O primă manifestare revoluționară a intelectualilor Români ardeleni o întâlnim la sfârșitul sec. al XVIII, puțin după revoluția lui Horia, în mișcarea de ordin constituțional-politic dela 1790—1792. Această manifestare e cunoscută în istorie sub numele de *Supplex libellus Valachorum*²⁾.

¹⁾ I. Lupaș: *Răscoala țăranilor din Transilvania la 1784*, pag. 66—67 și 187.

²⁾ Dr. E. Dajănu: *Supplex libellus Valachorum 1791*. Text și traducere, Sibiu, 1901.

În fruntea acestei mișcări au pășit episcopii celor două biserici românești: *Gherasim Adamovici* din Sibiu și *Ioan Bob* din Blaj, iar cărturarii români cari au alcătuit memoriul acesta către Împăratul Leopold II. al Austriei (1790—92) par a fi fost cunoscuții reprezentanți ai Școlii istorice ardelenne: *Samuil Micu*, *Gheorghe Șincai* și *Petru Maior*, împreună cu vestitul medic oculist *Dr. Ioan Piuariu (Molnar)* și cu *Iosif Meheși*, consilier la Cancelaria de curte din Viena.

Memoriul către împăratul austriac conținea în esență următoarele postulate: a) Să nu se întrebuițeze numirea de „tolerați” la adresa Românilor; b) Să li se dea drepturile ce le-au avut până la 1437 și anume de-a fi reprezentată în dietă și națiunea română ca și celelalte națiuni, în număr proporțional; c) Libertăți egale și sarcini egale cu celelalte națiuni privilegiate.

Memoriul a fost trimis de Împărat dietei din Cluj, care a respins cererile românești¹⁾.

Revoluțiile din anul 1848 au sbuciumat fosta împărăție austriacă dela un capăt la altul. Incepând cu Viena, revoluția s'a întins la naționalități, între care Ungurii au pornit o însemnată mișcare pentru libertatea lor, urmărind însă în acelaș timp subjugarea altor națiuni. Din aceste motive, Românii și Croații au luptat la 1848 contra Ungurilor, preferând o viețuire sub regim constituțional austriac unei stăpâniri maghiare. Conducerea spirituală a revoluției din 1848 a Românilor din Transilvania, a avut-o *Simion Bărnuțiu* și binecuvântarea luptei au dat-o cei doi episcopi români: *Andrei Șaguna* și *Ioan Lemeni*²⁾. *Avram Iancu* — un tânăr avocat — a fost conducătorul oștirii de țărani *Moți* iar luptele cele mai îndârjite s'au desfășurat în Munții Apuseni, unde trupele ungurești încercau să pătrundă. Cu ajutorul revoluției românești și prin intervenția Rușilor,

¹⁾ I. Lupaș: *Istoria Românilor*, o. c. pag. 245—246.

²⁾ I. Moșca: *Les Roumains de Transylvanie dans la Révolution de 1848—1849*, în volumul „*La Transylvanie*”. București, 1938, pag. 379—401.

Ungurii au fost zdrobiți, unitatea imperiului austriac salvată, dar Românii nu s'au bucurat de rezultatele revoluției lor „pentru Împărat”. Zădărnicia luptei Românilor din Transilvania a culminat după 1848, prin tragedia lui Iancu — căruia poporul îi spunea „Regele Moșilor”, și care și-a pierdut mințile de durere¹⁾.

Marele patriot român transilvan *Vasile Goldiș* caracterizând în 1 Decembrie 1918, cu prilejul *Unirii* — dela Alba Iulia — revoluția dela 1848 din Transilvania, spunea: „... Înaintașii noștri de pe Câmpul Libertății în 1848, au hotărât așa: „Națiunea română depune jurământ de credință către împăratul, către patrie și către națiune. Împăratul ne-a înșelat, patria ne-a ferecat și ne-am trezit că numai credința în noi înșine, în neamul nostru românesc, ne poate mântui”²⁾.

În adevăr, prin *Dualismul* din 1867, împăratul Francisc Iosif I, a cedat Transilvania Ungariei, ca preț al împăcării, urmând pentru Români un aspru și greu timp de luptă pentru salvarea Neamului, amenințat în ființa lui, de ofensiva de desnaționalizarea deslănțuită de guvernele dela Budapesta³⁾.

În lupta ce s'a dus de cele două laturi ale Carpaților, pentru a rezista opresiunii ungurești, sunt de importanță deosebită cele două momente aproape concomitente: înființarea *Ligii pentru unitatea culturală a tuturor Românilor* (24 Ianuarie 1891) și *Procesul Memorandului* (7 Mai 1894). Înainte însă de a înfățișa aceste două momente, s'a mai ivit o mișcare care a anticipat intrucâtva Memorandul.

¹⁾ Silviu Dragomir: *Avram Iancu*. București, 1924.

²⁾ Vasile Goldiș: *Discursuri*. București, 1928, pag. 32.

³⁾ Prin dualism Ungurii au obținut revocarea legilor votate în anii 1863—1865 în dieta dela Sibiu, legi care recunoșteau pe Românii transilvăneni ca a patra națiune, cu drepturi politice, culturale și bisericești egale cu ale celorlalte națiuni „istorice” ardeleni, Transilvania păstrându-și autonomia teritorială. (*Memorandul Românilor din Transilvania și Ungaria către Majestatea Sa Imperială și Regală Apostolică Francisc Josei I. Sibiu, 1892, pag. 6—10*).

2. PROCESUL MEMORANDULUI.

După încheierea *Dualismului austro-ungar* (1867), Românii din Transilvania au fost crunt desamăgiți, de felul cum li s'au răsplatit de către Dinastie jertfele lor de sânge din anul 1848. Ajunși sub stăpânire ungurească, ei își pierd treptat puținele drepturi ce le obținuseră dela Impăratul Austriei între anii 1849—1867 (absolutismul austriac) și trebuie să privească fără putință de a reacționa la ofensiva de maghiarizare pusă la cale de noul stat maghiar. Nădejtile — la început — se îndreptau peste Carpați, spre tânărul Stat român independent, care, în 1881, devenise *Regatul României*. Prea mic însă și desiluzionat după experiențele politice ale cooperării sale cu Rușii în anii 1877—78, noul Regat Român caută o apropiere cu Germania și prin aceasta de Austro-Ungaria și de Italia (Tripla Alianță) cu care încheie tratatul de alianță din 1883. Oficial deci, Statul român liber nu putea veni în ajutorul luptei desperate ce se da de către Românii din Transilvania și Ungaria cu guvernele șoviniste dela Budapesta. Din acest motiv, Românii Transilvăneni au pornit lupta pentru afirmarea națională prin ziarul „Tribuna” întemeiat de Ion Slavici la Sibiu ¹⁾

Ungurii, la rândul lor, înființară la 1885 Soc. *Emke*²⁾, societate care avea ca prim scop maghiarizarea Românilor, fapt care a provocat o vie reacțiune printre Ardelenii refugiați în Vechiul Regat Român din cauza persecuțiilor ungurești. Aici întemeiară la 1882 Soc. națională „Carpați”, pe care mai întâi hotărâseră s'o numească „*Iredenta Română*”, iar la 1885, când

¹⁾ Dr. Ion Moșca: *Tribuniștii și mișcarea memorandistă*, în „Gând Românesc”, An. II, Nr. 5. Cluj, Mai 1934, pag. 269—270.

²⁾ *Emke* = *Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület*. (Asociația Culturală Maghiară din Ardeal), a fost organizată mai ales de *Sándor József*, fost mult timp senator în România întregită. Înainte de războiul mondial, această societate avea 20.000 membri cu 100 secții și 214 biblioteci maghiare. Vezi, *Sándor József*: *Az E. M. K. E. megalipitása és negyedszázados működése. 1885—1910. (Înființarea și activitatea de un sfert de veac a asociației E. M. K. E.)*, Kolosvár, 1910.

s'a înființat la Cluj societatea *Emke*, organizatorul Societății „Carpați”, luptătorul ardelean *Gheorghe Secășeanu*, care în 1884 organizase serbările centenarului Revoluției lui Horia, publică și răspândi o proclamație revoluționară — (18 August 1885) ca răspuns la programul societății *Emke*. Ideile revoluționare ale proclamației se refereau, în prima parte a ei, la tendința Maghiarilor dela Cluj, care discutau chiar în acea zi, cu prilejul constituirei societății amintite, cum să se facă din Transilvania o țară ungurească; își dădeau seama de puținătatea și de slăbiciunea lor aci.

În a doua parte și cea mai însemnată, proclamația se adresează Românilor din Transilvania, îndemnându-i să reziste, în vinele lor să curgă mai iute, mai cu putere sângele Colonilor lui Traian, iar opinca Moșului să calce mai greu pe ulițele luminate ale Clujului...

Proclamația a fost tipărită pe foi volante de mărimea unui ziar de format mijlociu, pe cinci coloane, cu cerneală roșie în numele „Comitetului de inițiativă al iredentei române” și expedită cu poșta în toate părțile.

În Transilvania spaima Ungurilor a fost mare și generală, urmată de percheziții domiciliare, apoi de intervenții diplomatice la guvernul român, care fu silit să expulzeze pe autori¹⁾.

Nefiind acesta cel mai potrivit mijloc de a lupta contra celor cari voiau să rupă sufletele românești spre a îmbogăți pe cele ale asupritorilor, s'a aflat cea mai potrivită armă, care să pună la adăpost Statul român de complicații și totodată să ducă cu succes lupta contra Societății *Emke*, militând cu perseverență pentru întărirea unității culturale a tuturor Românilor. S'au înființat astfel la București — în ziua comemorării Unirii principatelor — la 24 Ianuarie 1891, *Liga pentru uni-*

¹⁾ Alexandru Lapedatu: *Un episod revoluționar în luptele naționale ale Românilor de peste munți acum o jumătate de veac*. București, M. O. Imprimeria Națională, 1937, în 8°, 78 pag. (Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice, Ser. III, tom. XVIII, Mem. 9).

tatea culturală a tuturor Românilor. Intențiunea inițială a emigranților ardeleni, care au stat la temelie acestei Ligi, a fost destul de modestă. Ea e reoglindită în actul constitutiv al Comitetului de inițiativă datat din București la 1/13 Aprilie 1890, în care se precizează.

„Văzând situația culturală a fraților noștri de peste munți, situație ce din zi în zi se înrăutățește prin tendința de desnaționalizare a populației nemaghiare întreprinsă de guvern și Kultur-egylet-urile maghiare:

„Subsemnații credem a îndeplini o națională datorie constituindu-ne într'un comitet al cărui scop va fi să colecteze bani și cărți atât pentru tinerimea studiosă cât și pentru orice Român cunoscător de carte de peste munți. Cu banii adunați se vor cumpăra cărți, cari împreună cu cărțile colectate se vor trimite în Ungaria și Transilvania, unde se vor împărți prin protopopiate...”. Semnează: Ioan Russu, I. Nenițescu, C. Tălășescu, Al. I. Hodoș, Vintilă, C. A. Rosetti, Petru Gârboviceanu, Ioan Slavici¹⁾.

Acest comitet stă la temelie Ligii care, în lupta ce-a desfășurat-o, are meritul de-a fi pus, cu toată hotărîrea, în fața opiniei publice europene, problema Transilvaniei. Scopul ei, — arătat în Statute — în afară de cultivarea conștiinței solidarității de rasă, era și determinarea unui curent menit să justifice misiunea de civilizație a Românilor în Orient.

Unul din mijloacele de luptă, mai ales pentru cel de al doilea scop al Ligii, a fost activitatea propagandistică, prin înființarea de filiale în centrele mari din Apus, mai ales universitare, unde tineretul român își făcea studiile. În ziarul „*Le Mémorial Diplomatique*” dela Paris din 14 Februarie 1891, la mai puțin de-o lună dela înființarea Ligii Culturale, se puteau citi aprecieri ca acestea în ce privește scopul Ligii: „Întreprinderea de asimilare violentă la care se dedau Magharii din Transilvania și care a format subiectul unui articol publicat în ulti-

¹⁾ Vezi: *Un document istoric* (primul început al Ligii Culturale), în ziarul „Roberto Fava”, număr festiv. București, 21 Iunie 1897.

mul număr al nostru, a determinat la București crearea unei Ligi pentru dezvoltarea instrucțiunii școlare la Români care se află în afară de România... Opera de maghiarizare este atât de activ condusă de către Liga Maghiară (Etnike), încât ea numără în momentul de față mai mult de cât 20.000 de aderenți, împărțiți în 61 de secții și dispune pentru agitație, care este scopul ei, de un capital depășind un milion de franci¹⁾. Ziarul speră că Liga Culturală va ajunge și ea cel puțin așa de înfloritoare ca Liga maghiară. De triumful ei nu se îndoiește, de oarece apără *dreptatea absolută* contra pseudo-civilizației maghiare care proscribe limba și biserica Românilor din Transilvania, leagănu elementului românesc.

Primul act al mișcării pentru lămurirea opiniei publice europene inițiate de Liga Culturală a fost tipărirea și răspândirea *Memoriului Studenților Universitari Români*²⁾, scris de întemeietorul „Tribunii” Ioan Slavici. Prin acest memoriu s'a urmărit informarea opiniei publice internaționale asupra stărilor intolerabile ale Românilor din Transilvania. Acest memoriu a fost tradus în patru limbi europene și răspândit într'un număr de 13.000 de exemplare. Numeroase articole de simpatie și de compătimire pentru Români din Ardeal s'au scris după acest memoriu studentesc în presa latină din Apus, în care nu lipseau aprecierile că rasa românească este sentinela civilizației în Orient față de care Europa occidentală nu poate să rămână indiferentă. Cel care se afla în fruntea Comitetului studentesc, care a răspândit memoriul, e cunoscutul profesor dela București *Simion Mehedinți*.

E drept că, la Memoriul studenților români din țara veche a urmat memoriul studenților maghiari, cu redactarea căruia fusese însărcinat românul reneșat Grigore Moldovan, care răs-

1. Ernest Armeanca: *Problema Transilvaniei în presa franceză. Spi-cuiri din activitatea propagandistică a Ligii Culturale*. Cluj, 1931, pag. 22.

2) *Memoriul Studenților Universitari Români privitor la situaținea Românilor din Transilvania și Ungaria*. București, 1891, 52. pag. și o hartă etnografică după Andree.

punea memoriului românesc invocând pretinsa constituție liberală a Ungariei. Presa străină din țările latine comentează însă că, față de sofismele studenților unguri, se opun faptele pozitive de oprimare a celor patru milioane de Români ardeleni și că ar fi fost de dorit mai multă generozitate și mai vădit spirit de dreptate la tinerimea maghiară. Studenții români din Austro-Ungaria n'au întârziat să vină cu *Replica*¹⁾, redactată de un comitet în frunte cu *Aurel C. Popovici*, student la Gratz. Ca și în cazul memoriului studentesc, Liga Culturală s'a îngrijit ca *Replica* să aibă un răsunset cât mai lung în opinia publică străină. Astfel, în Italia, vrednicul Președinte al Ligii Culturale *Grigore T. Brătianu*, câștigase pentru cauza Românilor din Transilvania și Ungaria pe ziaristul *Roberto Fava* din Parma²⁾.

Din corespondența ce se păstrează la Academia Română, în dosarele din primii ani ai Ligii, se poate constata deosebitul interes și marea putere de muncă depusă de acest gazetar pentru cauza românească. Într'o scrisoare din 23 Iulie 1892, către

¹⁾ *Chestiunea Română în Transilvania și Ungaria (Replica junimii academice române din Transilvania și Ungaria la „Răspunsul“ dat de tinerimea academică maghiară „Memoriului“ Studenților Universitari din România. Cu o hartă etnografică a Austro-Ungariei și României. Sibiu, Institutul tipografic, 1892, VII. + 155 pag. (Harta după Kiepert).*

²⁾ Ziaristul *Roberto Fava* s'a născut la 11 Februarie 1859, la Parma, și de tânăr și-a luat licența în litere, dedicându-se apoi ziaristiceii. A făcut parte din numeroase redacții și a condus ziarele: *Il Presente* din Parma, *La Ragione* din Milano, *L'Epoca* din Genova, etc. A publicat romane (*Carmelia*, *Fior di Ginestra*, I. *Drammi del Nichilismo*) și studii, ca „*Martin Luther und sein Einfluss auf die deutschen Bildung und Literatur*“, (Parma, 1888). — Participând la Procesul Memorandului, a scris cărțile: „*Ricordi rumeni. Note di un viaggio in Transilvania e Rumenia*“, (Parma, 1894), tradusă și în limba română; „*La questione rumena e gli Agenti del Signor Wekerle in Italia*“, (Parma, 1894), tradusă și în limba franceză, cu o prefață de P. G. Cantilli, președinte al Ligii Culturale secția Paris: *Fava Roberto, La Question roumaine et les agents de M. Wekerle à L'étranger. Traduit de l'italien et avec une preface par P. G. Cantilli*, Paris, 1894. în 8°. A tradus din limba germană volumul Reginei Carmen Sylva „*La Servitù del Pelesch*“ (București, 1897), în timpul când se stabi-

Președintele Ligii Culturale¹⁾. Fava răspunde că va ceti cu plăcere *Replica* studenților Români din Transilvania și Ungaria și o va folosi ca să sporească propaganda în Italia și în măsura

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Roberto Fava.

ce i se va pune la dispoziție material nou, va scrie articole pentru cât mai multe ziare. „Voiu indemna și pe alți colegi de-ai

lise temporal la București. Tot în acest timp a scris și broșura „*Gli Ebrei in Romania. A proposito di una lettera del Rabbino deputato Bloch alla Camera italiana*“, București, 1895, în 8°, 38 pag.

¹⁾ Anexa 1.

mei să scrie și astfel sper — scrie Fava — că voi putea să trezesc în presă un adevărat *plebiscit* în folosul cauzei românești...". Cere apoi să i se trimită ziarul „Tribuna” din Sibiu, pe care speră să-l poată ceti, deși nu cunoaște bine limba română. Cere un dicționar român-latin, român-francez, român-german, ori român-italian.

Din scrisoarea sa dela 10 August 1892¹⁾, se constată că i s'au trimis două sute lire — bani pentru expediții de scrisori și articole la ziare, precum și un Vocabular Român-German pentru care mulțumește. Cât privește activitatea propagandistică, Fava scrie:

„Am început imediat propaganda pe scară întinsă prin ziare și sper că o voi duce înainte cu bune rezultate, fiindcă e vorba de o cauză care nu poate să întâlnească de cât simpatie și sprijin în toată Italia. Eu nu voi cruța osteneală pentru a ajunge la țintă și nu voi lipsi să folosesc pentru cauza românească toate numeroasele relații ce le am în lumea ziaristică...”.

Răspunzând în 18 Septembrie 1898 la o scrisoare a lui Grigore T. Brătianu, prin care i se anunța apropiata vizită în Italia a lui Aurel C. Popovici, Fava își arată bucuria de a-l cunoaște și de-a avea privilegiul să discute cu el importanta chestiune românească²⁾.

În timpul acesta Aurel C. Popovici era în Italia. În 23 Septembrie 1892 scria din Roma lui Grigore T. Brătianu o carte postală în care-i spunea: E bine. Am făcut ispravă în Milano, Turin și Roma. Măine plec la Neapole și de acolo la Florența. Lumea e plină de simpatie pentru noi. Raport detaliat mai târziu. Acum n'am timp, aici fiecare minut mă costă un leu. Trimiteți 200 exemplare (din Replică) lui Fava în Parma. Eu am 50 de exemplare, pe care le împărțesc în persoană³⁾. În 24 Septembrie 1892, Aurel Popovici scria și lui Fava la Parma,

¹⁾ Anexa 2.

²⁾ Anexa 3.

³⁾ Vezi scrisoarea lui Aurel Popovici în *Muse române* 4854, pag. 290, dela *Biblioteca Academiei Române*.

spunând că nu-i sigur dacă va putea să-l viziteze. Orice corespondență i-ar veni în Parma s'o trimită la Gratz, căci el, din Milano, avizase a i se trimite scrisorile pe adresa lui Fava¹⁾.

Propaganda din Italia a suferit o pauză în timpul campaniei electorale în vederea alegerilor, ce urmau să se facă la începutul lui Noemvrie 1892. Fava nu pierde însă timpul, ci din materialul Replicii și Memoriului a pregătit o broșură de a cărei tipărire se îngrijește și pe care o va trimite ziarelor, asociațiilor politice din toată Italia și o va pune în vânzare și la chioșcuri pe prețul de „due soldi” exemplarul. Această broșură a semnat-o cu pseudonim, spre a trezi mai mare curiozitate și să producă discuții, căci cu cât se va vorbi mai mult de chestiune, cu atât cauza românească va trage mai mari foloase. Ziarul „Roma” din Neapole îi comunicase că îi va publica articolele privitoare la chestiunea română, dar îl roagă să le alterneze cu alte articole despre progresele Regatului Român și mai ales despre viitorul poporului român, ceea ce Fava va face²⁾.

Ivindu-se o incurcătură cu niște pachete ce conțineau exemplare din Replică, se pare în limba franceză, s'a rezolvat prin distribuirea lor în Italia³⁾. Cum ziarul „Roma” din Neapole îi ceruse articole privitoare la viitorul politic al poporului și Regatului Român, Fava cere președintelui Ligii, material din care să se informeze⁴⁾.

În acest timp, în Ungaria, începuse confiscarea Replicilor. În 22 Decemvrie 1892, Roberto Fava scria lui Gr. T. Brătianu, arătându-și indignarea față de confiscările exemplarelor din Replică ce se expediasse la Paris. Făgăduiește că va stigmatiza faptul prin articole. Află că ziarele maghiare, sub pseudonimul *Dialma di Valpetrosa* întrebuițat de el pentru broșura ce apăruse în italienește în favorul Românilor din Transilvania, bănuiesc că se ascunde un Român. Se vor convinge — spune el — din presa italiană că nu-i necesar să fii Român spre a detesta

¹⁾ Anexa No. 4.

²⁾ Anexa No. 5.

³⁾ Anexa No. 6.

⁴⁾ Anexa No. 7.

și stigmatiza politica de maghiarizare¹⁾. Între timp în Ungaria ediția italiană a Replicii fusese și ea confiscată și într'un proces verbal din Ianuarie al Ligii Culturale se găsește hotărârea aceasta: „Replicile italiene au fost confiscate de Unguri. Urmează a se tipări și trimite altele... S'a decis a se imprima în Italia și a se răspândi în locul celor 1000 confiscate de Unguri²⁾. Din scrisoarea către Grigore T. Brătianu din 24 Februarie 1893, se vede că în urma unei corespondențe primite în 16 Februarie, Fava a tratat ediția italiană a Replicii la Tipografia Ferrri e Pellegrini din Parma, iar executarea urma să se facă imediat ce Președintele Ligii va hotărî hârtia. Spera ca în Martie să aibă lista oficială a parlamentarilor italieni, spre a le trimite exemplare³⁾.

În 11 Martie 1893, răspunzând Președintelui Ligii Culturale la o scrisoare din 2 Martie, spunea că a dat drumul tiparului celei de a doua ediții italiene a Replicii⁴⁾. Această scrisoare a fost și ultima către Grigore T. Brătianu, căci în cursul acestei luni, cel dintâiu Președinte al Ligii a murit, astfel că Fava se va adresa profesorului *Lupulescu*, care a girat lucrările Ligii până la alegerea ca președinte a lui *V. A. Ureche*. În scrisoarea ce i-a adresat-o în 10 Aprilie 1893, Roberto Fava arată că a fost dureros impresionat și surprins de moartea lui Gr. T. Brătianu, pe care cu întârziere a aflat-o din ziarul *Indépendance Roumaine*. Totodată înștiințează Liga că retipărirea Replicii va suferi întârziere din cauza că au fost nevoiți să comande la Florența câteva semne caracteristice limbii române. Cere să i se sugereze subiecte pentru articole de propagandă și să i se trimită ziare românești, mai ales de acelea care vorbesc de Congresul Naționalităților oprimate, convocate pentru luna Mai 1893 la Sibiu, de oarece în Italia are unde să publice, căci și-a asigurat coloanele celor mai multe ziare⁵⁾.

1) Anexa No. 8.

2) Vezi Academia Română: *Manuscrise române* 4856, pag. 8 și 63.

3) Anexa Nr. 9.

4) Idem, No. 10.

5) Anexa No. 11.

Fiindcă i se părea lui Fava că metoda de propagandă în ziare diferite nu dă rezultate mulțumitoare, s'a gândit să întreprindă o acțiune energică și viguroasă scoțând un *buletin*, din care să se informeze toate ziarele din Italia și din alte țări, de tot ce se referă la lupta între șovinismul unguresc și Românii din Transilvania și Ungaria. Știrile din buletin le-ar comenta diferite ziare. I se trimit și lui Lupulescu câteva exemplare din acest buletin, odată cu scrisoarea din 4 Iulie 1893¹⁾.

Buletinul de care pomenește Fava a apărut în 4 Iulie 1895 și-i intitulat: „*Corrispondenza Internazionale*” — *Bolletino Bissettimanale d'Informazioni* — cu abonament de 15 lire pe an. Două luni urma să fie trimis gratuit, iar apoi trebuia plătit abonamentul. Chestia abonamentului era însă numai de formă, căci ar fi continuat să fie trimis tot gratuit. A fost expediat însoțit de o circulară, în care se dădeau lămuririle necesare, dar încercarea lui Fava n'a dat rezultate. În scrisoarea din 16 Iulie 1893, adresată tot lui Lupulescu, se spune că buletinul n'a obținut succesul pe care-l nădăjduia. Nu s'a descurajat însă, ci a scris fiecărui director de ziar, urmând să întreprindă o călătorie la redacțiile ziarelor mai mari din Italia, spre o mai bună organizare a propagandei²⁾.

Cu scrisoarea din 16 Iulie 1893 se pierde șirul corespondenței lui Fava cu Liga. Din câte s'a putut păstra, ne putem face — după cum am văzut — o idee destul de clară despre propaganda în Italia pentru cauza Românilor din Transilvania și Ungaria în timpul în care a precedat Procesul Memorandului.

Urmarea răspândirii Replicei, apărute în 21.000 exemplare, în limbile: română, italiană, franceză, engleză și germană, a fost că autoritățile maghiare au calificat-o ca agitatorie, iar Aurel C. Popovici și Nicolae Roman, colegul său, au fost condamnați de către Curtea cu jurați din Cluj, după rechizitorul procurorului Jeszenszky, primul la patru ani închisoare și al doilea la un an (1893).

¹⁾ Anexa No. 12.

²⁾ Anexa No. 13.

În timp ce Liga Culturală activa în Apusul Europei, ajungând la mișcările de opinie publică arătate, Partidul Național al Românilor din Transilvania, adunat în Conferința națională dela Sibiu din 1892, a decis să prezinte neîntârziat Împăratului Austriei Francisc Iosif I un *Memorand*. Cu 11 ani mai înainte, la 1881 — tot la Sibiu — după ce a votat un nou program pentru partid, o astfel de conferință națională hotărîse publicarea unui memorandum, care a și apărut doi ani mai târziu, în 1883. Acest prim memorandum era destinat a lămuri opinia publică din Apus asupra suferințelor și aspirațiilor poporului român de dincoace de Carpați, după încorporarea Transilvaniei la Ungaria¹⁾.

Noul Memorand²⁾, adresat împăratului, fusese decis a se face în conferențele Partidului național român transilvan din 1887 și 1890. O comisie l-a redactat în 1890, dar n'a fost înaintat, socotindu-se că nu-i „timpul oportun”. După agitații de aproape doi ani, pentru și contra trimeriei, conferința națională din 1892 a hotărît prezentarea neîntârziată a acestui Memorand. Cu acest prilej, la conducerea Partidului național român din Transilvania a fost ales un nou comitet, prezidat de *Dr. Ioan Rațiu*, care — în fruntea unei deputațiuni de 300 Români — a plecat, în Maiu 1893, la Viena, în scopul prezentării acestui Memorand Împăratului-Rege Francisc Iosef I. Ca urmare a intervenției guvernului maghiar, Împăratul n'a primit pe Români și atunci *Dr. Rațiu* a încredințat plicul cu Memorandul, șefului de cabinet al Împăratului, baronul Beck, spre a-l înmâna Suveranului. Acesta însă fără a-l deschide, l-a trimis Ministerului de Interne maghiar care, tot fără a-l deschide, l-a trimis Direcțiunii Arhivelor de Stat spre a fi păstrat și aici a fost găsit în 1919 — în acelaș plic nedeschis — de către Comandantul militar român, după ocuparea Budapestei³⁾.

¹⁾ Georges Moroianu: *Les luttes des Roumains transylvains pour la liberté et l'opinion européenne*. Paris, 1933, pag. 69—70.

²⁾ Vezi textul complet: I. P. P. [app] *Procesul Memorandului Românilor din Transilvania. Acte și date*. Vol. I. Cluj, 1933, pag. 13—44.

³⁾ Zenobie Păclișanu: *Guvernele ungurești și mișcarea memorandistă*

Pentru îndrăsneala de a fi prezentat direct Impăratului acest Memorand și pentru publicarea și răspândirea lui în Europa în limbile germană, franceză, italiană și română, guvernul maghiar a intentat membrilor comitetului național proces¹⁾ care, după debateri de trei săptămâni la Curtea cu jurați din Cluj, s'a terminat în 25 Maiu 1894 cu condamnarea principalilor conducători ai Românilor, după cum urmează: *Dr. Ioan Rațiu* doi ani închisoare, *Gheorghe Pop de Băsești* un an, *Preotul Vasile Lucaciu* cinci ani, *Dimitrie Comșa* trei ani, *Dr. Daniil Bărcianu* doi și jumătate ani, *Nicolae Cristea* opt luni închisoare, *Iuliu Coroianu* doi ani și opt luni, *Dr. Theodor Mihali* doi ani și jumătate, *Aurel Suciu* un an și jumătate, *Mihail Veliciu* doi ani, *Rubin Pațiția* doi ani și jumătate, *Gherasim Domide* doi ani și jumătate, *Dionisie Roman* opt luni și *Patriciu Barbu* două luni²⁾.

Această condamnare dela Cluj a fost precedată de acte de adevărat vandalism îndreptate contra conducătorilor partidului național român și în special contra Președintelui Dr. Ioan Rațiu, căruia — drept răzbunare pentru că a întocmit și înaintat Memorandul — Ungurii i-au distrus casa din Turda, silind familia să se refugieze la Sibiu³⁾. Cu prilejul acestor vandalisme, tinerimea română universitară din București a telegrafiat *Regelui Carol I*, care se afla în călătorie în străinătate, rugându-l să fie interpretul sentimentelor întregului popor român pe lângă prietenii României:

„...Vă rugăm să le vorbiți în favorul Românilor din Ungaria, ca om și ca rege, deoarece, cu toate că România are frontiere, rasa românească nu are, această rasă, care lubește pe Majestatea Voastră, trăește și pe cealaltă parte a Carpaților și

a *Românilor din Ardeal*, în Revista Fundațiilor Regale, 1 Maiu 1934, pag. 343—344 și Georges Moroiianu, op. cit. pag. 78—79.

¹⁾ Vezi actul de acuzare la I. P. P. [app] *Procesul Memorandului*, I, pag. 55—61.

²⁾ Idem, ibidem, vo. II. Cluj, 1934, pag. 325.

³⁾ *Vandalismul dela Turda. Memoriile D-rei Felicia Rațiu*. București, Tip. „Voința Națională”, 1893. Cu o prefață de I. C. Drăgescu. Editată de Secția Olt a Ligii Culturale.

ea nu contenește să inconjure persoana augustă a Majestății Voastre, care sunteți Rege a 6 milioane de Români liberi și a 12 milioane de Români imprăștiți în preajma Carpaților"¹⁾).

3. STUDENȚIMEA ROMÂNĂ DIN TRANSILVANIA ȘI PROCESUL MEMORANDULUI.

Studentimea română ardeleană în general și cea din Cluj în special, n'a rămas indiferentă față de frământările politice ce agitau Transilvania în această vreme. Studenții din Cluj fuseseră bine organizați din punct de vedere național. Avuseseră o societate de lectură numită „*Iulia*“, condusă multă vreme de profesorul de limba și literatura română dela Universitatea maghiară din Cluj, *Dr. Grigore Silași*. În fiecare an, în sânul societății „*Iulia*“, studențimea română sărbătorea ziua de 3/15 Maiu — simbol al luptei pentru libertate — organizând baluri românești și festivaluri. Această mișcare națională a studențimii române din Cluj a dus la o reacțiune din partea studenților maghiari, reacțiune care a avut ca rezultat, la 1884, desființarea societății și apoi înlăturarea dela catedră a profesorului *Dr. Grigore Silași*²⁾. Timp de șapte ani studențimea română lipsită de conducător, a purtat în taină sentimentul iubirii de neam, pentruca la 1891 acest sentiment să se manifeste prin *Replică*. Aceasta aduse autorului principal, studentului dela Gratz *Aurel C. Popovici*, condamnarea amintită de patru ani temniță. Punctul culminant al luptei îl atinge studențimea română din Transilvania și Ungaria în timpul Memorandului.

Astfel, încă din Aprilie 1894, studenții români din Cluj, în colaborare cu cei din Viena, Budapesta și Oradia, au hotărît să trezească interesul țărănimii pentru ziua procesului, mobilizând-o la Cluj și organizând manifestații de solidaritate cu acuzații. În acest scop tipăriră, pe foi volante, un manifest: *Manifestul Junimii Academice Române din Transilvania, Banat*

¹⁾ Ernest Armeanca, o. c., pag. 44. După „*Le Mémorial Diplomatique*“ din 2 Iulie 1892.

²⁾ I. Lupaș: *Cum a pornit Clujul pe calea romanizării?* Societatea de Măine, 1924, pag. 134, 174—175.

și Ungaria pentru Comitetul executiv al Partidului Național Român și un *Apel* către poporul român, lămurind importanța procesului Memorandului și dând informații de felul cum trebuie organizată manifestația Românilor în ziua de 7 Mai 1894, la Cluj. Se preciza ca satele din apropierea Clujului trebuiau să vină în masă compactă. Comunele mai depărtate să trimită delegați, iar de pretutindeni să se trimită adrese de aderență și incurajare acuzaților din proces. Preoții de amândouă confesiunile românești, în Dumineca Tomii, să arate de pe amvon poporului însemnătatea procesului și în ziua de 7 Mai să se țină slujbe religioase, rugându-se lui Dumnezeu să ajute dreptății.

Apelul se termină cu cuvintele:

„Părinți ai noștri, mame iubite, frați și surori, pentru numele lui Dumnezeu vă rugăm și vă conjurăm, ridicați inimile voastre, cu toții să ne arătăm vrednici urmași ai străbunilor noștri și că purtăm cu toții în piept dorul stintei libertăți. La Cluj, pe câmpul libertății, să ne vedem cu toții!

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În urma acestui *Apel*, în ziua de 7 Maiu, mai multe mii de țărani și intelectuali români s'au adunat pe străzile Clujului, manifestând pentru acuzați. Mulțimea se strânsese pe străzile din jurul Redutei, fostul local al Cercului Militar din Cluj, unde se judeca procesul. Paza localului era făcută de numeroase trupe maghiare de infanterie și cavaerie, la care se adăuga poliția. Isvorul agitației românești pentru memorandiști fu însă repede aflat, în urma perchezițiilor făcute la Biroul de presă din hotelul *Biasini*, unde s'au găsit exemplare din *Manifest* și *Apel*, cu semnăturile studenților. În felul acesta principalii vinovați au fost identificați. Siguranța a anunțat Ministerul Instrucțiunii la Budapesta și aceasta, în 19 Maiu 1894, a trimis Rectoratului Universității din Cluj un ordin (Nr. 1.165), în care-i făcea cunoscut că, pe baza cercetărilor Siguranței, manifestele semnate cu titlul generic „*Tinerimea Română*” și „*Junimea Academică Română*” nu sunt străine de studențimea română din Cluj și deci să procedeze la o anchetă pentru a se

afila autorii tipăriturii și cei care le-au răspândit. Cu ajutorul justiției și siguranței, care i-au procurat manifestele, s'a putut stabili o listă de 42 semnatari, studenți români ai Universității din Cluj, pe care Rectorul i-a citat în fața Consiliului de disciplină. Erau reprezentanți ai studențimei române dela toate cele patru Facultăți, mai numeroși fiind cei dela Drept, în număr de 26, apoi cei dela Medicină, în număr de 10, iar dela Litere și Științe 6, câte trei dela fiecare. Majoritatea aveau vârsta între 20—25 de ani și erau mândri de-a se fi încadrat în epocalul proces al Memorandului. Indată după ce, în 18/30 Maiu 1894, s'au început cercetările la Rectorat, au trimis ziarului „*Tribuna*” din Sibiu o informație intitulată „*Tinerimea română în loc*” în care se arăta că „toți interogații răspund resolut și în solidaritate primesc toată răspunderea pentru redactarea, tipărirea și răspândirea *Manifestului și Apelului*... Ni s'a aruncat și nouă odată mânușa; Noi avem s'o primim!”

În ziua de 30 Maiu 1894, s'a ținut prima ședință a consiliului de disciplină, sub președinția Rectorului Universității *Dr. Brandt Jozsef* și s'au luat declarații acuzărilor. Dintre declarații, sunt vrednice de amintit ale studenților: *Aurel Ciortea*, dela Facultatea de Științe, pe atunci în etate de 22 de ani, a lui *Liviu Cigăreanu*, de 19 ani, dela Medicină și a lui *Valer Tempea* de 22 ani, dela Drept.

Studentul Aurel Ciortea, viitorul profesor de Științe Fizico-Chimice al Școlilor Române din Brașov și în Clujul românesc, Rector al Academiei de Inalte Studii Comerciale, declară următoarele: „La sfârșitul lunei Aprilie (1894) am primit dela Studențimea română din Viena câte un exemplar litografiat al acestor foi volante, cu invitația de a ne face observațiile, ceace noi am și făcut, am întărit apoi aceste observații cu semnăturile noastre și le-am trimis la Viena, de unde ne-au fost retrimise tipărite. Din stocul primit am trimis vre-o 15 exemplare în regiunea mea natală, iar 4—5 exemplare le-am împărțit în localitate. Recunosc ca proprie semnătura mea de pe exemplarul ce-l aveți și declar că am semnat acest exeplar tipărit pentru a desmînji unele versiuni răspândite prin opinia

publică, că noi studenții, n'avem curajul de a ne asuma nominal răspunderea celor scrise în aceste manifeste".

Studentul Liviu Ciugăreanu, în declarația sa, a spus că ideia redactării *Apelului* către poporul român a luat naștere între studenții din Cluj, când s'a știut sigur că procesul se va debata și că, apoi, au intrat în corespondență cu studențimea română dela Budapesta, Viena și Gratz, precum și cu cea dela Academia de Drept din Oradea Mare. Conceptul i-a venit din Viena, la iscălit, semn că a consimțit și și-a luat răspunderea, trimiteându-l îndărăt. Exemplarele tipărite le-a împărțit atât la Cluj, cât și în Județul Turda.

Aurel Maniu, confirmând cele declarate de antecesori, a adăugat că din exemplarele sosite dela Viena și semnate de studenți, a dat unul lui *Ilie Dăianu*, student în Filozofie la Budapesta și *ziarist*, spre a-l publica în gazete. A împărțit și el un număr de 25 exemplare, în ținutul natal, iar în timpul procesului, Românilor veniți la Cluj.

Valer Tempea spune că au iscălit cu toții acele exemplare pentru a fi o dovadă că se recunosc autori ai *Apelului* și Manifestului și că titlul „Junimea Academică Română” și „Tinerimea Română” nu sunt nume fictive. Confirmă pe Maniu, că au avut de scop ca, prin *Ilie Dăianu*, să fie publicate — cu semnăturile lor — în ziarele „*Tribuna*”, „*Dreptatea*” și „*Gazeta Transilvaniei*”.

Ședința Consiliului de disciplină al Universității maghiare din Cluj s'a ținut — în continuare — numai în ziua de 9 Iunie 1894, având ca președinte pe Dr. Kiss Mör, prodecan dela Facultatea de Drept. Participau la Consiliu, Decanii celorlalte Facultăți. S'au făcut cercetări dacă studenții români au ținut ședințe ori întruniri, dacă funcționează clandestin vre-o societate studențească și cine-i conducătorul mișcării naționaliste a studențimii românești. Studenții, menționându-și vechile declarații, au afirmat că nu există nici-o societate studențească clandestină și nici întruniri n'au ținut ci numai *discuții* între ei au avut, mai ales la un restaurant unde, vre-o 10—15, luau masa împreună. Cât dura masa comună, durau și discuțiunile care aveau

ca obiect importanta chestiune a procesului Memorandului și atitudinea studențimii române.

Concluziile consiliului de disciplină au fost că studențimea română — prin atitudinea de adeziune la mișcarea memorandistă — s'a făcut vinovată de abateri dela anumite paragrafe din regulamentul de disciplină, taxe și învățământ, vinovații au fost pedepsiți cu suspendarea semnării caetelor de cursuri pe semestrul al II-lea din anul școlar 1893—1894, neeliberarea de certificate de absolvire și neadmiterea la examenele de fine de an și de doctorat. Cum însă, vinovații principali, pe care-i presupunea consiliul de disciplină, n'au fost identificați, pedepsele urmau să se amâne până ce justiția va afla pe acești conducători. Anchetatorii dela Universitate au făcut constatarea că „*fiecare din acești studenți și-au dat silința să-și atribue un rol covârșitor în redactarea și răspândirea textelor incriminate*”.

Acesta a fost rolul studențimii române din Transilvania și Ungaria în timpul Memorandului. Plină de demnitate și mândrie națională i-a fost atitudinea față de anchetatori. Idealul național se împletea în sufletele tinerilor și bătrânilor într'o armonioasă luptă pentru apărarea drepturilor încălcate de opresorii maghiari¹⁾.

4. OPINIA PUBLICĂ ITALIANA ȘI PROCESUL MEMORANDULUI.

Procesul ce s'a desbătut la Cluj în luna lui Maiu 1894, și care esete cunoscut sub numele de procesul Memorandului, a răscolit de indignare tot Apusul latin al Europei și în special Franța și Italia. Nu s'ar putea preciza în care din aceste două țări a avut numitul proces ecou mai pronunțat. Un lucru este cert însă, că și astăzi, după 45 de ani, cine răsfoșete actele acestui proces, rămâne profund indignat. Un distins magistrat

¹⁾ Datele acestui capitol au fost culese din conferința „*Studențimea română din Cluj și procesul Memorandului*”, ținută de Dl. Dr. Ioan Moșă, în aula Universității din Cluj, la comemorarea a 40 de ani dela procesul Memorandului, în luna Maiu 1934.

român Clujan, care a adunat și tipărit actele acestui proces¹⁾, trimițându-le apoi spre păstrare Academiei Române, scrie în cuvintele de încheiere ale ultimului volum, că dorește ca „*justiția românească nici când să nu cadă în păcatul unui asemenea Justizmord comis de înaintașa sa pe aceste plaiuri*”.

Acest proces a fost o continuare a procesului Replicei, dar dacă cei condamnați la Cluj în 1893 erau doar studenți Universitari și procesul lor a putut trece mai fără ecou, cei condamnați de Curtea cu juri din Cluj în Maiu 1894, erau reprezentanții națiunii române în calitatea lor de conducători ai Partidului național român și procesul, ce s'a desbătut aici, a fost cu drept cuvânt numit *procesul națiunii române*.

S'a desbătut deci în capitala Transilvaniei procesul a două națiuni: cea maghiară, care acuză și condamnă prin justiția ei, și cea română care se apără și care, deși acuzată și condamnată, s'a constituit acuzatoare atât în fața Curții din Cluj, cât mai ales în fața opiniei publice mondiale.

Dintre zărele străine cari au trimis reprezentant special pentru a participa la desbaterile procesului dela Cluj au fost și cele italiene. Cel trimis cu această nobilă misiune era *Roberto Fava*, ziaristul care și-a eternizat, în pagini de neintrecută căldură sufletească și de remarcabilă obiectivitate istorică, impresiile și amintirile din acest timp. Cartea sa de impresii și descrieri asupra procesului Memorandului poartă titlul: *Ricordi Rumeni. Note di un viaggio in Transilvania e Romania*²⁾, tradusă apoi și în românește sub titlul: *Amintiri din Țările Române — Note dintr'o călătorie în Transilvania și România*³⁾.

Roberto Fava își începe cartea cu un capitol în care este vorba de drumul ce l-a făcut dela Triest la Cluj și de misiunea sa în Transilvania: „...Un episod foarte grav al luptei raselor, care sbuciumează de atâția ani acea nenorocită regiune, o mon-

¹⁾ I. P. P. (app), o. c. pag. 479.

²⁾ Parma, Tip. Ferrari e Pellegrini, 1894, în 8°, 312 pag.

³⁾ București, 1895, în 8°, 140 pag.

struoasă dramă judiciară care era gata să se desfășure la Cluj sub auspiciile șovinismului maghiar și care cu drept cuvânt a fost numit *procesul naționalității române*, deșteptase atențiunea întregii prese europene și eu plecasem ca corespondent pentru unele mari ziare din Italia și din străinătate, pe acel pământ unde mândră și fatală se dă lupta între civilizația latină, reprezentată prin nobilii descendenți ai colonilor lui Traian, și între barbaria asiatică ai căror fideli urmași sunt strănepoții lui Atila (p. 7—8)¹⁾.

Impresiile ce i-le face pământul Transilvaniei și descrierea acestei țări, amintește descrierea lui Nicolae Bălcescu, marele patriot român al generației dela 1848:

„Ea (Transilvania) — se deosebește de toate celelalte țări din Europa și încetul cu încetul le reamintește pe toate. Veți găsi natura septentrională pe munții înalți acoperiți de păduri și la câteva ceasuri de mers verdea câmpie bogată în vegetație de cereale, cu vii, în vastele livezi care te îmbată de miros, sub razele calde ale soarelui și-ți dă iluzia de-a te afla într'un loc de la miază-zilul Europei. Dar, mai întâi de toate găsești o notă caracteristică, ce exercită asupra spiritului cea mai puternică atracțiune și peste tot găsești urme intacte și palpabile ale civilizației române...” (p. 12)).

Prima impresie ce i-o făcu Clujul gazetarului italian, unde fu primit de prietenul său Vasile Hossu²⁾ și de numeroși gazetari români, a fost aceea a scandalului pus la cale de studențimea maghiară:

„...în trecere cu trăsura prin oraș, fui uimit găsind în fața hotelului Ungaria³⁾ o mare mulțime de maghiari înarmați cu ciomege care alternau strigătele Abuzg (Jos) cu lovituri de pietre aruncate în ferestrele hotelului. În hotelul Ungaria trăsese-

¹⁾ Citatele sunt din traducerea românească.

²⁾ Dr. Vasile Hossu, președintele biroului de presă în timpul Procesului Memorandului, este viitorul episcop de Lugoj și apoi de Gherla al Bisericii române unite.

³⁾ Imobilul unde se afla hotelul „Ungaria” se poate vedea și azi, în strada Regele Ferdinand Nr. 3, din Cluj.

seră cu puțin înainte, unii cu familiile lor iar alții singuri, membrii Comitetului național român, victime ale tiraniei guvernului din Budapesta... — Demonstrații erau în mare parte studenți. Unii din acești demni reprezentanți ai cavalerestei națiuni văzând că sosesc în trăsurile mai multe doamne, împinseră eroismul lor până a asvârli asupra-le cu ouă și... Acea scenă produse în mine o impresie de adânc desgust. Însă aceasta nu era decât prologul barbariilor fără capăt și fără nume, la care trebuia să asist zilele următoare (p. 14 și 15).

În capitolul II al cărții amintite, Roberto Fava vorbește despre *Naționalitățile din Ungaria*. După ce autorul face reflecții asupra veacurilor trecute, când chestiunile naționale nu prezintau nici-o importanță din cauza organizării feudale a societății, amintește discursul din Dec. al lui Barbu Delavrancea ținut la Ploești și în care patriotul și oratorul român definea *Ungaria* ca o *vastă închisoare pentru naționalități*. Crede că nici o definiție n'ar putea să zugrăvească mai bine acest stat care ținea hegemonia lui reprimând desvoltarea unor popoare așa de deosebite cum erau Români, Germanii, Slovaci, Rutenii, Croații și Sârbi.

În lupta lor pentru desnaționalizarea altor popoare, Ungurii au căzut într'un șovinism exagerat, care desprețuește tot ce nu-i de origine maghiară:

Mândria acestor scumpi Maghiari este ceva revoltător, scrie Roberto Fava. Dacă vorbești cu unul din ei nu importă din ce condiție socială, ar fi foarte capabil de a-ți spune cu cea mai mare sinceritate că poporul maghiar este cel mai mare dintre popoare, că limba lui este cea mai frumoasă și cea mai armonioasă dintre toate limbile, că literatura lui e cea mai bogată, că Dumnezeu a dat lui Moise tablele legii scrise în limba maghiară și cine știe? poate că părintele Etern care locuiește în cer pe tronul său, e foarte mândru îmbrăcat în costumul maghiar..." (p. 19).

Capitolul III. al cărții lui Roberto Fava este intitulat *Români*. Aceștia — spune el — luptă cu înverșunată disperare pentru drepturile lor naționale și ocupă, prin importanța lor

numerică și intelectuală cât și prin spiritul lor de sacrificiu, primul loc între celelalte naționalități din Ungaria.

„...Dacă ne aruncăm privirile pe o hartă etnografică vedem națiunea română formând o masă compactă dela Marea Neagră până la platourile Ungariei și dela Nistru la Dunăre: numai în centrul Transilvaniei este un grup de Secui, popor de rasă maghiară și câteva mici insule de populațiuni saxone...” (p. 27).

După ce face apoi un scurt istoric al Românilor din Transilvania până la *Memorandum* și după ce arată pe scurt (p. 30—31) semnificația lui, Fava enumără punctele din *Memorandum* care au iritat mai mult guvernul maghiar și care sunt acele ce stăruiau asupra unirii forțate a Transilvaniei cu Ungaria.

a) Unirea cu Ungaria a fost pronunțată fără ca Românii să fi participat la ea sub o formă corespunzătoare numărului lor și importanței lor în această țară.

b) Poporul român se simte lovit, pe de altă parte, prin această unire, pentrucă, un atare act s'a făcut în vederea unei fuziuni, fără să se țină deloc seama de legile care garantează autonomia țării (p. 33).

În capitolul IV, intitulat *Cluj*, găsim un istoric sumar al acestui oraș și câteva date și aprecieri interesante.

Astfel aflăm că orașul care în 1939—1940 număra, peste o sută mii locuitori, la 1894 avea 29.000 loc. din care 7.000 erau Români, restul Unguri și Evrei maghiarizați. „*El este* — spune Roberto Fava — *o insulă maghiară în mijlocul unui ocean de Români... Clujul este singurul oraș din Transilvania unde maghiarismul a fost exercitat cu cea mai mare presiune...*” (p. 36).

Privitor la populația întregului județ al Clujului, care atunci avea 196.307 locuitori, Ungurii față de elementul românesc abia ating 24%.

Avem apoi informații asupra Clujului în prima zi a procesului, când era „sub cea mai adevărată stare de asediu” căci se adunaseră 3 regimente de infanterie, trei escadroane de husari și un mare contingent de jandarmi.

„Imi voiu aminti toată viața mea ziua de 7 Maiu (1894), când s'a început procesul Memorandului. Cine n'a văzut în aceea dimineață mulțimea imensă care însoțea dela hotel Ungaria la localul Tribunalului cu strigăte de *Să trăiască*, pe membrii Comitetului național? Cine n'a văzut, mai târziu, după prima ședință, în grădina Banffy¹⁾, o mulțime de aproape două zecimii de Români veniți printre toate armatele și rigorile polițienești, din toate părțile acelei regiuni, aclamând, beți de entuziasm, pe doctorul Lucaciu...?

Cine n'a văzut femeile ingenunchind pe pământ și implorând, cu mâinile împreunate, dela Dumnezeu redarea patriei apăsate, nu știe ce însemnează entuziasmul unui popor...” (p. 37—38).

În acel timp, Clujul avea afară de hotelul Ungaria, un hotel destul de mare, care se numea *Biasini*, local ce se vede și astăzi pe str. Avram Iancu. Acolo fusese găzduit Roberto Fava și, în prima zi a procesului, toți ziariștii au fost percheziționați de poliție, care și-a repetat apoi obiceiul aproape în fiecare zi.

Deosebit de important este capitolul care vorbește de *Justiția ...maghiară* (cap. V) și care, din aceeași ortografie întrebuintată de autor, ne apare o ironie. În acest capitol se spune că, până la 1884, Curtea de Jurați era în Sibiu. Dar în acest oraș populația fiind în cea mai mare parte saxonă, nu era dispusă ca să servească răsbunările Ungurilor și de aici necesitatea de-a o muta la Cluj.

„Acest oraș — spune Fava — era singurul în stare, după planul guvernului, să fie sediul judecării tuturor proceselor de presă în contra publiciștilor români...” (p. 40).

Jurații din Cluj nu-s simpli cetățeni, ci aleși dintre cei mai inverșunați adversari ai politicii românești, iar magistrații niște servili executori ai ordinelor celor dela guvern. Așa fiind cetitorului îi este imposibil să-și facă o idee de monstroasa comedie, în care s'a desfășurat procesul Memorandului. Audi-

¹⁾ Se afla pe locul grădinei și localului fostului Liceu de fete „Regina Maria” din Cluj.

rea acuzațiilor s'a făcut în sala unde se hotărește unirea forțată a Transilvaniei cu Ungaria (1865)¹⁾. Pe cât erau de liniștiți acuzații, pe atât erau de întunecați membrii tribunalului. Apărarea a ridicat incidentul ca fiecare jurat să depună un jurământ că nu va fi călăuzit de ură sau răsbunare, dar propunerea a fost respinsă de Curte, care lasă pe jurați în fiecare zi, în plină audiență, să-și bată joc, să insulte și să amenințe în toată voia pe patrioții români care se aflau pe banca acuzaților (p. 42).

La fiecare observație ce făceau, advocații apărători erau amendați cu o sută, două și chiar trei sute florini, iar dacă stăruiau, amenda era îndoită și jandarmii îi dădeau afară din sală. În cele din urmă, apărătorii văzându-se împiedecați în misiunea lor, se retraseră în masă trimițând — fără rezultat — o protestare Ministrului maghiar de Justiție.

În afară de sala Tribunalului, se făceau percheziții și arestări arbitrare, mai ales după ce ziarul intitulat *Golgota*, scris și tipărit în București, apăruse pe hârtie roșie și cu o gravură ce reprezenta pe cinci din acuzați: Rațiu, Lucaciu, Pop de Băsești, Nicolae Cristea și Septimiu Albini, răstigniți pe cruce și bătuți de Unguri, începuse a se răspândi prin Cluj. Țăranii din împrejurimi erau opriți a veni la oraș, iar guvernul instituisese cenzura telegramelor și corespondențelor ce nu erau oficiale.

„De aceea — spuse Fava — văzând că din Cluj nu puteam nici să scriu, nici să telefonez, a trebuit să mă gândesc la un remediu și-l găsiu ușor grație gentileții unor amici care pe rând, în fiecare seară, plecau până la graniță cu toată corespondența epistolară și telegrafică și, odată trecută frontiera, expediam totul pe teritoriul liberei României” (p. 44—45).

Despre presa maghiară, toată aproape în solda guvernului,

¹⁾ A fost localul *Cercului Militar*, pe strada Memorandului. O placă comemorativă s'a așezat la împlinirea a 40 de ani dela procesul Memorandului (1934); ea fu ridicată, cu prilejul evacuării, de dl maior G. Gârleanu și adusă la Muzeul Astei din Sibiu.

Fava spune că făcea pe agentul provocator, inventând, calomniind și acuzând pe Români. Din cauza aceasta, acuzații din procesul Memorandului n'aveau viața garantată, căci adesea, după audieri, erau insultați și atacați de plebea maghiară... „Pentru dragostea de adevăr trebuie să spun, că n'am văzut nici-odată o presă așa de mincinoasă, așa de răutăcioasă și așa de nerușinată ca cea maghiară. A falsifica adevărul, a inventa comploturi și conjurații, a denunța puterii executorii pe oamenii onești și patrioți — iată nobila sa misiune, iată opera sa de toate zilele”. (p. 45).

Capitolul VI, — *La Hotel Biasini* — este capitolul închinat tinerimii, căci la acel hotel erau toți tinerii patrioți români găzduiți și acolo veneau toți care erau în trecere:

„...În cete soseau studenții din București, Iași, Viena, Budapesta, Graz, Basarabia, Bucovina, toți înflăcărați de dragoste de patrie, toți frământați de un nobil dispreț în contra opresorilor rasei lor... În acei tari campioni ai tinerimii române — spune Roberto Fava — mi se părea că văd în acțiune valoroasa falangă de eroi, care a preparat ridicarea patriei italiene...”. (p. 46—47). În acel hotel erau aproape numai ziariști și studenți. Era un reprezentant al *Tribunei* din Sibiu, al *Gazetei Transilvaniei* din Brașov, al *Dreptății* din Timișoara și ai principalelor ziare din București, în afară de corespondenții ziarelor franceze, germane, engleze, croate, slovace, sârbe, „rezulta deci o varietate de idiome, care putea da foarte bine o idee despre biblicul turn al lui Babel în momentul incurcăturii limbilor...”. (p. 47).

Serile se petreceau în cântece patriotice, mesele se uneau și în sala închisă a restaurantului dela hotel răsuna *Deșteaptă-te Române*, *Fratelli d'Italia*, *Coll'azzurra coccarda sul petto*, *Cântecul lui Lucaci* și altele.

„...Nu e posibil — încheie acest capitol autorul — de descris entuziasmul acelor ceasuri de caldă expansiune, dar e sigur că acele seri constituiesc unul din cele mai scumpe și plăcute amintiri ale vieții mele. Pentru nimic în lume nu vă voi uita niciodată, o scumpi amici, o tineri patrioți români, și alături de voi aș dori să mă lupt pentru cea mai sfântă dintre cauze. Și

cum în petrecerile noastre adesea imnul lui Garibaldi se alterna cu magicile note ale cântecului *Deșteaptă-te Române* și după strigătele *trăiască națiunea română* veniau cele de *să trăiască Italia*, așa fac urări călduroase ca imnul leului din Caprera să răsunе pe câmpiile Transilvaniei și ale Banatului și cele trei culori ale drapelului italian să se amestece cu cele trei culori românești în ziua reдеșteptării scumpei voastre patrii". (p. 54).

În excursiunile pe care le-a făcut în satele românești din munți și din apropierea Clujului, Roberto Fava a cunoscut de aproape portul și obiceiurile țaranului român, pe care le descrie în capitolele *Pe munții Transilvaniei* și *Desmir*, comuna unde păstorea preotul Aureliu Poruțiu și unde a cunoscut mămăliga și balmoșul (amestec de mămăligă cu caș) și unde fiul preotului, anume Victor — student la Budapesta — i-a cântat din flaut melodii păstorești.

Capitolul IX, intitulat *O sentință infamă*, încheie impresiile și însemnările asupra Procesului Memorandului.

Imi va rămâne mereu impresia ultimei ședințe — scrie Fava — pentru energia și curajoasa protestare făcută de dr. Ioan Rațiu.

Rechizitorul reprezentantului ministerului public a fost o țesătură de provocațiuni și de murdare insulte în contra generoșilor patrioți. După așa zisul orator al legii... jurații se aruncară asupra lor cu injurii și amenințări cu pumnii strânși, fără ca președintele aceluia straniu tribunal să se gândească măcar să-i cheme la ordine..." (pag. 73).

După ce reproduce cuvântarea lui Ioan Rațiu către Curtea cu jurați, după condamnare, Fava încheie:

....Sentința fu aceea, care trebuia să se aștepte. Acei generoși patrioți fură condamnați până la cinci ani închisoare. Astfel era plătit crudul șovinism al domnilor descendenți ai lui Attila și *ideea pan-maghiară triumfă încă odată cu violență și cu opresiune, uitând că lanțurile torturaților și sângele apăsaților se schimbă într-o zi în glonț răsbunător în contra tiranilor.* (pag. 77).

Odată sfârșit procesul Memorandului, misiunea în Tran-

silvania a lui Roberto Fava se terminase și după o oprire în Blaj, condus fiind de tinerii studenți români Dăianu și Brânzeu, unde fu sărbătorit la reședința metropolitană de către Canonicul Augustin Bunea și profesorul Iacob Mureșianu, ziaristul italian se duse la București unde fu primit și sărbătorit de Liga Culturală. I s'au dat două banchete: unul de către Comitetul executiv al Ligii în sala de marmoră a hotelului *Union* și altul de Presă, de studenții universitari și de colonia italiană din București în vasta sală a teatrului *Hugo*. Fava o descrie:

„Revăd încă acea splendidă sală strălucind de lumină, decorată cu drapelele române și italiene, în jurul portretelor regelui Carol și reginei Elisabeta a României, a lui Vittorio Emanuele, a regelui Umberto și a Margaretei de Savoia, a lui Garibaldi, a lui Ioan Rațiu și a lui Vasile Lucaciu...” (pag. 118). Ambele banchete au fost prezidate de profesorul V. A. Ureche, președintele Ligii, și au luat cuvântul fruntași ai Ligii și ai presei române de atunci. Entusiasm până la lacrimi de toată atenția de care s'a bucurat, Roberto Fava amintește de un buchet splendid de flori în culorile drapelului italian, legat cu panglică tricoloră românească, simbol al unirii frățești între Latini de la Tiberu și cei de la Dunăre. Călătoria în România o încheie profetizând:

„Un popor, care are în sine atâta entuziasm și atâta încredere, un patrimoniu așa de bogat de iubire de patrie și de nobile aspirațiuni, un sentiment așa de viu de marile lucruri și marile gânduri — un popor care are tradițiuni așa de glorioase și care se arată atât de nerăbdător ca să le continue, nu poate să nu ajungă la un viitor de splendoare și de mărire. El este un torent de lavă aprinsă care, într'o zi sau alta, *mugind își va face drum printre toate obstacolele și va curăța de tirani solul pe care se vorbește dulcea limbă a strănepoșilor lui Traian. Nu degeaba curge sânge roman în vinele acelei națiuni.*

Tremurați, voi, care încercați să luați atâtor milioane de fii ai săi partea lor de soare!” (pag. 119—120)¹⁾.

¹⁾ Roberto Fava a fost la procesul Memorandului în calitate de co-

Căldura cu care ziaristul Roberto Fava a îmbrățișat cauza românească, articolele numeroase ce le scrisese în presa italiană, favorabile acestei cauze, precum și hărnicia cu care a lucrat în timpul procesului Memorandului spre a informa opinia publică italiană, au făcut ca numele lui să fie bine cunoscut în Transilvania și să se scrie pagini de aleasă recunoștință pentru activitatea sa.

Astfel, într'un foileton al ziarului *Tribuna* din Sibiu, 1894, An. XI, Nr. 103, din 18/30 Mai — chiar din timpul procesului Memorandului, când Fava lucra din zi până în noapte să informeze presa italiană, cineva — sub pseudonimul Edda — i-a făcut următorul portret: „Numele *Roberto Fava* este cunoscut tuturor Românilor și neuitat va rămâne între noi. Cei ce s'au abătut vreodată măcar pe la biroul de presă din „Hotel Biasini” cu ocasiunea procesului, cred că nu-și vor uita acea simpatică, blândă figură, care în fruntea mesii principale din birou, sub o gigantică oglindă, scria mereu și tot scria neobosit, neincetat. Domnul Fava, reprezentantul presei italiene la marele proces... era nu numai cel mai blând și cel mai harnic membru al biroului de presă... unul din cei mai harnici publiciști ce există... Dacă nu e un mare orator, e un mare stilist... Când are să vorbească, el totdeauna scrie mai întâiu discursurile și (apoi) le citește...”

Bărbat de statură mică, constituție debilă, în vârstă de 40 de ani, impune mai mult prin bunătatea sa, prin blândețea și modestia ce-i reoglindește fața... Temperamentul lui parcă nu-i temperament italian. Munca încordată spirituală a potolit italianescul foc. Vorbește încet, umblă foarte liniștit și toată ardoarea temperamentului italian' sa concentrat pur numai în ardoarea inimii, care așa de mult se știe însufleți pentru cauzele mari ale omenirii, se știe încălzi pentru cauza poporului meu și al nostru, pentru libertate și drepturi... Tăcut ia el peana în

respondent al ziarelor italiene: *Gazetta di Torino*, *Gazetta Piemontese*, *Sera*, *Corriere della Sera*, *Italia del Popolo*, *Riforma*, *Diritto*, *Il Parlamento*, etc. (Cf. Ioan Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu (1828—1902)*, Sibiu, 1928, pag. 79.

mână și atunci sufletul lui își varsă pe hârtie efusiunea sentimentelor tulburate și biciuește cu fulgere toată nedreptatea. De aceea glasul durerilor poporului nostru a aflat așa de viu răsunet în sufletul lui, în cât la vestea marelui proces să alerge din patria sa liberă, din frumusețile Italiei, dela Parma la Cluj.

A ajuns odată la „*Replică*” — a cetit-o și indignat de atâtea nedreptăți câte se descopăr acolo, s'a hotărît să-și pună toate puterile pentru a apăra cauza sfântă și justă a poporului frate. De aceea, cu deosebit interes a urmărit toată desvoltarea luptelor noastre până acum la marele proces... Din firea sa el aplicat este a lupta pentru marile ideale.

Și dacă chiar cauza noastră a știut să-l cucerească, să-l preocupe, e semn că mare este ea, sfântă și dreaptă, nu numai în ochii noștri, ci înaintea tuturor oamenilor de bine care știu iubi sincer libertatea pentru care luptăm și noi.

Dumnezeu să-i ajute... Noi recunoscători vom fi, păstrându-l cu drag în amintirile sufletului nostru!”

Astfel ni-l prezintă „*Edda*”, care este — după cum am aflat ulterior — pseudonimul publicistului transilvan Dr. E. Dăianu.

În timp ce ziaristul Roberto Fava își făcea, ca martor ocular, însemnările asupra procesului Memorandului, trimițând, cu greutate, corespondența sa din Cluj, în ziarele italiene se publicau relații amănunțite asupra procesului și articole care condamnau procedeele guvernului maghiar față de Români.

Astfel, jurnalul *Il Diritto* din Roma, califică procesul Memorandului ca una din cele mai grave erori politice, asemenea celor comise altădată de Austria față de Lombardo-Veneția¹⁾.

Dar, în afară de numeroasele articole și informațiuni din ziare, cecece a produs în Italia și în alte țări o adevărată senzație, a fost interpelarea pe care deputatul *Imbriani* a adresat-o în parlamentul italian primului ministru *Crispi* în favoarea Românilor din Transilvania.

Deși primul ministru italian n'a vrut să răspundă interpe-

¹⁾ Georges Moroiianu: *Les luttes de Roumains Transylvania pour la liberté et l'opinion europeene*, Paris, 1933, pag. 170—171.

Jarii lui Imbriani, statul italian fiind membru al Triplei Alianțe, sufletul lui era alături de Latinii din Carpați, ca al unuia ce luptase pentru eliberarea Italiei în rândurile celor o mie de cămăși roșii de sub conducerea lui Giuseppe Garibaldi¹⁾.

Ziarul „Dreptatea” din Timișoara²⁾, înregistrează precum urmează știrea despre interpelarea din parlamentul italian:

„În ședința de ieri a parlamentului (26 Maiu 1894), deputatul Imbriani adresează ministrului-președinte Crispi și ministrului de externe Blanc, întrebarea că au de gând să întreprindă acțiune pentru apărarea drepturilor popoarelor latine asupra Austro-Ungaria? Ministrul-președinte Crispi declară că la această întrebare nu poate răspunde. La aceasta Imbriani zice cu voce puternică:

„Din Cluj străbate până la noi țipătul de durere! Parlamentul italian trebuie să-și ridice vocea mândră protestatoare și trebuie să-și exprime simpatiile față de acele popoare care luptă pentru libertatea lor”.

Urmarea interpelării deputatului Imbriani a fost o moțiune de simpatie și de încurajare pentru cauza națională română, pe care au semnat-o un număr de 277 membri ai Adunării Deputaților italieni. Moțiunea a fost trimisă Adunării Deputaților Români, cari au mulțumit telegrafic³⁾.

La câteva zile după interpelarea lui Imbriani, avocatul *Attilio Begey* semna un articol numit: *Pro-Transilvania*, care începe astfel:

„Domnul deputat Imbriani s'a abătut alaltăeri dela reglamentul Camerii pentru a asculta legile inimii, când a exclamat: „Să trimitem un cuvânt de simpatie poporului transilvan care luptă pentru independența sa!” El a avut dreptate. Această simpatie se cuvine Ardelenilor din partea tuturor popoarelor libere, dar mai ales din partea Italiei, pentru că italică este origina celui popor, italic graiul său și deci italic trebuie să fie și

1) Cf. G. Moroianu: *O. c.* p. 171—172.

2) *An. I*, Nr. 110 din 18/30 Maiu 1894.

3) I. Georgescu: *O. c.*, 1928, pag. 140.

cel mai puternic sprijin moral pentru cauza lor". Și sfârșea cu cuvintele: „Salutăm deci cu simpatie pe frații noștri din Transilvania, salutăm pe condamnații de astăzi dela Cluj, cu urarea ca să fie biruitorii de mâine, la Alba-Iulia”¹⁾.

Dintre senatorii și oamenii politici italieni, *B. Pandolfi*, *S. Omodei*, *G. Ostini* și încă 24 frunțași²⁾, trimit lui *V. A. Ureche*, senator și președinte al Ligii Culturale, următoarea salutare din Roma (16 Maiu 1894):

„Trimitem o salutare afectuoasă fraților noștri români, cu dorința ca în curând să vină ziua în care ceice cer dreptate să nu mai fie nici persecutați, nici martiri”³⁾.

Angelo Degubernatis, profesor la Universitatea din Roma și senator, unul din primii vizitatori europeni ai Românilor macedoneni, scrie lui *V. A. Ureche* o scrisoare (Roma, 22 Iunie 1894) în limba franceză, în care spune: „...eu socotesc de-a dreptul monstruos ceea ce se petrece în Ungaria privitor la Români... Ii socot pe Români adevărații urmași romanizați ai vechii Dacii... Iubesc pe Unguri, dar găsesc că ei au mai mult a pierde decât a câștiga în viitor, din actualele lor violențe...”. Iar *Luigi Palma*, profesor de drept constituțional la Universitatea din Roma, amintea, în 14 Maiu 1894, vechiul adevăr că: „...forța poate să valoreze pentru a creia și alcătui Statele, dar numai dreptul le poate păstra...”⁴⁾.

Profesorul *B. E. Maineri* din Roma, scriind în 23 Iunie 1894, tot lui *V. A. Ureche*, își termină scrisoarea cu cuvintele: „...Cinste, deci, valoroșilor apărători ai dreptului național, astăzi nesocotit și călcat în picioare în Transilvania și Banat”.

¹⁾ *V. A. Ureche: Voci latine, I-a Culegere de adesiuni a gintei latine la mișcarea națională din Transilvania și Banat. București, 1894, pag. 145—146.*

²⁾ *Canegallo, T. Pais, G. Danieli, Arturo Galetti, Eugenio Maury, D. Zainv Luchini, R. Palizzolo, E. Calderana, E. Arcoleo, G. Mestica, E. Ghigi, N. Vischi, Pavoncelli, Testasecca, Del Balzo, Morelli, U. Pada, Michele Amadei, A. Sinaldi, Paolo Trampea, Nicola Falconi, Giuseppe Braci și Pugliese.*

³⁾ *V. A. Ureche: Op. cit. pag. 1.*

⁴⁾ *Idem. ibidem, pag. 5 și 13.*

Enrico Croce, referindu-se la soarta Românilor din Transilvania cu prilejul procesului Memorandului, se întreba:

„Dacă numele Romei, timp de atâtea veacuri a fost ținta unor aspirații atât de sfinte și sublime ale italienilor și a făcut să bată și să tresară inimile atât de tare de dorință și nădejde, numele și soarta fiilor României — atât a celor din România Traiană cât și a celor din România Aureliană — poate să lase pe Italieni muți și nepăsători?“¹⁾.

În ajunul procesului Memorandului, la 29 Aprilie, președintele asociației universitare din Pavia scria studenților români că a luat cunoștință cu indignare de cele ce se petrec în Transilvania, unde Ungurii calcă în picioare dreptatea sub cuvânt că fac patriotism:

„...Noi vă mulțumim, tovarăși Români, pentru că v'ați îndreptat spre noi încă odată, nu numai pentru că avem origina comună cu voi, dar mai ales pentru că înclinațiile mai arzătoare ale sufletelor noastre ne fac o datorie să vă răspundem și să lăudăm eroicile voastre eforturi pentru a vă elibera de sub tirania maghiară... și dacă revoluția ar urma să izbucnească într-o zi în Transilvania, noi vă vom urma cu inima, vitejilor Români, pe câmpurile de bătălie ce le veți stropi cu sângele vostru...“

Noi vom asista cu inima la procesul nedrept care se intențiază la Cluj contra Românului vinovat numai de a fi vrut să-și scuture lanțurile și de-a fi implorat în zadar dreptate în fața recelui Monarh, care impune celor nefericiți să-și înăbușe în tăcere lacrimile...“.

Semnează președintele *Giorggetti Rodolfo* și numeroși studenți „In nome dell'Associazione Universitaria Pavese“²⁾.

O salutare afectuoasă și călduroasă urări de încurajare trimit și cei patru sute de studenți italieni din Roma în frunte cu *Dr. Sanctis Mangeli*. Ei amintesc și de numele și de tradițiile glorioase ale mamei comune, Roma. Cu aceste îndemnuri ei speră că frații lor dela Dunăre și din Carpați vor câștiga libertatea

¹⁾ V. A. Ureche: *Op. cit.* pag. 37—66.

²⁾ *Idem, ibidem:* pag. 137—138.

națională împotriva Maghiarilor cari încerceau, în toate chipurile și pe toate căile, să le calce în picioare drepturile civile și politice¹⁾.

La 17 Maiu 1894, deputații *Artur Brunialti*, *Carlo Donati*, *Nicola Barozzi* și *Pietro Foscari*, semnează o adeziune de simpatie pentru mișcarea națională din Transilvania, iar cu câteva zile mai înainte, în 14 Maiu, deputatul *Tullo Massarani* scria dela Acqui: „...deplâng trista dramă care se desfășoară zilele acestea la Cluj...”. În aceeași zi, din Milano, profesorul și senatorul *Graziado Ascoli* își trimetea adeziunea sa, comparând pe Românii din Transilvania cu Italienii din *Veneția Retică*, ce fusese sub stăpânirea austriacă²⁾.

Într'un articol intitulat *Passato e presente*, publicistul *Eduardo Calenda* analizează stările din Austro-Ungaria și arată răsunetul chestiunii române în Franța, Germania, Belgia și Anglia, făcând un istoric al acestei chestiuni și dând statistici pentru populația Transilvaniei din acea vreme. Pomenește de vandalismul din Turda, Arad, Șimleu și Oradea Mare, arată în ce constă *Memorandul reprezentanților* partidului național român din Transilvania și că la ora când scria articolul „tot Comitetul executiv al Partidului, șefii, în număr de 25, trebuie să răspundă juraților maghiari din Cluj... pentru vina de-a fi răspândit manifeste tipărite, care atacă puterea obligatorie a unei legi, adică aceea pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria: atâta spune textual actul de acuzare”³⁾.

În acest timp, la București, un cortegiu format din mii de persoane se ducea la Biserica Sf. Georghe unde — spune Calenda — „a fost celebrată o slujbă religioasă pentru a invoca ajutorul lui Dumnezeu pentru triumful dreptății”, iar la întoarcere dela Biserică, cortegiul s'a oprit descoperindu-și capul în fața statuii lui Mihai Viteazul, simbolul unității tuturor Românilor⁴⁾.

¹⁾ I. Georgescu: *Op. cit.* pag. 149.

²⁾ Pentru aceștia vezi: V. A. Ureche, *op. cit.* pag. 2, 3, 12 și 40.

³⁾ Idem, *ibidem*, pag. 121.

⁴⁾ Idem, *ibidem*, pag. 115—125.

Din Bologna, profesorul universitar *G. Cappellini* scria la 28 Iunie 1894 lui V. A. Ureche: „Primiți expresia simțirilor mele de sinceră simpatie pentru nobila cauză a Românilor din Transilvania...”.

La aceste numeroase mărturii de simpatie, adăugăm pe cea a senatorului *Ceverini*, a lui *G. A. Aymo*, directorul proprietar al ziarului „Arenă” din Verona, a lui *Ugo Larranga*, director la „Faro Romagnolo” din Ravenna, *Francesco Zon*, director la „Il Veneto” din Padova, *Gaetano Malenotti*, director la „Fieramosca” din Firenze, a profesorului senator *Clemente Corti* din Torino, a senatorului *Gaetano Negri* din Milan, a celebrului istoric *Cesare Cantù*, autorul a numeroase volume de istorie universală și a marelui și gloriosului poet *Giosue Carducci*, care la 11 Iunie 1894, scria:

„*Ai Romani d'oltre i Carpazi da piè della Colonna Traiana, un saluto per la fede nella vita immortale di nostra gente*” (Romanilor de peste Carpați, dela poalele Căminului lui Traian, un salut pentru credința în viața nemuritoare a gîntei noastre¹⁾).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Incheiem mărturiile italiene, atât de generos exprimate cu prilejul procesului Memorandului Transilvaniei, mărturii care au înregistrat tot sbuciumul sufletesc al poporului nostru cu prilejul faimosului proces. Nu greșim dacă afirmăm că întregul suflet al poporului italian, îl concretiza, în acel timp, cuvintele lui *Roberto Fava*, trimise lui V. A. Ureche, președintele Ligii pentru unitatea culturală a tuturor Românilor și care sună astfel:

„Vă salut, o eroici campioni ai ideii naționale! Simpatia popoarelor civilizate este pentru voi, care purtați sus steagul civilizației latine contra ororilor barbariei asiatice. Zorile care vor însemna mântuirea poporului vostru, vor fi salutate cu bucurie dela orice colț al lumii, unde nu este stins cultul marilor ideale”²⁾.

¹⁾ V. A. Ureche, *op. cit.*, pag. 14, 17, 155, 167—172.

²⁾ Idem, *ibidem*, pag. 29.

Partea II.

CHESTIUNEA ROMÂNĂ ÎN ITALIA DUPĂ PROCESUL MEMORANDULUI

1. INTEMNIȚAREA MEMORANDIȘTILOR ROMANI LA SEGHEĐIN ȘI VACZ.

În ziua de 25 Maiu 1894, vestitul proces al Memorandului a luat sfârșit¹⁾ Condamnarea la temniță până la 28 ani și 7 luni a membrilor Comitetului național român a fost semnul rupturii definitive între Români din Transilvania și Unguri, având ca urmare o întărire a conștiinței naționale românești, „...Ungurii au proclamat că forța primează dreptul — scrie ziarul „Dreptatea“²⁾. — Viitorul va arăta contrariul și va mai dovedi că forța va fi alături cu dreptul, că peste 12 milioane de Români nu se vor lăsa copleșiți de cinci milioane de Maghiari și Evrei maghiarizați“.

Cât privește pe acuzați, avem impresiile de după proces ale corespondentului ziarului „Tribuna“ din Sibiu:

„Toți acuzații au primit cu bărbăție osânda. Venind în fruntea convoiului, Părintele Lucaciu făcea impresia unui erou din vremurile antice: venia zâmbind. Doamna Lucaciu i-a zis de asemenea senină, următoarele: Te sărut, dragul meu și te salut că pe tine te-au învrednicit mai mult! Dl. Dr. Rațiu venia cu fruntea ridicată. Au intrat cu toții în hotel presărându-li-se ca-

¹⁾ Cf. D. Braharu: *L'Opinion publique italienne et le proces du Memorandum de Transylvanie* (1894), in *Revue de Transylvanie*, Tome V, 1939, Nr. 2, pag. 173—201.

²⁾ An. I, Nr. 22, Timișoara, 9 Iunie 1894.

lea cu flori. Singur Badea Gheorghe Pop din Băsești a plâns, pentru că zicea, l-au batjocorit dându-i pedeapsă mai puțină decât celorlalți tovarăși ai săi. Am plâns și noi tinerimea, de bucurie că avem între noi bătrâni cu atâta inimă și curaj... Procesul s'a sfârșit deci. Urmează vremurile de jertfă mare, de muncă uriașă, de luptă cum n'a mai fost. Ziua de azi, tăria cu care țoți Românii au primit verdictul, este cea mai mare chezișie că avem să învingem!¹⁾ Precum vedem, urmașii celor care au știut să moară în revoluțiile dela 1784 și 1848 pentru drepturile lor pe aceste locuri, nu s'au lăsat intimidăți. Temnița care se deschidea poporului român transilvan prin conducătorii lui, le-a întârziat doar credința în izbândă. Se mai aștepta recursul, pentru că pedeapsa să devină executorie. Și recursul a venit, după cum era de așteptat, pentru menținerea pedepsei dată de jurații maghiari din capitala Transilvaniei²⁾.

După proces, lumea venită să asiste s'a împrăștiat și odată cu ea s'au dus și ziariștii din acel „birou de presă“ dela hotelul Biasini, ziariști cari au făcut să se pătrundă întreaga opinie publică europeană, de *Chestiunea Românilor din Transilvania*.

Roberto Fava, după popasul făcut la Blaj și la Brașov, s'a oprit la București, unde numele lui era bine cunoscut. În capitala României libere confratele italian a fost primit cu căldura expansivă a inimoșilor luptători dela Liga Culturală. Primirea care i s'a făcut, precum și amintirile sale dela proces, au rămas scrise în broșura amintită³⁾.

La banchetul ce-i fusese organizat de Ligă, profesorul universitar V. A. Ureche — președintele — a toastat pentru Italia, amintind cuvintele luptătorului român C. A. Rosetti către Manzini, când acesta ne-a vizitat țara: „Italia va veni când România va fi. Azi Italia a venit, pentru că România este“. A mai luat cuvântul italianul Luigi Cazzavillan, directorul ziarului

¹⁾ *Tribuna*, Sibiu, 1894, Maiu 15/27 An. XI, Nr. 101.

²⁾ Recursul a fost respins în 10 Iulie 1894, președinte fiind Osztrovsky, iar referent Dr. Szekely Ferencz.

³⁾ Roberto Fava: *Ricordi rumeni. Note di un viaggio in Transilvania e Romania*. Parma, Tip. Ferrari e Pellegrini, 1894, în 8°, 311 p.

„Universul”, apoi a vorbit Roberto Fava, adresându-se celor care l-au primit și i-au mulțumit de tot ce făcuse pentru cauză românească:

„...Eu n'am făcut altceva, spune Fava, decât am ascultat de un instinct imperios al inimii mele, care s'a revoltat în contra brutalității unei tiranii, ce e o rușine pentru Europa și pentru secolul nostru și în acest timp n'am ținut socoteală decât de datoria mea de publicist și de Italian. În adevăr, nu e permis unui publicist să asiste impasibil la monstruoasele excese ale unei barbarii care strigă răzbunare umanității ultragiutate în prea sfintele ei drepturi și nu e permis unui Italian ca să vadă subjugăți frații români, cu care are, pe lângă comunitate de origine și legături de puternică simpatie, fără să ridice un glas de mândră și energică protestare...”

După aceste cuvinte, adevărată confesiune de felul cum a înțeles să-și împlinească misiunea, Fava continuă:

„Propaganda mea în Italia a găsit teren roditor, căci simpatia și solidaritatea între cele două națiuni surori sunt sentimente naturale și înăscute. Tot meritul e al dreptății cauzei, iar nu al valorii apărătorului. *Se așteaptă mai presus de toate dela poporul italian să îndeplinească tață de Români datoriile de rudenie și de mare dragoste... Poporul italian e cu voi și va dovedi-o în zilele acestea cu neîndoioase manifestații de simpatie. Să vie momentul luptei supreme și el nu va ezita să ofere brațul său fraților Români...*”

În încheierea discursului său ținut luptătorilor dela Liga Culturală, Roberto Fava atinge viziuni mărețe, viziunea *unirii tuturor Românilor*: „Ah, ce zi sublimă va fi aceea, când poporul apăsător, teribil în maestratea sa impunătoare, își va ridica înalta frunte cu acea furie pe care o provoacă tiranii și rupându-și propriile lanțuri le va arunca în obrazul călăilor săi! Ce veselie, ce imensă splendoare la orizont!... Aceasta nu e azi decât o simplă viziune, dar mâine va fi o realitate! Și cu acest augur și cu această dorință vă părăsesc, domnilor, ca să mă întorc în patrie, de unde voi continua din toate slabele mele puteri să lupt pentru sfânta voastră cauză, care e cauza comună a între-

gei gînte latine, reintărită și devenită mai valoroasă prin contactul și entuziasmul vostru nobil¹⁾).

Făgăduiala aceasta de-a continua lupta — adevărat legământ — făcut de Fava în ziua de 5 Iunie 1894, n'a fost o simplă vorbă. După cum vom vedea, ea s'a transformat curând în faptă, mai curând chiar decît ne-am fi așteptat, pentru a răspunde propagandei maghiare care își începe activitatea peste hotare.

Astfel, în ziarul „*Arena*” din Verona (25 Iunie 1894), Fava publică o corespondență despre disolvarea Comitetului național român din Sibiu, în timp ce ziarele „*La Sveglia*” din Parma (30 Iunie 1894), „*L'Osservatore cattolico*” din Milano (25 și 26 Iunie 1894), „*Il Faro Romagnolo*” din Ravenna (27 Iunie 1894), „*L'Epoca democratica*” (28 Iunie), „*Il Paese*”, scriu articole deosebit de favorabile cauzei românești din Transilvania.

În cursul lunii Iulie 1894, aceleași ziare continuă să publice corespondențe privitoare la persecuțiile ungurești, de după proces, mai adăugându-se ziarele „*Il Cittadino*” din Modena și „*La Lega Lombarda*” din Milano.

Privitor la osândirea Comitetului Național român, ziarul „*La Sveglia*” din Parma, la 21 Iulie 1894, publică un articol semnat Don Marzio, în care spune că inima întregii națiuni române bate alături cu a osândiților din procesul Memorandumului²⁾.

Important este apoi că puternica Biserică romano-catolică n'a rămas străină de frământarea politică a Românilor din Transilvania, căci organul internațional al Vaticanului: „*Nouveau Moniteur de Rome*”, Nr. 118 din Iunie 1894, scrie: „Veacul nostru, care a văzut atâtea lumini surprinzătoare, nu ne-a dat încă să asistăm la o priveriște atât de neobicinuită cum a fost procesul patrioților români, osândiți de curând la Cluj. *La frontieră, la punctul unde se întâlnește imperiul austriac cu moșia Țarilor,*

¹⁾ Vezi „*Dreptatea*”, Timișoara, 1894, Iunie 10, An. I, Nr. 118, pag. 2.

²⁾ *Tribuna*, Sibiu, 1894, An. XI, N-rele 130, 144 și 149.

in mijlocul unui ocean de Slavi, trăește micul și valorosul popor român, reprezentând în Orientul Europei, ca o sentinelă trează, ginta și cultura latină... O parte din acest popor se bucură de independența națională și s'a constituit într'un regat autonom. Cealaltă parte este împărțiată între Austro-Ungaria și Rusia...". Iar mai departe ziarul scrie: „Românii din Transilvania se află într'o situație cu totul deplorabilă, ...forța îi strivește și naționalitatea lor mândră se sbate cu moartea... Toți funcționarii lor sunt maghiari, toate procesele lor se judecă în limba maghiară... Începând dela al treilea an al etății, copiii sunt siliți a învăța limba maghiară. N'au școală, ziarele lor sunt prigonite”.

În continuare, marele ziar catolic face istoricul procesului Memorandului și apoi încheie: „Noi, din partea noastră, să le trimitem salutul simpatiei noastre și încurajările noastre frățești... Când în vre-o parte a neamului omenesc se ivește un popor care pune în fața forței dreptatea, atunci toți cei ce au suflet și inimă trebuie să simtă cu sufletul și inima acelui popor și să-i strige un înflăcărat Bravo!”

Mărturiile de simpatie, manifestate de presa italiană și de reprezentanții ei, pentru cauza condamnaților dela Cluj, erau de altfel mereu în creștere. Dreptatea cauzei românești era așa de evidentă, în cât este explicabilă această totală simpatie de care se bucura.

Dar nu numai în Italia, în Franța, în Spania, Belgia, — cu un cuvânt în țările latine — ci și în Germania găsim voci categorice îndreptate contra Ungurilor. De pildă ziarul „Germania” din Berlin, în Nr. din 26 August 1894, se ridică împotriva ziarului maghiar „Pester Lloyd”, care compară Ungaria cu Germania în ce privește unificarea statului și măsurile de unificare ce le aplicau guvernele respective. Ziarul german spunea celui maghiar că unificarea germană se bazează pe o majoritate a populației germane din stat, pe când Ungurii sunt o minoritate față de naționalitățile din statul lor. Și referindu-se la apariția volumului de adesiuni „Voci latine”, publicat de V. A. Ureche, nreședintele Liگی pentru unitatea culturală a tuturor Românilor, le spunea Ungurilor să-și schimbe politica față de naționali-

tăți, căci altfel „Vocile latine” vor deveni „Vocea Europei întregi”¹⁾).

În timp ce presa europeană fierbea de știri de natura celor arătate, în Transilvania se urma procedura justiției maghiare. În urma respingerii recursului, Memorandiștii au fost treptat arestați și îndrumați unii spre Cluj, iar dela Cluj, spre temnițele din Seghedin și Vaț, iar alții direct la cele două închisori de stat, unde urmau să-și facă osânda.

Astfel, în 25 Iulie 1894, la Sibiu, s'a procedat la arestarea lui *Ioan Rațiu*, președintele Partidului Național român, care fusese condamnat la doi ani închisoare.

Vestea s'a răspândit în tot Sibiul și pe peronul gării se adunase lume multă care l-a primit cu strigăte de „*Să trăiască!*”. În compartiment aparte, cu perdelele lăsate, însoțit numai de jandarm, Dr. *Ioan Rațiu* a luat calea spre Cluj. Soția și cunoscutii l-au însoțit în alt vagon. Prin gări, președintele Partidului Național român a putut auzi zarvă și strigăte de „*Să trăiască!*” însoțite de „*Doamne bate-i!*”, fără însă a fi putut să se arate. Când s'a întunecat și alaiul prin gării s'a potolit, D-nei *Rațiu* i s'a îngăduit să vină în compartimentului soțului său și astfel au ajuns noaptea la Cluj, unde *Rațiu* a fost predat vice-procurorului, la temnița ordinară din *Farkas utzca*, fosta închisoare de minore din strada *M. Kogălniceanu*. În camera rezervată erau aduse trei pături dela hotelul *Biazini* și noaptea au mai venit alți doi români întemnițați: *Rubin Pațita* din *Alba Iulia* și *Gherasim Domide* dela *Bistrița*.

A doua zi seara era așteptat să sosească *Dr. Vasile Luca* ciu dinspre Satu-Mare, dela *Sisești*, unde fusese și el arestat în plânsetele copiilor. Dela *Cojocna* a venit *Iuliu Coroianu*. Arestările s'a făcut treptat, fără ca pe ceilalți arestați să-i mai ducă la Cluj.

În 29 Iulie 1894, *Dr. Ioan Rațiu*, *Dr. Vasile Luca* și *Dr. Iuliu Coroianu*, au ajuns la Seghedin, unde au fost întemnițați. În 30 Iulie 1894, *Dr. Rațiu* telegrafiază soției sale: „*Eri la 5½ am*

¹⁾ *Tribuna*, Sibiu, 1894, 23 August—24 Septembrie, An. XI, Nr. 177.

intrat în temniță. Ne-au pus pe fiecare separat. Drumul până aici a fost foarte obositor. Suntem tratați conform tratamentului pus în vigoare astă-toamnă. Salutări tuturor amicilor. Dr. Rațiu¹⁾.

În temnița dela Vaț au mai fost duși și închiși *George Pop de Băsești, Dr. D. P. Barcianu, D. Comșa, Dr. Teodor Mihali, Mihail Veliciu, Aurel Suciu, Gherasim Domide și Rubin Patîia.*

2. CHESTIUNEA ROMANA IN ITALIA.

În timpul procesului Memorandului, venise la Cluj, ca observator din partea guvernului maghiar, deputatul *Pázmándy Dènes*, care urma apoi să fie unul din cei mai mari propagandiști unguri în Franța și Belgia, împotriva Românilor. De origine era din Kömlöd, județul Komárom, în Ungaria de Vest, unde se născuse în anul 1848, în luna Iulie. Făcuse studiile secundare la Liceul reformat din Budapesta, iar la 1864 a plecat la Berlin, unde a urmat la Universitate cursuri de Drept și Științe de Stat.

S'a dus apoi la Paris, unde și-a continuat studiile universitare și aici a avut prilej să lege prietenie cu toți oamenii mai de seamă ai vremii din domeniul literaturii, artei și teatrului. Aceste prietenii și le-a cultivat și după ce — la 1872 — s'a întors în patria sa. Deputat fusese ales la 1878, într'o circumscripție din județul Vas și reales apoi în sesiunea parlamentară din 1881—1884. În 1894 era ales a treia oară deputat și în acest răstimp primește însărcinările oficiale ale guvernului său, spre a combate chestiunea românească în străinătate. Cum vedem, avea aleasă cultură franceză și germană și era cunoscut în cercurile literare franceze, unde a publicat articole diferite sub pseudonimul *Coffrefort*²⁾. Cu scrisul și cu vorba acestui luptător pentru cauza pierdută a Maghiarilor se vor încrucișa luptele de

¹⁾ *Tribuna*, 1894, 16/28 Iulie, An. XI, Nr. 149.

²⁾ *Szinnyei Jozsef, Magyar irok.* (Scriitorii maghiari). Tom. X, Budapest, 1905, pag. 614.

peste hotare ale propagandiștilor români, mai ales în Franța, Belgia și Olanda.

La Cluj, Pázmándy a făcut o constatare tristă pentru Unguri și anume, că nu-i vorba de câțiva agitatori pe care urma să-i sancționeze jurații maghiari. El s'a convins că poporul român, de care toți credeau că-i blând și bun și că trăește în deplină armonie cu ideea de stat maghiar, este *una* în gândiri și simțiri și că *popor și conducători formează un tot indivizibil*. Urmarea a fost că Pázmándy a făcut propuneri concrete guvernului său privitor la Românii din Transilvania. Aceste propuneri se rezumau în lozinca: „*Biegen oder Brechen*“, adică se supun, ori vor fi distruși. Propunerile și le-a publicat sub acest titlu în ziarul „*Magyarország*“ din 30 și 31 Mai 1894. Salvarea situației, după Pázmándy cerea măsurile următoare:

În Transilvania trebuie reabilitat prestigiul Statului ungar și arătat că Ungurii sunt stăpânii și nu Memorandiștii.

Trebuie sporită jandarmeria. Să se înființeze o poliție de stat și o poliție secretă, cu un directorat suprem la Cluj, de care să depindă și jandarmeria, cu scop de a putea înăbuși orice agitație națională. Să se angajeze și funcționari români, dar cu convingeri maghiare.

Să se aducă în Transilvania câteva regimente curat maghiare.

Să se schimbe statutul preoțesc și învățătoresc al Românilor din Transilvania, de oarece la adăpostul acestui statut Românii propagă Dacoromanismul¹⁾.

Acestea erau pe scurt constatările și propunerile lui Pázmándy Dénes în chestiunea Românilor transilvani după Memorand.

În ce privește străinătatea, se știa încă din 2 Iulie 1894 că Pázmándy va edita la editura Plon din Paris, o broșură intitulată: „*La vérité sur la situation des Roumains en Hongrie*“, în care broșură urma să se combată întreaga propaganda româ-

¹⁾ Dreptatea, Timișoara, 1894, Mai 31 și Iunie 1. An. I, Nr. 111 și 112.

nească. Trebuia să fie scoasă în 10.000 de exemplare și broșura urma să aibă și o hartă etnografică.

La începutul lui Septembrie 1894, Pázmándy a fost trimis, împreună cu o importantă delegație de deputați maghiari, la Congresul interparlamentar dela Haga. Din partea României participa V. A. Ureche, iar din Transilvania se dusesse, din partea ziarului „Tribuna” dela Sibiu, Dr. Ștefan Cicio Pop, avocat din Arad. Într'o scrisoare din Haga adresată ziarului „Tribuna”, V. A. Ureche informează pe cititorii ziarului sibian că Pázmándy nu se duce acasă fericit, deși a avut un pachet de scrisori de recomandare dela generalul Türr, către Italieni și Francezi. Unul din delegați, Francezul Passy¹⁾, i-a spus lui Pázmándy că nu-i locul să se dezbătă în conferință chestiunea română și că chiar de s'ar pune, are convingerea că Românii au dreptate. La fel i-au spus și alți Francezi ca Hubard, Traireux, Maillefeu, precum și Italianul Pandolfi. Mai ales de Conte Druville-Maillefeu se ținea toată ziua Pázmándy, dar acesta a continuat să rămână filo-român. De altfel și Pázmándy, scriind în 7 Septembrie 1894 din Haga, arată că guvernul maghiar, prin Ministrul de Externe, a atras atenția guvernului olandez asupra atacurilor ce intenționau Românii și că Ministrul de Externe olandez Houten a și intervenit ca chestiuni interne ale statelor participante să nu fie puse în programul conferinței²⁾.

Pentru Italia, propaganda maghiară avea o altă personalitate, cu legături mari și vechi în această țară și cu solidă pregătire culturală, fiind un bun cunoscător al limbii italiene. Era *Leopold Ováry*. Acesta avusese o tinerețe sbuciumată. Născut în Decembrie 1833 la Veszprem, tot în Ungaria de Vest, făcuse acolo studiile secundare, pe care la 1848 le întrerupse. Tot în acest an își maghiariză numele schimbându-l din *Altstädter* în *Ováry* și a vrut să între în armata honvezilor, dar n'a fost

¹⁾ Frederic Passy, membru al Academiei Franceze și președinte al „Societății franceze de arbitraj și pace între națiuni”.

²⁾ *Tribuna*, Sibiu, 1894, 12, 14 și 23 Septembrie, An. XI, Nr. 183, 185 și 192.

primit, fiind prea tânăr. Acela în 1849 a fost primit ca voluntar la artilerie, fiind repartizat la bateria VI-a, zisă „Șepcile roșii” din divizionul Nagy Sándor József, unul din eroii maghiari ai revoluției din 1848. Într-o luptă dela Debrețin e rănit și luat prizonier de Ruși, apoi de Austriaci. Era deci unul din revoluționarii lui Kossuth. În 1850 s'a dus la studii în Viena unde timp de 5 ani a urmat cursurile de filosofie și economie națională. Venit în Budapesta, a intrat în conflict cu autoritățile austriace din cauza activității sale maghiare, așa că fu silit să se refugieze în Italia, în 25 Decembrie 1859.

În Italia, în 1859 Leopold Öváry a găsit teren prielnic ideilor sale revoluționare. În 1860 s'a și înrolat în armata lui Garibaldi și pentru meritele sale a fost înaintat locotenent pe câmpul de luptă. Odată cu gradul, i s'a dat și medalia de aur, după care a avut pensie dela statul italian.

Dela 1 Noiembrie 1860, când a fost înaintat căpitan, a servit în legiunea maghiară. În Mai 1861 s'a retras din armată, căsătorindu-se apoi cu sora lui Pessina, mare jurist și fost ministru italian. S'a așezat la Neapole unde a făcut cercetări în arhivele italiene. În 1875, Öváry a fost însărcinat de guvernul maghiar cu studiul organizației arhivelor italiene, făcând o bogată dare de seamă. Urmarea a fost că în 1876 a fost numit subarhivar al Statului, reintorcându-se definitiv în Ungaria, unde a organizat Arhivele Statului maghiar. A stat deci timp îndelungat în Italia, și avea merite recunoscute în acest stat, care apoi l-a făcut „Cavaler al coroanei italiene”.

În 1877, Leopold Öváry a fost ales membru al Societății istorice maghiare, iar în 1892 membru corespondent al Academiei maghiare. În Italia era membru al Academiei Pontaniana din Neapoli și al așa numitei „Societă di Storia Patria”.

În Ungaria mai era și membru al serviciului de presă de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri și încă din 1878 era informatorul permanent al presei italiene asupra împrejurărilor din Ungaria, iar în caz de nevoie și al presei franceze¹⁾.

¹⁾ Szinyey József, o. c., Tom. X, p. 28—32.

În timpul procesului Memorandului, Leopold Óváry trebuia deci să fie la postul său important, spre a precumpăni propaganda românească. Era deci plecat în Italia, unde prin conferințe, articole de ziar și vizite, se trudea din toate puterile să convingă opinia publică italiană despre *adevărul unghuresc*, în chestiunea Românilor din Transilvania.

Cea mai de seamă operă de propagandă a lui Óváry a fost o broșură de 72 pagini, scrisă în limba italiană¹⁾, broșură în care se silea să demonstreze opiniei publice de acolo că Românii nu sunt descendenții direcți ai coloniștilor lui Traian, că acești Valachi sunt un neam corupt și perfid, că și-au părăsit obiceiurile străbune, că și-au abandonat limba de dragul celei slave și că și-au lăsat religia străbunilor de dragul religiei grecești. Apoi dintr'o diplomă pretinsă a lui Matias Corvinul, acest rege de origine valahă — spune Óváry în broșură — ar fi afirmat că Românii „*nec ad libertatem vocati, nec ad libertatem nati*”. Aceste afirmațiuni istorice se întind pe 23 pagini. Capitolul III al broșurii este intitulat „*La Transilvania*”. În acest capitol arată că Românii de aici sunt în minoritate culturală și că a da Transilvania pe mâna lor, ar fi analog cu darea administrației orașului Neapole, pe mâna Lazaronilor! (pag. 35).

Privitor la propaganda *daco-romană*, Óváry afirma că e ajutată de Ruși și de Francezi, fiind îndreptată împotriva Triplei Alianțe (pag. 43—44), iar o chestiune de persecuție îndreptată contra Românilor din Transilvania, nu există, scopul agitațiilor fiind *unirea* cu România. În ultimele pagini, se ocupă de *Statul ungar* și reproduce un discurs al lui Wekerle ținut la Baia Mare, însoțindu-l de laude²⁾.

Materialul acestei broșuri a fost expus și în conferințe. Ast-

¹⁾ Óváry Lipot, *La questione Daco-romana e lo Stato ungherese*. Roma 1894, 72 p.

²⁾ Pentru broșura lui Óváry, vezi și *Dreptatea*, Timișoara, 1895 1/13 Ianuarie, An. II, Nr. 1, p. 4.

fel ziarul „Dreptatea” din Timișoara¹⁾ publică — după ziarul maghiar „Pesty Naplo” — că la 7 Septembrie 1894, în sala „*Associazicne lombarda dei giornalisti*” din Milano, Leopold Óváry a ținut o conferință la care au asistat reprezentanții presei și ai vieții publice. Conferința era aceeași pe care o prezentase la Neapole și apoi la Roma. O recita, spune ziarul, a treia oară. După conferință a împărțit celor prezenți broșura amintită, iar ziarele „*Perseveranza*”, „*Corriere della Sera*” și „*Secolo*” din Milano ar fi lăudat pe Óváry. Din marele număr de ziare italiene din acea vreme se pare că acestea singure au susținut pe Unguri în timpul și după procesul Memorandumului. Desigur că au fost bine plătite. Dela Milano Óváry a plecat în același scop la Torino.

Mai aflăm din numita gazetă (*Dreptatea* No. 186), că Óváry mai avea un tovarăș în Italia, pe un anume *Zigány Árpád*. Împreună tindeau să furnizeze presei italiene, din când în când, articole favorabile guvernului maghiar. Dar, spune ziarul, „*ori cât de mari și bogate să le fie fondurile, știm că mici le sunt argumentele și sărace de adevăr vorbele...*”

La cele înșirate de Óváry în Italia s'a răspuns în articolele scrise în ziarele franceze și italiene. Astfel, în ziarul *L'Epoque* din Paris, din 23 Septembrie 1894, P. G. Cantili președintele „*Ligei Culturale*” despărțământul Paris, scrie un articol de fond intitulat „*Roumains et Hongrois*”, prin care combate toate argumentele propagandei maghiare. Amintim că între succesele mari pe care le-a avut Óváry — acest *evreu botezat*, cum îl numea mereu presa românească — în timpul propagandei sale în Italia, a fost și faptul că broșura sa a ajuns în mâinile Regelui Umberto, care i-ar fi mulțumit — spune ziarul „*Pester Lloyd*” din 2 Octombrie 1894. Un alt succes a fost că și în ziarul „*Diritto*” din Roma a putut strecura o apreciere favorabilă conferinței sale și politicei guvernului maghiar, iar delat Torino, primarul Leon Fontana l-a asigurat și în scris de întimelile legături prietenești italo-maghiare, mulțumindu-i pentru broșură.

¹⁾ An. I, Nr. 191, pag. 3 din 2/14 Septembrie 1894.

Când se părea însă că vânătoarea după simpatii și aderenți în Italia e de bun augur pentru Unguri, atunci a apărut un glas italian, care a dărâmat tot ce clădise cu atâta trudă Óváry. Era glasul insuflătorului apărător al cauzei românești, glasul profesorului și ziaristului *Roberto Fava* din Parma, care ajunsese în patria sa, după ce asistase la procesul Memorandului și făcuse drumul la Bucureștii, unde — după cum am văzut — fusese primit și sărbătorit de Liga culturală română.

Roberto Fava ia atitudine împotriva propagandei maghiare și răspunde lui Óváry printr'o broșură de 69 pagini, scrisă în italienește¹⁾.

Broșura lui Fava nu se mărginește numai să răspundă, ci pune în lumină clară toată *chestiunea română* din Transilvania și Ungaria, arătând luptele și aspirațiile Românilor transilvăneni, mai ales după *dualismul* austro-ungar. În primul capitol arată că chestiunea română în ultimii ani a luat un caracter așa de acut, încât deșteaptă serioase temeri pentru pacea europeană²⁾.

Arată apoi poziția geografică și etnografică a Românilor în genere și a celor din Transilvania și Ungaria în special. „Acești bravi campioni ai rasei latine — spune Fava — descendenți direcți ai coloniștilor aduși de Traian în Dacia, au fost veacuri de-arândul bastionul și scutul bătrânei Europe, pe care au apărat-o cu piepturile lor în calea tuturor invaziilor barbare. Zeloși apărători ai drepturilor lor și ai propriei independențe, ei au rezistat totdeauna cu cel mai mare eroism contra tuturor încercărilor făcute pentru a le distruge existența națională. Lungile suferințe n'au făcut altceva decât i-au cimentat tot mai mult și au întărit în ei tenacitatea și vitalitatea lor deosebită, care își

¹⁾ Roberto Fava, *Le Questione Rumena e gli agenti del signor Wekerle in Italia*. Parma, 1894, în 8°, 69 p.

²⁾ „La questione rumena... ha assunto in questi ultimi anni una tale importanza ed un carattere così acuto, da destare i piu seri timori per la pace europea“ (p. 1).

află vie expresiune în cele două maxime populare ale lor: *Apa trece, pietrele rămân și Românul nu pierde*¹⁾.

Iar mai departe arată că Românii din Transilvania și Ungaria și azi trebuie să lupte împotriva Ungurilor, care vor să-i maghiarizeze.

În alt capitol descrie poziția poporului român în fața sistemului de maghiarizare, excluderea lui din viața publică, apoi legile excepționale și persecuțiile ce îndură întreaga manifestare a vieții naționale românești din Transilvania (p. 8—11). Se expune apoi mișcarea națională ultimă: Memoriul studenților din București, Răspunsul studenților maghiari, Replica, Memorandumul și apoi procesul Memorandumului la care a asistat (pag. 11—17). „Eu — zice Fava — care am asistat dela prima până la ultima ședință a acestei monstruoase drame judecătorești ce se termină cu condamnarea celor mai neînfricați patrioți, la temniță până la 5 ani, pot să zic nu numai că n'am mai văzut, dar nici nu mi-am putut închipui o așa de josnică parodie a justiției, o așa mistificare, o așa de obraznică ofensă a simțului moral²⁾.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În capitolul al treilea arată simpatia de care s'a bucurat în Europa și în special în Italia, chestiunea română.

¹⁾ „Questi forti campioni della razza latina discendenti direttamente dalle romane colonie che Traiano porto nella Dacia, furono per lunghi secoli baluardo e scudo alla vecchia Europa, che difesero coi loro petti contro tutte le invasioni barbariche. Gelosi custodi dei proprii diritti e della propria indipendenza, essi resistettero sempre col piu grande eroismo a tutti i tentativi fatti per distruggere la loro esistenza nazionale. Le lunghe sofferenze non fecero che temprarli sempre piu ai cimenti e ringagliardire in essi quella tenacita e quella vitalita straordinaria, la cui espresione viva trovasi nelle due massime popolari: *Apa trece, petrele rămân. (L'aqua scorre, le pietre rimangono) și Românul nu pierde (il Rumeno non perisce*“ (p. 5).

²⁾ Io che ho assistito della prima all' ultima seduta a questo monstruo drama giudiziario, il quale terminò colla condanna di quegli indomiti patrioti sino a cinque anni di carcere, posso dire che non solo non aveva mai visto, ma non avrei neppure potuto immaginare una si scurrile e scelerata parodia della giustizia, una si sfacciata mistificazione, una si ributtante ofesa al senso morale“. (p. 16—17).

„Toată presa din Europa, toți cei mai eminenti oameni politici s'au pronunțat în favoarea Românilor. Poporul italian legat cu indisolubile legături de sânge cu acei rezistenți și încercați latini dela Dunărea de Jos, nu va putea rămâne insenzibil la suferințele lor și nu va pierde ocasiunea de-a manifesta fraților Români profunda simpatie și sentimentele sale de solidaritate”¹⁾.

Amintește apoi cuvintele pline de căldură, pronunțate în Camera italiană de deputatul Imbriani: „*Mandiamo una parola di simpatia al popolo transilvano, che lotta per la sua indipendenza!*” și albumul lui V. A. Ureche, președintele Ligii culturale române „*Voci latine*”, în care album, spune Fava, se întâlnesc toate numele ilustre ale Italiei pronunțându-se pentru cauza românească: „Dela Cesare Cântu la Degubernatis, dela Giosuè Carducci la Maineri, dela Luigi Palma la Ettore Ferrari, dela Tullo Massarani la Graziadio Ascoli, dela Clemente Corte la Giuseppe Ceneri, ca să nu mai pomenim de atâția și atâția alții, toate cele mai strălucite nume italiene figurează în acest *Album* cu calde și măgulitoare cuvinte la adresa condamnaților dela Cluj, cu urări arzătoare pentru viitorul Neamului românesc, pentru biruința dreptății călcate de urmașii lui Attila”²⁾.

Toți care au semnat albumul „*Voci latine*” au avut parte de cele mai triviale insulte din partea presei maghiare, din care una a numit albumul o rară colecție de ignoranță.

¹⁾ „Tutta la Stampa d'Europa, tutti i più eminenti uomini politici eransi pronunciati in favore dei Rumeni. Il popolo italiano, legato dai vincoli indissolubili del sangue a quei forti e sventurati latini del basso Danubio, non poteva rimanere insensibile alle loro sofferenze e non trascurò mai occasione di manifestare ai fratelli rumeni la sua profonda simpatia e i suoi sentimenti di solidarietà”. (p. 17).

²⁾ „Da Cesare Cantù a Degubernatis, da Giosuè Carducci a Maineri, da Luigi Palma ad Ettore Ferrari, da Tullo Massarani a Graziadio Ascoli, da Clemente Corte a Giuseppe Ceneri, per tacere di tanti e tanti altri, tutti i più illustri nomi italiani figurano in quell' *Album*, con calde e lusinghiere parole all' indirizzo dei condannati di Cluj, con voti ardenti per avvenire della nazione rumena, pre il trionfo della giustizia conculcata da discendenti di Attila!” (p. 19).

Aceste calde demonstrațiuni de simpatie ale Italianilor pentru frații lor Români au neliniștit guvernul maghiar și de aceea — spune Fava — și-a trimis agenții săi între care și pe Ováry: „Acest emisar, merit să aducă printre noi lumina panmaghiară, ne-a sosit în persoana Cavalerului Leopold Ováry, slugă a guvernului ungar, care aleargă dela Florența la Neapole, dela Roma la Milano, predicând și celor ce nu vor să-l asculte cuvântul stăpânilor săi”¹⁾.

De oarece conținutul conferințelor ce urma să țină Ováry în Italia era cunoscut de presa maghiară încă înainte de al pronunța, iar Ováry mai fusese în Italia cu însărcinări dela guvernul maghiar, Fava scrie: „Nu pentru prima dată vine Domnul Ováry în misiune la noi, din însărcinarea guvernului maghiar: el a fost deja în anul trecut, s'a agățat, s'a scos din fire, a alergat dintr'o parte în alta, dar la sfârșit s'a ales cu 'n pumn de muște (non raccolse che un pugno di mosche)”. Despre noua încercare se poate spune că n'a avut mai mult rezultat ca în anul trecut²⁾.

Privitor la valoarea conferințelor lui Leopold Ováry, Roberto Fava face aprecierile următoare:

„O conferință pe care el o repetă din oraș în oraș, ca un fonograf Edison și de care ziarele maghiare întreținute de Wekerle, dăduseră deja un rezumat încă dinainte ca domnul Ováry să fi sosit în Italia a avut un adevărat succes de... ilaritate”³⁾.

În continuare, Roberto Fava combate un articol apărut în ziarul *Dritto*, Nr. 233/1894, scris după inspirația lui Ováry,

¹⁾ „Questo emissario destinato a portare fra noi la luce panmaghiara ci e giunto nella persona del signor cav. Lipot — un terribile lanzicheneco del governo ungarico, il quale corre da Firenze a Napoli, da Roma a Milano predicando anche a chi non vol sentirlo il verbo de' suoi padroni”. (p. 20).

²⁾ P. 20, 21.

³⁾ „Una conferenza ch' egli va ripetendo di citta in citta a guisa d'un fonografo Edison e della quale i giornali magiari agli stipendi del signor Wekerle avevano già dato un riassunto prima ancora che il signor Ováry giungesse in Italia, ha avuto un vero successo... di ilarità”. (p. 21).

(scritto evidentemente sotto sua dettatura od ispirazione), articol care exprimă dorința unei *conciliațiuni* între Români și Maghiari. Articolul e intitulat *Magiari e Rumeni*.

Despre această „conciliere“ Fava scrie: „Chestiunile trebuiesc rezolvate, dar rezolvate după dreptate, nu conciliate...“, căci a concilia în politică și diplomație înseamnă a da cuiva numai o parte mică din drepturile sale, numai ca să-l faci să tacă...¹⁾.

Da, ar fi bine să se împace Români și Maghiarii — spune mai departe Fava, dar nu e vina Românilor, dacă împăcarea nu se face. Maghiarii vreau să maghiarizeze, Români țin la existența lor națională și vreau să fie națiune cu existență juridică, ca cea maghiară. A voi să împaci pe Români cu Ungurii pe baza politicii de maghiarizare, este a voi să împaci apa cu focul: „una conciliazione fra Rumeni e Magiari sulla base della politica di magiarizzazione e lo stesso che voler unire l'acqua col fuoco“²⁾.

Ultimul capitol și cel mai lung al broșurei lui Roberto Fava, se ocupă amănunțit de Conferința lui Óváry. El se răspunde propagandistului maghiar, care neagă descendența Românilor din coloniștii lui Traian în Dacia și afirmă că nu sunt autohtoni ci ar fi venit din alte părți, după venirea Ungurilor, cu următoarele cuvinte: „O astfel de afirmație nu e o desooperire a Domnului Óváry: este argumentul principal de care se servesc toți Magiari per opporsi alle giuste pretese nazionali de Rumeni...³⁾ nilor. (Una tale affermazione non e una trovata del Signor Óváry: è il cavallo di battaglia di cui si servono sempre i Magiari per opporsi alle giuste pretese nazionali de Rumeni...³⁾).

Fava însiră apoi argumentele date de însași cronicile maghiare: „Nici domnul Óváry, nici altcineva, n'a știut să ne dea până acum o dovadă valabilă, să ne arate când și cum au venit Români în văile Carpaților, pe când din contra, cel mai vechiu

¹⁾ P. 24.

²⁾ P. 26.

³⁾ P. 39.

cronicar al Ungariei, Notarul Anonim al regelui Bela, susține că Maghiarii, la venirea lor din Asia, au găsit pe meleagurile ocupate astăzi de Români, trei state românești...¹⁾).

Arată că sunt multe dovezi că Românii, la sfârșitul secolului al XIII-lea, aveau organizații libere: „erau organizați ca popor liber, sub voievozi și cnezi, care erau firește, sub suzeranitatea regilor unguri, dar se bucurau de toate drepturile proprii”²⁾).

Inarmat și cu alte puternice argumente, pe care el le înșiră, spre a dovedi opiniei publice italiene cât de șubrede sunt afirmațiunile din broșura lui Óváry, Fava scrie:

„De altcum istoria — atâta cât e cunoscută — limba, datinele, timpul și chiar numele de *Români* sunt indestulătoare argumente pentru a demonstra, că acei frați ai noștri latini din Orient sunt în ciuda tuturor palavrelor Domnului Óváry, urmașii direcți ai coloniștilor lui Traian”³⁾).

În broșura sa, Óváry mai afirma că dacă Românii au o cultură a lor, aceasta se datorește Ungurilor, la care Fava răspunde că aceștia *nu puteau da altora ceea ce ei înșiși n-aveau*. Afirmația lui Óváry, se sprijină pe faptul că principii calvini din Transilvania au tipărit cărți și în limba românească: „Dar ce cărți erau acestea?” — se întreabă Facva. „Erau cărți religioase care nu aveau nici decum scopul de a da un îndemn culturii românești, ci numai de-a atrage pe Români la calvinism; asta e limpede ca lumina zilei... Cultura maghiară care era și ea în acea vreme în fază pur rudimentară, nu putea da altora ceea ce ei însăși îi lipsea”⁴⁾).

¹⁾ P. 40.

²⁾ P. 40.

³⁾ „D'altronde la storia, per quanto è nota, la lingua, il costume, il tipo e il nome istesso di *Rumeni* sono argomenti abbastanza eloquenti per dimostrare che quei nostri fratelli latini d'Oriente sono — malgrado tutte le chiacchiere del Signor Óváry — i discendenti diretti dei coloni di Traiano”. (p. 41).

⁴⁾ „Ma che libri erano questi? Erano libri religiosi che non avevano già per scopo di dare impulso alla coltura rumena, ma unicamente di at-

Intru cât în sprijinul tezei maghiare privitoare la chestiunea română Óváry ia unele argumente din lucrările unui Român renegat cu numele de *Moldován Gergely*, ajuns profesor la Universitatea maghiară din Cluj pentru limba și literatura română, Roberto Fava arată cine-i acest personaj. Amintește că la Cluj era profesor de limba română un vrednic bărbat cu numele *Silași*, pe care Ungurii l-au destituit, disolvând și Societatea studenților români „Iulia”¹⁾. În ocul profesorului Dr. Silași au numit pe *Moldován Gergely*, unul din Românii renegați, fost comisar de poliție în Cluj²⁾.

Legea naționalităților din Ungaria, cu care laudă Óváry regimul liberal al patriei sale, precum și legea electorală, sunt prezentate de Fava în adevărata lor lumină: „La legge... con tutte le sue restrizioni e le sue clausole si riduce piuttosto ad una vere *legge di dominazione*”³⁾.

Dar, ceea ce a părut lui Roberto Fava mai mare cutezanță, este afirmațiunea lui Óváry că „*Procesul Memorandului a fost un simplu proces de presă, care în ori care altă țară s'ar fi terminat cu o sentință mult mai severă!*” Pentru această afirmație, spune Fava, „*il signor cavaliere Lipót Óváry si dimostrară un miserabile in tutta l'estensione del termine*”, fiind știut că, pe lângă presa independentă din toată lumea „ha provocato le proteste di tutti i più grandi scrittori ed uomini politici, da Rochefort a Copée, da Emilio Zola a Juliette Adam e a Clemenceau, per tacere dei nostri compatrioti e di tanti e tanti altri della Spagna, Belgio, Olanda, Austria, Germania!”⁴⁾.

Sfârșitul broșurei lui Roberto Fava este închinat indignării ce i-a cauzat-o reua credință a propagandei maghiare: „O

titare i rumeni al calvinismo: ciò è chiaro come la luce meridiana... la cultura maghiara ch' era essa pure in quel tempo allo Stato puramente rudimentale. non poteva dare agli altri quanto mancava a lei stessa). (p. 54—55).

¹⁾ Vezi Dr. I. Lupaș, *Comemorarea Prof. Dr. Grigore Silași*. Cluj, 1937, în 8°, 32 p.

²⁾ P. 46—47.

³⁾ P. 57.

⁴⁾ P. 61—62.

josnici mincinoși. Voi atentatori la conștiință, morminte spoite! Ați voi ca la aceste infamii, la aceste fapte de oroare să aplaude poporul italian, acest popor dulce și blând, care se emoționează de tot ce-i suferință, care simte farmecul puternic al idealurilor mari și care pentru ele și-a sacrificat în spânzurători și pe câmpul de bătălie mii și mii de martiri?"¹⁾).

De aceea în zadar sunt toate misiunile ce guvernul încearcă prin agenții săi. Aceștia vor spori numai disprețul ce Italianii îl au față de asupraitorii unui popor cult, generos și demn de simpatia lumii întregi.

Roberto Fava își încheie broșura cu cuvintele pline de cea mai curată și nobilă simpatie pentru Latinii dela Dunăre și împotriva celor care căutau să deruteze opinia publică italiană: „Ori câtă silință, ori câte apucături și măsuri polițienești ar făuri guvernele maghiare, cauza românească va afla totdeauna sprijin și apărare la poporul italian; și dacă va veni o zi în care frații Români să aibă nevoie de brațul nostru, noi vom răspunde la apel și ne vom bate cu entusiasm alături de ei în bătălia libertății și a dreptului istoric”²⁾ / Central University Library Cluj

Acesta este, signor cavaliere Lipot Ováry, sentimentul poporului italian: spuneți-l patronilor voștri!"²⁾).

După apariția și răspândirea broșurii lui Roberto Fava, presa română din Transilvania o amintește sub titluri ca acestea:

¹⁾ „Ah sciagurati mentitori! Stupratori di coscienza! Sepolcri imbiancati! E vorreste che fosse con voi e applaudisse alle vestre infamie e ai vostri orrori il popolo italiano, questo popolo dolce e mite, che si commuove per tuto ciò che sa di sventura, che sente il fascino potente dei grandi ideali ed ha sacrificato per essi a miriadi i suoi martiri sui patiboli e sui campi di battaglia?" (p. 63).

²⁾ „Qualunque sia l'opera qualunque siano le arti dei governi e delle potenze, la causa rumena troverà sempre appoggio e difesa nel popolo italiano, i voti e l'opera dei nostri patrioti non mancheranno mai in favore di essa: e se verrà giorno in cui i fratelli rumeni, abbisognino del nostro braccio, noi risponderemo all' apello e combatteremo entusiasti al loro fianco la battaglia della libertà e del diritto storico. *Queste, signor cavaliere Lipot Ováry, e il sentimento del popolo italiano: ditelo ai vostri padroni!*" (p. 68—69).

„*Şarlatanii demascați*“, arătând că îndată ce a auzit de călătoriile lui Óváry în Italia, bunul amic al Românilor a luat apărarea chestiunii române în numita broșură¹⁾). Ziarul „*Dreptatea*“ din Timișoara²⁾, se ocupă de ea pe larg, făcând o dare de seamă în articolul de fond ce cuprinde toată pagina primă și două coloane din pagina a doua și încheie cu cuvintele: „o caldă salutare românească trimitem fratelui nostru Italian!“.

Presa italiană prinește broșura lui Fava cu multă căldură și interes. Astfel ziarul „*La Difesa*“ din Veneția, în nr. 214 publicând un articol despre chestiunea română inspirat din această broșură, se miră sincer văzând că e mult mai rău în Transilvania de cum se crede. Ziarul „*La Sveglia*“ din Parma, nr. 86 din 3 Octomvrie 1894, reproduce în întregime articolul din „*La Difesa*“, sub titlul „*La nazione rumena*“. Mai aflăm recenzii despre broșura lui Fava în „*La Lega Lombarda*“ din Milano, nr. din 2 Octomvrie 1894 și în „*Il Faro Romagnolo*“ din Ravenna, nr. din 26 Septemvrie 1894.

În 8 Septemvrie 1894, o delegație a studenților transilvăneni pleca prin Predeal, la Constanța, pe malul Mării Negre, unde se ținea Congresul studenților români. Poposind la Ploești, delegații au fost sărbătoriți de municipiu. Între ei se afla Ilie Cristea — viitorul Mitropolit Primat și apoi Patriarh al României din anii 1920—1939 și Ștefan Iancu, fiul eroului din revoluția Românilor transilvăneni dela 1848. Această întâlnire a dat prilej unui omagiu exprimat prin telegrame trimise lui Imbriani și lui Roberto Fava, luptătorii pentru chestiunea română în Italia. Lui Fava i se transmit „omagiiile lor de respect, admirațiune și recunoștință pentru valoroasa operă“.

În acest timp, Leopold Óváry și oamenii săi părăsiseră Italia și se duseră în Franța spre a continua propaganda. Acolo s'au întâlnit cu Pázmándy și cu generalul Türr. Acesta din urmă a mijlocit o întrevedere între Óváry, Borostyán și Malonyay — publiciști maghiari — cu Hérédia și Guyon dela „*Le Temps*“,

¹⁾ *Tribuna*, Sibiu, 1894, Septemvrie 7/9, An. XI.

²⁾ Nr. 194, din 6/18 Septemvrie 1894.

precum și cu un evreu, Emile Berr, redactor la ziarul „*Figaro*”. Intrevederea a avut loc la Café Riche și rezultatul a fost că evreul Emile Berr a și luat apărarea Ungurilor în ziarul „*Figaro*”, apărare căreia i-a răspuns Ion Rusu-Șirianu în ziarul „*Tribuna*”¹⁾. În schimb ziarul „*Le Temps*” a scris un articol aspru la adresa Maghiarilor și a propagandei lor. Intre altele aflăm că i s'ar fi propus lui Óváry să facă o conferință contradictorie cu un Român, în fața presei parisiene. Propunerea discuției în contradictoriu a fost făcută de un grup de ziarști, la care Óváry a răspuns tulburat că primește, dacă se găsesc Români să accepte discuția. Cum s'au găsit îndată, Óváry a refuzat și văzând situația în care se pusese, a plecat din Paris cu două zile mai curând de cum își fixase programul²⁾.

Fuga lui Óváry din Paris, când i s'a propus discuția contradictorie, o amintește și ziarul italian „*La Sveglia*” sub titlul „*La fuga da Parigi dell'Ebreo Lipot Ováry*”, în numărul 86 din 3 Octomvrie 1894.

Așa s'a încheiat călătoria în Italia și Franța a lui Óváry. El s'a întors apoi în Ungaria. Ziarul „*Pester Lloyd*” din Budapesta, nr. din 3 Octomvrie 1894, anunțând sosirea, spune că membrul Academiei Maghiare, arhivarul Leopold Óváry, s'a întors din străinătate, unde a petrecut timp mai îndelungat, ținând conferințe asupra chestiunii române. Ziarul unghuresc spune că Óváry a fost bine primit la Paris și la Roma și că urmează să facă un raport ministrului de interne Hieronimi, despre rezultatul călătoriilor sale.

Mai adăugăm, ca o completare, că mărturiile de simpatie pentru Români au continuat din belșug și după plecarea lui Óváry din Italia. Astfel, s'a dat urmare propunerii făcute de deputatul Imbriani în Camera Italiană, de a se trimite un cuvânt de simpatie Românilor, „*cari luptă pentru independența lor*”. Moțiunea Camerei italiene, semnată de 277 de deputați, aparținând diferiteor partide, a fost adresată Camerei române și

¹⁾ Sibiu, 1894, Octomvrie 5, Nr. 201.

²⁾ *Tribuna*, Sibiu, 1894, Septemvrie 29 și Octomvrie 2, Nr. 196 și 199.

spune că, inspirându-se (Camera italiană) din principiile de drept public care au dat naștere la existența Italiei, exprimă călduroase simpatii către poporul român care lută în mod așa de nobil pentru apărarea naționalității latine¹⁾. Dacă ne gândim că în Camera italiană erau 508 deputați, ne dăm seama că marea majoritate a reprezentanților poporului italian era pentru Români și împotriva Coroanei Sf. Ștefan. Era semnul slăbirii Triplei Alianțe, orice ar fi făcut guvernul din Roma.

La moțiunea inițiată de Imbriani, Camera română a răspuns printr'o moțiune redactată de luptătorul naționalist Nicolae Filipescu, precum urmează: „Adânc atinși de manifestația semnificativă făcută de 277 membri din Parlamentul italian, subsemnații membri ai Camerei române vă rugăm... să exprimați colegilor Dvs. sentimentele noastre de recunoștință pentru generosul și prețiosul sprijin pe care în mod spontan l-au dat cauzei române. Vă asigurăm de afecțiunea nealterabilă ce o păstrăm Italiei, leagănul latinității”.

Acest schimb de motiuni între cele două Camere surori au prilejuit ziarului „*Tribuna*” din Sibiu un articol intitulat „*Roma și București*”²⁾, din care desprindem aprecieri ca acestea: „...zadarnic ar mai trimite de aci încolo guvernul maghiar emisari cari să spună că națiunea maghiară nu asuprește pe nemaghiari... După ce 277 deputați italieni au spus că aici, între Carpați, este un popor care duce o luptă disperată pentru libertate și naționalitate, după ce toți deputații români au răspuns cu aceeași iubire, exprimând aceeași admirațiune pentru luptătorii cauzei române (din Transilvania), toate scrisile și propovăduirile Ováry-lor o să rămână fără efect, iar amicii sinceri ai cauzei române au să sporească...”.

În acest timp presa maghiară era plină de articole îndreptate împotriva deputaților români și italieni, iar cea italiană

¹⁾ *Timpul*, București, 1894. Nr. din 4/26 Decembrie, reprodus și în *Tribuna*, Sibiu, 1894, Decembrie 16/28, Nr. 268.

²⁾ Nr. 270 din 18/30 Decembrie 1894.

era plină de aprecieri relative la telegramele ce s'au schimbat între cele două parlamente. „*Il Veneto*“ din Padova, în nr. din 30 Decembrie 1894, scrie că în Italia a fost totdeauna un viu interes pentru frații latini dela Dunăre, de oarece Italia și Români s'au renăscut odată sub auspiciile lui Napoleon III. Trimite un salut în coloanele sale Românilor, „*pentru ziaa cea fericită*“. Dări de seamă au mai scris, „*Il Faro Romagnolo*“, „*La Sera*“, „*Caffaro*“ și alte 36 ziare italiene, din primele zile ale lui Ianuarie 1895.

Pentru a încheia cu eșecul propagandei maghiare în Italia, mai amintim și felul cum ziarul „*La Nazione*“ din Florența, s'a putut dispensa de Óváry, care în fiecare corespondență trimisă, îi prezenta pe Români în culori foarte urite. Directorul ziarului călătorind în România s'a putut convinge de contrarul celor scrise de Óváry. Urmarea a fost că ziarul s'a dispensat de „corespondențele“ lui. Această întâmplare a fost povestită tânărului student român Constantin Langa Rășcanu dela Iași, cu prilejul unei călătorii în Italia, când s'a dus și la Florența, dând directorului ziarului „*Le Nazione*“ publicațiile românești scrise în italienește: „*Replica*“ și „*Memorandul*“. Vizitând pe Luigi di Palma și pe contele Angelo de Gubernatis, C. Langa Rășcanu a avut prilejul să afle chiar din spusele acestuia din urmă, că Óváry era un Evreu fără nici o convingere și că conferințele lui n'au avut deloc succesul pe care îl atribuiseră unele foi susținute de Evrei¹⁾.

3. AMNESTIEREA MEMORANDIȘTILOR.

În toamna anului 1894 Roberto Fava s'a stabilit temporar la București, unde a lucrat din toate puterile să facă a fi cunoscută Italia în România și România în Italia. Din capitala României libere el a trimis apreciate corespondențe ziarelor de frunte italiene, sub pseudonumele *Italicus*. Activitatea lui Fava este

¹⁾ Cf. N. Brânzeu, *La frații din Italia*, în „*Tribuna*“, Sibiu, 1895, 12-nuarie 6/18, An. XII, Nr. 5.

mereu urmărită de Români transilvăneni și apreciată. Astfel ziarul „Dreptatea” din Timișoara, de sub conducerea luptătorului naționalist Dr. Valeriu Braniște, amintește în numărul său din 11/23 Aprilie 1895¹⁾ următoarele: „Am primit.. „*Il Veneto*” din Padua, „*Il Faro Romagnolo*” din Ravenna, „*Il Meridionale*” din Bari, etc. Așa se vede că acum presa italiană e și mai des și mai detaliat informată despre luptele noastre. Corespondențele lungi ale lui *Italicus* (Roberto Fava) din București („Lettere Rumene”) cuprind toate chestiunile mai importante ce se petrec într'un anumit interval de timp... Nici o persecuție nouă, nici o ilegalitate, nici o întâmplare caracteristică stărilor noastre și polticii guvernului maghiar nu scapă din vedere atentului Italian...”.

În acelaș timp diferitele asociațiuni cetățenești ori studențești din România și Italia schimbau adrese de simpatie. La 23 Ianuarie 1895, ziarul „*Il Giornale*” din Roma publică o *moțiune* a studenților universitari din capitala Italiei, către studenții români dela Universitatea din Cluj, care erau în cercetarea Senatului universitar pentru vina de a fi simțit alături de cei osândiți în procesul Memorandului: „Studenții universitari din Roma, inspirându-se din principiile de libertate și de frăție, în puterea cărora popoarele au dreptul de-a se constitui ca națiuni, trimit un afectuos salut și călduroasă dorință de încurajarea generoșilor studenți universitari români, care inspirați din glorioasele tradiții ale Romei, mama comună, luptă pentru cucerirea libertății naționale în contra poporului maghiar din Ungaria și Transilvania, care în toate chipurile și cu toate mijloacele caută să suprime drepturile lor civile și politice”²⁾.

¹⁾ P. 4.

²⁾ „Gli studenti dell' Università di Roma, ispirandosi ai principii di libertà e di fratellanza in forza dei quali i popoli civili hanno diritto di costituirsi a nazione, inviano un affettuoso saluto ed un caldissimo augurio d'incoraggiamento ai generosi studenti universitari rumeni che, traendo ispirazione dalle gloriose tradizioni della comune madre Roma, lottano fieramente per la conquista della libertà nazionale contro i popoli magiari dell' Ungheria e Transilvania, che con ogni modo e con ogni mezzo tentano calpestrare i loro diritti civili e politici”.

Amintim că această moțiune a studenților din Roma, s'a alcătuit în acea ședință când ei au cerut primarului Romei să înscrie pe monumentul morților din localitatea Dogali, numele soldaților italieni căzuți în Africa, în luptele cu Abisinienii. „Moțiunea studenților (Italieni) — scrie ziarul „*Dreptatea*“ din Timișoara¹⁾ — ne umple inimile de bucurie. Coincidența împrejurărilor în care s'a adus această moțiune vorbește cu glas tainic. Când ei fac onorurile eroilor căzuți pe câmpul de războiu pentru patrie, atunci își aduc aminte și de noi...”.

Afară de moțiunea — răspuns a Camerii române, *Senatul României libere* a trimis și el o telegramă de mulțumire celor 277 deputați. Ca și moțiunea Camerii, astfel și telegrama Senatului a fost trimisă celui dintâiu dintre semnatarii italieni, care era și cel mai stimat de colegii săi, deputatului *Marchiz Beniamino Pandolfi di Guttodoro*. Telegrama Senatului a trimis-o V. A. Ureche, iar răspunsul a fost trimis mitropolitului Moldovei *Iosif Naniescu*, primul semnat, de către B. Pandolfi. Această telegramă a Senatului român a fost comunicată tuturor ziarelor italiene, care s'au grăbit a o publica, iar ziarul „*Gazeta de Venezia*“ din 8 Ianuarie 1895, sub titlul „*I Rumeni agli Italiani*“ o publică în românește, spunând că Italienii n'au nevoie de traducători și vocabulare spre a înțelege frumoasa limbă a fraților dela Dunăre.

Iată răspunsul Marchizului B. Pandolfi adresat Mitropolitului Iosif Naniescu: „Am primit telegrama semnată de P. S. Voastră și de iluștrii colegi din Senat și am comunicat-o diverselor ziare din Regat, cari toate au publicat-o cu vorbe de vie simpatie și de fraternă solidaritate. Am împărtășit-o de asemenea președintelui parlamentului nostru... Am înțeles perfect sentimentul care v'a îndemnat să vă serviți de limba română pentru a manifesta ideile D-Voastră. Pentru aceeași rațiune eu îmi permit a vă răspunde în limba italiană. Fost-am odinioară acelaș popor; rămas-am acelaș popor mulți secolii și vom rămâne dea-

¹⁾ 1895, Nn. II, Nr. 13. din 16/28 Ianuarie.

pururi. Nu avem nevoie ca să ne folosim de intermediari nici de vocabulare. La strigătul vostru de *Vivat Italia*, ecoul vă răspunde dela mama patrie *Vivat România!*...“.

Tot marchisului Pandolfi s'au adresat studenții români din Budapesta, în număr de 52, cari i-au mulțumit pentru moțiunea trimisă de cei 277 deputați italieni, Parlamentului român. Această moțiune a Camerii italiene a fost — spun studenții români dela Budapesta — „balsam de dulci mângâieri și încurajare...”, mai vărtos azi, când gemetele părinților și fraților cari zac în temnițele Seghedinului și ale Vațului, pătrund până aci la noi, pentru ca să ne spună de durerile ce dânșii, iubiții noștri martiri, le sufăr...“¹⁾.

În 22 Ianuarie 1895, din Veneția, Pandolfi a răspuns tinerimii române, precum urmează:

„Prea scumpi frați, Am primit salutul vostru și mi-i cu atât mai scump, cu cât îmi vine dela tinerii studenți pe care eu îi iubesc în deosebi. Pentru a treia oară studenții români îmi trimit salutul lor colectiv, ceea ce dovedește că ei mă socotesc ca pe unul din familie.

Bătrân de ani, dar întotdeauna tânăr în sentimente, eu vă înțeleg idealurile voastre sfinte și mă unesc cu voi în acțiunea, care trebuie să le prefacă în realitate...“²⁾.

În această lună — Ianuarie 1895 — bogată în schimbul de mărturii ale sentimentelor frățești între Italia și România, e interesant să amintim că, în Transilvania — la Sibiu — s'a judecat un proces intentat împotriva a 14 fete din familii române,

¹⁾ *Dreptatea*, Timișoara, 1895 Ianuarie 5/17, An. II, Nr. 5.

²⁾ „Carissimi Fratelli, Ho ricevuto il vostro saluto e mi è tanto più caro, che mi viene da giovani studenti che io particolarmente amo. E la terza volta che gli studenti rumeni mi mandano il loro saluto collettivo, ciò che dimostra che essi mi considerano come uno della famiglia

Vecchio d'anni, ma sempre giovane di sentimenti comprendo i vostri santi ideali e mi unisco a voi nell' azione che deve renderli una realtà...

(Dela frați la frați. *Dreptatea*, 1895 Ianuarie 17/19, An. II, Nr. 14)

care s'au făcut vinovate de crima că oferise buchete și coroane de flori acuzaților din Procesul Memorandului, în drumul lor spre Cluj, și purtaseră cu acest prilej cocarde cu tricolorul românesc. Acest proces a inspirat ziarul italian „*La Tribuna*”, în suplimentul de Duminică 20 Ianuarie 1895, o ilustrație sub care era scris: „*Quattordici giovinette rumene in tribunale*”. (Patrusprezece tinere românce la tribunal). Textul explicativ din corpul ziarului intitulat „*Quattordici giovinette rumene procesate per reato politico*”. (Patrusprezece tinere românce în proces pentru crimă politică), arată marelui public italian întâmplările din Transilvania, în legătură cu Procesul Memorandului.

Un gest mult apreciat de presa italiană, a fost *un album*, conținând o adresă urmată de 978 semnături, pe care femeile române din Transilvania l-au trimis lui *Bonghi*, președinte al societății italiene „*Associazione della Stampa periodica italiana*” din Roma și prin care se aduceau mulțumiri și recunoștință presei italiene, pentru tot ce făcuse în folosul cauzei naționale românești din Transilvania¹⁾.

În timpul acesta condamnații își duceau viața în cele două temnițe de stat ale Ungariei. Când s'a împlinit un an dela Procesul Memorandului, din toate părțile Transilvaniei li s'au trimis vorbe de încurajare. Dela Sibiu li s'a trimis următoarea telegramă, în 7 Mai 1895:

„*Increderea și iubirea întregului popor românesc v'a însoțit acum anul la Cluj. Iubirea noastră pentru voi crește în măsura suferințelor ce îndurați în temnițe. Fiti tari, noi nu vă uităm*”²⁾.

Iar când s'a împlinit un an dela condamnare, la 25 Mai 1895, la București, — în sala Dacia — numeroși membri ai Ligii Culturale și vreo 200 de studenți, sub președinția lui V. A. Ureche, au ținut o întrunire, cu care prilej a vorbit studentul

¹⁾ Dela surori la trați: în ziarul *Dreptatea*, 1895, 9/12 Ianuarie, An II, Nr. 7.

²⁾ *Tribuna*, Sibiu, 1895, Nr. 94.

Brânzeu, mulțumind bărbaților luminați din Apus, care au susținut cu căldură și desinteresare cauza românească.

A salutat apoi pe Italianul Roberto Fava, care era de față și care-și părăsise patria spre a veni în mijlocul Românilor, spre a le cunoaște și mai bine problemele naționale. Fava a mulțumit în italienește, după care a luat cuvântul marele orator român Delavrancea și alții, cari amintesc de *martirii* cari zac în adâncurile temnițelor unghurești. Toți și-au exprimat speranța că, din închisorile lipsite de soare unde memorandumii își fac osânda, va ieși lumina libertății întregului neam românesc¹⁾.

În primele zile din Iunie 1895, în Odorheiu, oraș din Secuime, societatea *Emke*, cunoscută între Români și cu numele de „*Kultur Egylet*“, își sărbătorea 10 ani dela înființare. Importanța serbărilor unghurești din acest oraș secuiesc o dă și faptul că a fost onorată cu prezența contelui *Albert Apponyi*, viitorul ministru de Culte al Ungariei. Acesta, în cuvântarea sa, a definit scopul societății *Emke*: *Să învețe pe cetățenii de alte limbi a iubi statul maghiar*. Totodată a adus vina guvernului că nu-i dă mai multe mijloace în scopurile culturale maghiare, pe care le urmărește numita societate.

În România liberă, s'a răspuns acestor serbări unghurești prin *Congresul anual al Ligii Culturale*, care s'a ținut la București în prima și a doua zi de Rusalii 1895, cu care prilej au fost aleși membri de onoare ai Ligii Culturale, italienii: *Angelo de Gubernatis*, profesor la Universitatea din Roma, deputatul *Imbriani*, poetul *Giosue Carducci*, marchisul *Pandolfi*, *Tulio Mazarani*, *Ettore Ferrari*, *Gavalotti*, *Graziadio Ascoli*, *Giovanni Capellini*, *Clemente Corte* și *Roberto Fava*.

Barbu Ștefănescu-Delavrancea, scriitorul și oratorul român cunoscut, a făcut *raportul* activității Ligii Culturale române pe ultimii doi ani, arătând peripețiile prin care au trecut Românii din Transilvania și străduințele Ligii pentru a face cunoscută în străinătate chestiunea română, mai ales după procesul Me-

¹⁾ Vezi *Dreptatea*, Timișoara, 1895 Mai 19/31, An. II, Nr. 112.

morandului¹⁾). O ultimă lucrare de propagandă, anume un „*Apel pentru dreptate*“, scris de peste 300.000 cetățeni din România liberă, fusese trimis de Ligă în străinătate și peste 200 de ziare străine l-au reprodus în total sau în parte. Răsunet deosebit a avut acest *Apel*, mai ales în Italia, unde — spune Delavrancea — cel mai mare amic al Ungurilor, profesorul de Gubernatis, amic al lui Kossuth, a stigmatizat purtarea vechilor săi amici. Cu acest prilej, Delavrancea i-a adus mulțumiri și lui Roberto Fava.

Coincidența serbărilor societății *Emke* și a congresului *Ligii Culturale* a fost remarcată cu răutate de presa maghiară. Astfel ziarul „*Magyar Hirlap*“ din 5 Iunie 1895, sub titlul „*Liga și Emke*“, spune că din grija lui V. A. Ureche, nu din întâmplare, se sfătuiesc deodată „*Emke*“ la Odorhei și „*Liga Română*“ la București. Făcând o paralelă, ziarul unguresc constată cât de detestabile și neiertate sunt mijloacele și scopurile Ligii și cât de nobile sunt intențiunile Societății²⁾. Numai că, urmărind presa italiană, găsim dări de seamă numeroase despre Congresul Ligii Culturale și nu se amintește de serbările dela Odorhei, semn că *Emke* și scopurile ei erau necunoscute Italianilor³⁾.

Am văzut că între membrii de onoare aleși de Liga Culturală română, cu prilejul congresului, a fost și *Graziado Ascoli*. Acesta era cel mai mare filolog al Italiei din veacul trecut, numele lui fiind bine cunoscut în Europa. Ungurii reușiseră să-l aibă prieten, ca și pe Angelo de Gubernatis. Era membru corespondent al Academiei Maghiare. În Italia era profesor la „*Istituto Superiore*“ din Milano. În urma procesului Memorandului, Ungurii — prin nedreptatea lor — au reușit să-l piardă

¹⁾ Liga pentru unitatea culturală a tuturor Românilor, fusese înființată în 24 Ianuarie 1891.

²⁾ Vezi ziarul *Dreptatea*, 1895, An. II, Nr. 116—118.

³⁾ Pentru ziarele italiene care s'au ocupat de Congresul Ligii Culturale, vezi la anexe, scrisoarea lui Fava din 2 Decembrie 1896, către Dr. Elie Dăianu.

și pe Ascoli. În revista „Nouva Antologia”, el a publicat un studiu, pe care l-a scos apoi și în broșură. Acest studiu¹⁾ se ocupă cu Românii din Ungaria și cu Italienii din Austria. „Dacă te-ai lua după scriitorii și oratorii maghiari — spune Ascoli în capitolul despre Români — ți s'ar părea că e vorba de o afacere de mică importanță, cu meșteșug umflată de Români, însă nevrednică de a fi luată în seamă de lumea politică. Această afirmațiune a împins-o la maximum un publicist ungar în conferințele sale în Italia și în presă (Ováry, în ziarul „Il Diritto” din Roma). Acesta — făcând aluzie la plângerile Românilor din Transilvania — zicea în anul trecut (1894) că: „Ce-ar gândi Italia, dacă Grecii și Albanzii din Calabria și Sicilia ar reclama drepturi politice sau privilegii contrare instituțiilor țării?”

La această întrebare Ascoli răspunde: „Asemenea comparație este mai mult decât bizară!...²⁾”. Din capitolul anterior cititorii își aduc aminte că cel care se specializase în astfel de comparații era Leopold Ováry. El comparat pe Românii din Transilvania cu Iăzaronii din Neapole.

În ce privește Memorandiștii, dela condamnarea cărora se împlinise un an, ei își duceau viața în temniță, așteptând să se îplinească termenul de osândă. Dela 1 Aprilie 1895 aveau un regulament nou după care își duceau viața în Seghedin și Vaț. Puteau primi vizita membrilor familiei, timp de două ore pe zi. Convorbirea trebuia să se facă însă în unghurește și în prezența păzitorului. Corespondența, scrisă numai unghurește, le era cenzurată și ce nu le convenea Ungurilor nu se preda deținutului sau nu se expedia. Aveau două ore pe zi de plimbare, toți odată. Masa o lua fiecare în celula sa. Din 4 Iulie 1895, cei din Vaț s'au mutat în edificiul nou zidit pe malul Dunării, pe un teren pieziș, și strâmt. Celule erau umede, adevărate subterane, cu miros greu și sufocant. Condamnații, din această cauză — erau slabi și palizi. Așa își duceau traiul re-

¹⁾ Graziadio Ascoli, *Gli irredenti*. Roma, 1895.

²⁾ Pentru broșura lui Ascoli, vezi și *Dreptatea*, 1895 August 2, Nr. 161.

prezentanții națiunii române din Transilvania, în anul 1895!¹⁾ Suferințele lor erau însă cunoscute și de soarta lor se preocupau și conducătorii României libere. În luna August a acestui an, dela Sinaia, unde petreceau vacanța de vară, *Regele Carol I* și *Regina Elisabeta*, au plecat în Austria. Trecând prin Timișoara și Budapesta, Suveranii României libere s'au dus la *Ischl* unde au fost primiți de Impăratul *Francisc Iosif I*. Se duseseră în acest pitoresc orașel austriac, în vederea vizitei regale române, contele *Goluchovsky*, ministrul de externe al Monarhiei austro-ungare, *Kielmannseg* primul ministru austriac, *baronul Bánffy*, primul ministru maghiar, *Eulenburg* ambasadorul Germaniei la Viena, și alții. Presa austriacă dădea o foarte mare importanță acestei întrevederi. Era în 3 August și vizita urma să dureze câteva zile. La 5 August Regele și Regina României au sosit și au fost întâmpinați de împărat și împărăteasă Elisabeta, precum și de întreaga Curte și de Corpul diplomatic. Cu o seară mai înainte sosise și ministrul de interne al Ungariei, *Perczel Dezsö*.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

La interpretările făcute în legătură cu politica de atunci a Regatului României, presa română din Transilvania scria cu vînte ca acestea: „Calea dela Sinaia la Ischl duce prin Transilvania. Trecând pe această cale, regele Carol I nu poate trece călcându-ne pe noi în picioare...”. Dar nu cu scopul de a abandona pe Românii din Transilvania s'a dus Regele Carol I la Ischl la Impăratul — Rege Francisc Iosif I, ci s'a dus ca să dea o nouă dovadă că România este o vecină bună și onestă, după cum spune oficiosul ministerului de externe austriac „*Fremdenblatt*”.

Regele Carol I a avut o lungă convorbire cu împăratul Francisc Iosif... Ziarele sârbești din Belgrad publicau știri că în Ischl se va decide asupra soartei Bulgariei și regele Carol va primi garanție că dânsul are să fie principele Bulgariei. Se vorbea atunci că Ferdinand de Coburg, principele Bulgariei, ar intenționa să renunțe la tron. Era o chestiune de natură re-

¹⁾ Vezi *Tribuna*, Sibiu, 1895 Iulie 3/25, An. XII, Nr. 175.

ligioasă, căci la întoarcerea din străinătate a Prințului Bulgariei, Mitropolitul nu i-a ieșit întru întâmpinare și era și amestec rusesc... N'a fost însă nimic din tot ce se svonea, dar s'a întâmplat o schimbare în politica maghiară față de naționalități, căci la câteva zile numai după vizita Regelui României, s'a aprobat a se ține la Budapesta, ca „adunare populară”, *Congresul naționalităților*. Era în 10 August 1895. Reprezentanții Românilor, Sârbilor și Slovacilor, s'au adunat chiar în capitala Ungariei, ca să dovedească faptul că ei nu se adună ca agitatori, ci ca luptători pe căi legale și la lumina zilei. Din partea Românilor a prezidat *Gheorghe Pop de Băsești*, viitorul președinte al istoricei Adunări dela Alba-Iulia, din 1 Decembrie 1918, când s'a hotărât unirea Transilvaniei cu România și care abia ieșise din închisoarea dela Vaț, unde își făcuse osânda de 6 luni de temniță.

„Noi n'am venit să agităm și să provocăm, spune Gheorghe Pop de Băsești în discursul său, ci să stăruim pe căi legale pentru modificarea nesuferitelor stări de lucruri, cărora cele trei naționalități sunt date pradă...”¹⁾. S'a dat telegramă de omagiu Împăratului și au urmat desbaterile. A fost această aprobare a Congresului naționalităților un început de destindere... De altfel Ungurii au și avut de profitat de pe urma acestui act de libertate politică, căci în străinătate a făcut bună impresie, iar la Bruxelles, unde se ținea Congresul interparlamentar, delegații Ungariei au obținut succese, dovadă că opinia publică internațională era obiectivă.

Gheorghe Sion, cetățean de onoare al Clujului românesc, într'un mic articol publicat în revista „*Societatea de Măine*”²⁾, ne spune că Roberto Fava a participat și a luat și el cuvântul la *Congresul Naționalităților*. Atunci, în August 1895, a plecat Sion din Slănicul Moldovei, însoțit de Anton Suciu, fost mem-

¹⁾ Vezi „*Congresul Naționalităților*” în *Dreptatea*, 1895, An. II, Nr. 169 din 12 August.

²⁾ Gh. Sion — Roberto Fava — în „*Societatea de Măine*”, Cluj, 1930, An. VII, Nr. 23—24, p. 436.

bru la Curtea de Casație, de Simion Mândrescu, fost ministru al României în Albania, de d-șoarele Augusta și Olimpia Orghidan, nepoatele lui Ioan Rațiu, precum și de alții și trecând prin Valea Oituzului la Târgul Secuiesc, au luat calea spre Budapesta. „Gheorghe Pop de Băsești prezida — spune Gheorghe Sion —, vorbiră Români, vorbiră minoritățile... Se suie la tribună italianul *Roberto Fava*, un om mic, care nu schimba nici un cuvânt, trist, supărat, tăcut... Dar când a luat cuvântul, a știut să inflăcăreze lumea. Se produse un entusiasm delirant. Ovațiuni nesfârșite. Noi eram înmărmuriți...”

După congres l-au luat în societatea lor și l-au dus la Slănic, în Moldova, de unde apoi a plecat la București.

Congresul interpalamentar dela Bruxelles s'a ținut în zilele de 13—16 August 1895 și au participat din partea Ungurilor deputații Pázmándy Dénes, Jokai Mor — romancierul maghiar cunoscut — Conte Albert Appony și alții. Din partea României participa o delegație de trei parlamentari, în frunte cu V. A. Ureche. Erau reprezentate 14 state și în timpul desbaterilor s'a făcut propunerea ca viitorul congres interpalamentar să se țină la Budapesta. Au protestat delegații români, iar V. A. Ureche luând cuvântul a spus între altele că, până când patrioții români sufăr în închisorile maghiare, până atunci nu e drept ca să fie aleasă Budapesta ca sediu al unui congres interparlamentar de pace: „Noi nu putem merge acolo, unde sunt asupriți mii și mii de cetățeni ai noștri, unde Români n'au nici chiar drept electoral ca Maghiarii, unde Români sunt închiși fiindcă au voit să prezinte Domnitorului plângerile lor”. Din partea presei române transilvane se dusesse la Bruxelles Ion Rusu-Șirianu și Cicio-Pop. În ziua de 16 August, Congresul interparlamentar a hotărât totuși să se adune în anul următor la Budapesta. Acesta a fost *succesul* de care Ungurii erau așa de mulțumiți. Pázmándy, întâlnindu-se cu Ion Rusu-Șirianu, ar fi zis: „Sper că după înfrângerea ce ați suferit-o la Bruxelles o să vă lăsați de agitațiuni prin străinătate!”, iar presa maghiară a trâmbițat în articole nenumărate „triumful”. În presa noastră au apărut aprecieri ca acestea:

„...Antagoniștii noștri ...s'au arătat superiori nouă și au trimis ce au avut mai bun în luptă, pentru că ori ce s'ar zice, un lucru stă mai presus de orice indoială, că contele Appony și Jokai Mor sunt două personaje care nu sunt indiferente străinătății...”¹⁾).

Explicația că Ungurii au avut succesul acesta, va fi fost faptul că au trimis oameni de seamă la Bruxelles, dar mai trebuie căutată și în începutul de destindere ce-l făcuse guvernul maghiar cu aprobarea Congresului Naționalităților și apoi, în 1896, se țineau la Budapesta serbările *Mileniului*, iar lumea era curioasă și dornică de fast. S'au împăcat deci două interese: cel unguresc, care a vrut să aducă festivităților Mileniului și prezența, în acelaș timp, în capitala lor, a Congresului interparlamentar de pace, deci o strălucire în plus, iar celor dornici de părăzi, un prilej rar de a petrece în capitala Ungariei, în zilele de sărbătoare.

Vizita Regelui Carol I al României la Ischl a fost în 7 August 1895. După o lună, în 10 Septemvrie, ministrul președinte al Ungariei, Bánffy, anunță că Memorandiștii vor fi amnestiați. În ziua de 16 Septemvrie 1895, amnestierea era fapt implinit. În acea zi, la Seghedin și la Vaț s'a cetit actul grațierii, iar ziarele ungurești din Budapesta scriau că prima hotărîre a întemnițaților a fost să aducă mulțumiri Împăratului-rege Francisc Iosif, dar că vor merge să mulțumească la Budapesta, nu la Viena. Ar mai fi declarat — după aceleași ziare — că nu vor mai da prilej de condamnare și că în lupta politică se vor folosi numai de arme legale și constituționale²⁾. În momentul când au fost liberi, atât cei din Vaț cât și cei din Seghedin, au telegrafiat la Sibiu:

„Seghedin, 16 Septemvrie, ora 4,10 m.

„Suntem liberi. Să trăiască Majestatea Sa Împăratul și Regele Apostolic!

¹⁾ Pentru Congresul interparlamentar din Bruxelles, vezi *Dreptatea*, 1895, An. II, N-rii 171—172, 174—175.

²⁾ Sunt eliberați! în *Dreptatea*, 1895 Septemvrie 17, An. II, Nr. 197.

ss. Dr. I. Rațiu, Dr. Vasile Lucaciu, Iuliu Coroianu“...

Ceva mai târziu, la ora 4,50 m., în aceeași zi, se telegrafia și din Vaț:

„Azi la 2 ore am fost grațiați!

ss. Dr. D. P. Barcianu, D. Comșa, Rubin Pațiția, Mihail Veliciu, Dr. Teodor Mihali, Aurel Suci, Gherasim Domide“¹⁾.

Rămâne însă — la Vaț — să-și continue temnița, Dr. Valeriu Braniște, directorul ziarului „Dreptatea“ din Timișoara, condamnat pentru delikte de presă, căci spunea ziarul amintit, totuși trebuie ca neamul nostru să păzească prin cineva temnițele ungurești!

Această amnestie a Memorandiștilor a fost un prilej de bucurie și de destindere politică în lumea românească din Transilvania. N'au lipsit nici versuri ca acestea:

„Un an greu s'a împlinit,
De când legea v'a răpit,
Și v'a pus la închisoare,
Să n'aveți zile cu soare!
Monarhul v'a slobozit:
Dragi martiri, bine-ați venit!...“.

Versurile acestea, publicate în „Tribuna“ din Sibiu²⁾, erau semnate de Nicu Strejerel și în simplitatea lor, exprimau bucuria poporului. Cei eliberați au primit telegrame de felicitare din toate ținuturile românești, iar amnestierea, în presa maghiară, era socotită ca o deschidere de cale politică nouă, o cale cu un curs moderat, care ar fi urmat să conducă la împăcarea Românilor cu Ungurii³⁾.

Calea aceasta nouă urmărea însă un scop imediat. Serbările împlinirii unei mii de ani dela venirea Ungurilor în Europa — Mileniul — avea nevoie de strălucire completă și de aceea amnestierea fusese binevenită, căci condamnarea Memorandiștilor produsese destule neplăceri și numeroase pete Sta-

¹⁾ *Tribuna*, 1895 Septembrie 18, Nr. 200.

²⁾ Nr. 204 din 24 Septembrie 1895.

³⁾ *Magyar Hirlap*, Budapesta, 1895 Septembrie 16.

tului feudal unguresc și guvernelor sale intolerante. Cu actul amnestierii se mai atenuau acele amintiri urite.

Se pusese întrebarea, în presa vremii, cui se datorește amnestierea Memorandiștilor și se ajunsese la părerea acceptată de cei mai mulți, că se datora Regelui Carol I, care a pus chestiunea cu prilejul întrevederii sale dela *Inschl.* Presa română toată era convinsă de acest adevăr. Studenții din România liberă, întruniți în Congres la Câmpulung-Muscel, au și adresat o telegramă în acest sens, Regelui, telegramă care a fost produsă și de presa maghiară. Ungurii luptau însă din toate puterile împotriva acestei păreri. Óváry a și scris în ziarele italiene „*Perseverenza*” și „*Opinione*” din Roma, articole prin care protesta cu indignare împotriva părerii că inițiativa n'ar fi aparținut guvernului maghiar, ci i-ar fi fost impusă din cercuri mai înalte. Ziarul „*Dreptatea*” din Timișoara¹⁾, intervenind în această controversă, spune că, ori de unde ar fi venit propunerea pentru amnestie, guvernul unguresc a făcut-o nu de dragul Românilor ci pentru binele lor: „Deoparte — spune ziarul — și-au șters pata, care nu se putea spăla înaintea lumii. De altă parte, guvernul a vrut să-și asigure în preajma serbării milenare mai multă liniște, un fel de „*armistițiu...*”.

Dar dacă pentru acele vremuri certitudinea nu-și făcuse încă loc, astăzi știm precis că atât Memorandul cât și liberarea Memorandiștilor se datoresc Regelui Carol I. Astfel, unul dintre Memorandiști, *Dr. Teodor Mihali*, fost timp îndelungat primar al Clujului românesc și care suferise o condamnare de doi ani și jumătate în proces, publicându-și parte din amintirile sale, în revista „*Generația Unirii*” din 1929, scrie despre Regele Carol I următoarele: „...In dorința lui de-a asigura o mai bună soartă Românilor din Ardeal, le-a sugerat să inițieze mișcarea din 1892. Acest demers al nostru (Memorandul), a fost făcut în urma directivelor primite din București. Iată de ce — spune Mihali — înfrângerea pe care am suferit-o, ajungând la celebrul proces, care trebuia să totalizeze 52 ani de închisoare pen-

¹⁾ An. II, Nr. 205 din 28 Septembrie 1895.

tru conducătorii Românilor din Transilvania, Regele Carol I a simțit obligația morală să o atenueze printr'o intervenție pe lângă împăratul Francisc Iosif în favoarea fruntașilor români deținuți. Această intervenție, bine înțeles, a fost făcută cu toată prudența diplomatică necesară; ea a avut loc sub forma unei simple întâlniri, datorită hazardului, într'o stație balneară — la Ischl — între cei doi suverani. Regele Carol a cerut cu acest prilej eliberarea deținuților politici, condamnați în procesul Memorandului¹⁾.

4. CHESTIUNEA ROMÂNĂ ÎN ITALIA ÎN TIMPUL SERBĂRIILOR MILENIULUI (1896).

La 2 Mai 1896, la Budapesta, într'o Sâmbătă, s'au început — prin deschiderea festivă a unei expoziții — serbările pentru împlinirea a 1000 ani dela venirea Ungurilor în Europa: *Mileniul*. O gazetă românească din Transilvania arată sentimentul Românilor față de serbările din capitala Ungariei: „Ignorăm festivitățile, veseliile și mai ales tendințele lor șoviniste, poreclite patriotice. Cât timp ei (Ungurii) țin și vor mai ține la dreptul lor de hegemonie, vom ține și noi neclintit la dreptul de egalitate națională, la limbă, biserică și datinile noastre de care nu ne vom deslipi nici când... Și de ar dura încă un mileniu tendințele lor șoviniste față de noi, un mileniu vor dura și sforțările noastre spre a ne emancipa... Noi avem speranțe, avem viitor!”²⁾.

În ziua de 1 Mai 1896, Comitetul executiv al Congresului Naționalităților, a publicat un *Protest* contra Serbărilor milenare, arătând că prin strălucirea lor înșelătoare, Maghiarii voesc a dovedi înaintea Europei, că popoarele Ungariei sunt unite și mulțumite, deși adevărul real este că majoritatea popoarelor este nemulțumită. Mai arată *Protestul* că Ungurii, prin

¹⁾ Dr. Ioan Lupaș: *Regele Carol I și Transilvania*, în revista „Gând Românesc”, Cluj, Septembrie 1939, An. VII, N-rele 7—9, p. 144—145.

²⁾ Vezi *Dreptatea*, Timișoara, 1896 Mai 2, An. III, Nr. 89.

serbările lor, vor să demonstreze Europei că popoarele nemaghiare ale Ungariei atât sunt de asimilate, încât subjugarea lor de acum o mie de ani o serbează ele însăși cu bucurie.

„Considerând această stare — încheie *Protestul* — constatăm în modul cel mai sărbătoresc și cel mai hotărît, că noi, cele trei națiuni ale Ungariei — Sârbi, Slovaci și Români — existăm și în acest an 1896 ca națiuni vii, individuale, în faptă și în realitate deosebite, înzestrate cu toate atributele naționale, ca corpuri naționale, cari nu în decurs de o mie de ani, ci într'un timp cu mult mai îndelungat ne-am conservat ființa noastră națională... și avem voința clară și hotărîtă de a exista cu ajutorul lui Dumnezeu tot așa și pe viitor.

„Declarăm totodată, că la aceste serbări cu caracter exclusiv național-maghiar, în multe privințe foarte vătămătoare pentru noi, nici de cum nu luăm parte ci din contră, protestăm împotriva acestor inscenări... Protestăm în contra serbărilor prin care noi suntem înfățișați ca popoare cucerite și subjugate.

„Protestăm că și din contribuțiile noastre se face pentru aceste serbări o așa de enormă risipă; ...iar cum se înscenează astăzi serbările așa numite milenare, noi nu vedem în ele decât atentate noi asupra existenței noastre naționale, preamărirea subjugării noastre, și în contra unei atari serbări protestăm”¹⁾.

Aceste erau sentimentele naționalităților din Ungaria, față de Mileniu.

Prelații noștri, supunându-se unui ordin circular al Ministerului de Culte maghiar, au dat sfaturi poporului să fie prudent. În „*Cerculariu către clerul și poporul ortodox român din arhiepiscopia Transilvaniei*” Mitropolitul *Miron Romanul* spunea între altele: „una mie de ani se împlinesc de când rasa maghiară, pururea rășboinică și vitează, emigrând din oare cari părți ale Asiei, a cucerit țara aceasta dela diferitele popoare pașnice și blânde, care o locuiau și a întemeiat aci un stat propriu numit până în ziua de azi în limbile europene „Ungaria”.. Una este constatată, că nici unul din popoarele nemaghiare, dar compac-

¹⁾ Vezi *Dreptatea*, Timișoara, 1896 Maiu, An. III.

te, ale Ungariei... de fel nu voesc să se contopească în rasa predominantă maghiară... Cu toate acestea însă, în momentul rar și măreț al festivităților milenare fie cât de grea situațiunea în care ne aflăm, este un postulat al prudenței, al maturității politice și chiar al buneii cuviințe ca amarul vieții noastre publice și sociale să-l suprimăm pe timpul acestor festivități...". Iar mai departe *Cerculariul* spune: „...Deși nu avem motive de a ne însufleți pentru acele festivități, în măsura cum se însuflețesc alții, cari sunt mai bine favorizați de soarte: cel puțin să ne facem și noi, pe timpul acelorora, o serbătoare proprie bisericească, să ne adunăm în sfintele noastre biserici și acolo reflectând la cele ce s'au petrecut și se petrec în țară, să mulțumim lui Dumnezeu că, pe lângă toate suferințele din mileniul trecut, ne-a învrednicit să vedem încă păstrat tezaurul nostru cel mai prețios: credința și naționalitatea noastră, cerându-i preaputernicul ajutor la păstrarea acestora și pe viitor¹⁾”.

Mitropolitul Românilor uniți, *Dr. Victor Mihali de Apșa*, a sfătuit pe credincioșii săi a se supune întocmai dispozițiilor oficiale „plantându-se arbori comemorativi pentru memoria perpetuă a serbărilor milenare...”.

Cât privește străinătatea, nu cunoaștem glasuri care să se fi unit cu ale Ungurilor, când și-au serbat Mileniul. Chiar și Germanii, deși Ungurii erau — prin statul lor dualist — în Tripla Alianță, au făcut — prin ziarul „Leipziger Neueste Nachrichten” — aprecieri ca acestea: „Festivitățile Ungariei înseamnă zile triste pentru germanism și succesele ei sunt pierderile acestuia.

„Să nu se obișnuiască Germanul a săruta varga care îl lovește și a întinde obrazul său spre lovire... Noi ne aducem aminte că în câțiva ani, peste 2300 de școale germane din Ungaria de azi au fost nimicite!”²⁾].

¹⁾ Vezi *Dreptatea*, Timișoara, 1896 Aprilie 27, An. III, Nr. 84 și Dr. Ioan Lupaș, *Din corespondența Mitropolitului Miron Roman în Omagiu*, Înalt Prea Sfinției Sale Dr. Nicolae Bălan Mitropolitul Ardealului — la douăzeci de ani de păstorie — Sibiu, 1940, p. 502.

²⁾ *Dreptatea*, Timișoara, 1896 Mai 6, An. III, Nr. 91.

Iar „Deutsche Volksblat“ din Viena, numărul din 16 Ianuarie 1896, scria: „Pe noi ne lasă cu desăvârșire reci sărbătoarea de bucurie a Maghiarilor, căci în fond nu ei sărbătoresc amintirea descălecării, acum o mie de ani, ci o serbează părăsiții internaționali ai tuturor statelor din lume, *Jidanii*, cari mai ales în Ungaria au dat de un pășunat foarte gras...“.

Apoi, pe lângă aceste manifestări, împăratul n'a luat parte la serbările Mileniului. A trimis doar un reprezentat. Deputatul maghiar Pronay și-a manifestat, în Parlament, indignarea spunând că Sfânta coroană a Ungariei nu numai din grația lui Dumnezeu, ci și din voința Ungariei i s'a pus pe cap!...

În România liberă s'au ținut meetinguri de protestare. La fel în străinătate, la Paris¹⁾. Presa franceză a scris pentru noi, iar în Italia, în anul mileniului, *Chestiunea română* a fost din nou expusă de Roberto Fava. Astfel, la Roma, în 27 August 1896, în sala „*Associazione della Stampa*“, în fața unui foarte numeros public, bunul și dreptul prieten al Românilor a tratat cu toată căldura subiectul: „*Chestiunea națională română în Transilvania și Ungaria*“. În introducere, adresându-se auditorilor, le spune:

„Faptul că ați venit la această conferință, atrași fiind nu de valoarea conferențiarului, ci numai și numai de interesul și simpatia ce o aveți pentru temă, îmi spune, stimați domni, că în inima voastră palpiteză viu acest cel mai nobil între sentimentele nobile ale omului: sentimentul național“²⁾.

Arată apoi că tema ce le-o expune nu e nouă pentru Italieni și nu e nouă mai ales pentru Roma. Face istoricul frământărilor pentru dreptate ale Românilor transilvăneni din ultimii ani și sentimentele generoase pe care le-au aflat în Italia, face o incursiune în istoria Transilvaniei spre a scoate la iveală toate persecuțiile suferite de Români în această provincie începând dela năvălirea Ungurilor și constată că: „In zadar s'au aplicat

1) Ștefan Pascu, *Un meeting roumain, serbe et. slovaque en 1896*. Re-vue de Transylvanie, 1939, Tom. V., p. 230—241.

2) *Chestiunea română în Roma*. Conferință rostită de Roberto Fava. Traducere din limba italiană. Sibiu, 1896, p. 3. (Retipărire din Tribuna).

cele mai crude suplicii. Nici torturile, nic țeapa, nici roata, nici cleștele înroșite în jeratec, nici aspectul drumurilor acoperite de cadavre n'au intimidat pe Români, nici nu i-au făcut să devieze un pas măcar dela calea ce și-au propus, de a muri mai bine de cât să renunțe la drepturile lor¹⁾.

Vorbind de revoluția din 1848, arată că Români au preferat să rămână sub absolutismul austriac care le permitea trimiterea de deputați în Parlament, le permitea să-și deschidă școli și să-și întemeieze institute de cultură, câtă vreme pseudo-constituționalismului maghiar, prin toate mijloacele, tindea să-i maghiarizeze. Amintește de numeroasele procese de presă ale gazetarilor români din Transilvania și de întemnițările lor: „astăzi, un Român, care în Ungaria începe să facă ziaristică nu e sigur de nimic, de cât de-a merge în închisoare în foarte scurtă vreme²⁾).

Referindu-se la Congresul interparlamentar de pace ce se ținea în 1896 la Budapesta, precum și la serbările Mileniului, Fava spune că această coincidență este o stranie ironie a sorții:

„O ciudată ironie a soartei a vrut ca să se țină Conferința interparlamentară a păcii în acest an la Budapesta, în capitala unui stat unde războiul este permanent între șapte milioane de asupritori și nouă milioane de asupriți...³⁾).

În încheiere, Roberto Fava îndeamnă pe Italieni să fie generoși cu sprijinul lor moral pentru frații Români.

A doua conferință asupra chestiunii române a ținut-o Fava la „*Circolo per gli'interessi commerciali ed, industriali*“ din Milano, înaintea unui public care a manifestat o vie simpatie pentru națiunea română soră. Asupra primei conferințe au scris ziarele

1) „Ma indarno si sono messi in opera i supplizi più la ruota, né le tenaglie arrovesciate né l'aspetto delle pubbliche vie coperte di cadaveri, hanno intimidito i rumeni o li hanno fatti deviare din un passo dai loro propositi, di morire piuttosto che rinunciare ai propri diritti...“ (După manuscrisul lui Fava, în posesia autorului, p. 9).

2) În românește, după manuscrisul lui Fava, aflat în posesiunea autorului, p. 11.

3) Idem, p. 25.

italiene: *Fantulla, Don Chisciotte, La voce della verità* și *Il Tempo*, care într'un articol arată că: „Și Italienii au datorita de-a ajuta și de-a incuraja pe frații de origină latină, a căror luptă nu este iredentistă, ci e lupta pe viață și pe moarte a culturii și a civilizației latine în Răsărit.

La fel, despre cea a doua, au scris ziarele: *Osservatore cattolico, La Lombardia, Corriere della Serra, Il Scle, Il Secolo, Il Commercio, l'Italia del Popolo, La Lega Lombarda* din Milano, *Il Caffaro* din Geneva, *La Stampa* din Torino, etc.¹⁾

Indată după conferință, Profesorul *Lallici*, președintele numitului cerc, a trimis o telegramă Dr-ului Ioan Rațiu, veneratul reprezentant al Românilor din Transilvania și Ungaria, la Sibiu.

Telegrama pe care o reproducem și în facsimil, avea următorul text: „Cercul iredent adriatic oriental, după strălucitul discurs asupra Patriei Dvs. rostit de publicistul Roberto Fava, proslăvește gloria fraților, urmând triumful desăvârșit al gândirii și al brațului latin“²⁾.

După conferințele sale în Italia, Roberto Fava a plecat la București, unde a continuat să se ocupe de ziarul „*Mesagerul Național*“, ziar pe care îl scosese din toamna anului 1895 (28 Septembrie) și care a apărut până la 10 Octombrie 1896, fiind interzis în Ungaria. Programul ziarului „*Mesagerul Național*“ era de a face cunoscute nenorocirile și suferințele Românilor din Transilvania și Ungaria atât Românilor liberi, cât și Italienilor din Occident. În numărul prim în care și-a expus programul, ziarul a amintit și de serbările Mileniului, ce urma a se ține în 1896:

„In anul viitor, nobilii desemnați ai lui Arpad vor sărbători

¹⁾ Claudio Isopescu: *La Stampa periodica romeno-italiana in Romania e in Italia*. Roma, Istituto per L'Europa Orientale, MCMXXXVII—XVI, p. 39.

²⁾ „*Il Circolo iredente adriatico orientale, dopo lo splendido discorso sulla vostra patria, pronunciato dal publicista Roberto Fava, inneggia alla gloria dei fratelli augurando il completo trionfo del pensiero e del braccio latino*“. (Originalul telegramei lui Lallici către Dr. I. Rațiu îl avem dela Dr. E. Dăianu).

cu mare tămbălău mileniul descălecării lor în Europa și cu această ocaziune nu vor cruța nici un mijloc pentru a recâștiga chiar și cea mai mică parte din simpatiile pierdute. Ei vor chema la Budapesta o mulțime cosmopolită, vor încerca să o asurzească cu spectacole, banchete și serbări de tot felul și în sunetul musicilor, în ciocniturele paharelor și în strigăte asurzitoare de bucurie vor acoperi și înăbuși plângerile și vaietele popoarelor martirizate și apăsate pentru a striga și a face să se strige în lume că toți sunt uniți și fericiți între hotarele *prea fericitului* regat al Sfântului Ștefan...¹⁾].

Sub acest aspect s'a desfășurat în Italia în timpul serbărilor Mileniului, chestiunea română. Cel care a avut rolul principal a fost Roberto Fava, profesorul și ziaristul din Parma.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

1) *Mesagerul Național*, București, 1895, Sept. 16/28, An. I, No. 1.

Partea III.

ACTIVITATEA ÎN ROMANIA A ZIARISTULUI ITALIAN ROBERTO FAVA,

1. O CHESTIUNE EVREIASCA.

Deputatul Dr. Iosif Bloch, Evreu din Viena, deputat și redactor la „*Oesterreichische Wochenschrift*“ — Zentralorgan für die gesammten Interessen des Judenthums — a scris — la 1 Ianuarie 1895, deputaților italieni care semnaseră moțiunea de simpatie către Camera Deputaților din România, cu prilejul Procesului Memorandului din Transilvania, o scrisoare intitulată: „Către stimații mei *colegi* din Camera italiană“.

În scrisoare, rabinul deputat Dr. Iosif Bloch spune că, după știrile din ziare, la 25 Decembrie 1894, 250 membri ai camerei italiene, aparținători diferitelor partide, au propus o moțiune, care dă expresiune simpatiei camerei italiene față de Români, cari apără independența întregii ginți latine.

Presupunând, că știrile sunt adevărate, — scrie Bloch — se adresează către reprezentanții generosului popor italian cu rugăminte ca la desbaterea acelei moțiuni să-și aducă aminte de soarta *coreligionarilor săi* care locuiesc *de veacuri* în România.

Că naționalitatea română din Ungaria suferă într'adevăr sub o apăsare așa de grea, după cum se susține în rapoartele foilor din București și în vorbirile singuraticilor membri ai parlamentului român, nu este de competența lui să judece. Știe însă bine și este un fapt învederat, cunoscut și reprezentanților poporului italian, că în România, în contra dreptului și a legii, în contra dispozițiilor contractelor internaționale și cerințelor

umanismului, sute de mii de coreligionari (iudei) de ai săi sunt în cel mai grozav mod asupriți și persecutați.

Propunerea de a exprima poporului român simpatiile națiunii italiene isvorăște din acel nobil sentiment pentru libertate și independență, de care este pătruns fiecare Italian. Sentimentul acesta însă nu poate fi unilateral, el *trebuie* arătat tuturor celor asupriți și persecutați...

Persecuția Evreilor din România — continuă rabinul Bloch — este o ironie pentru civilizațiunea modernă și pătează numele gîntei latine. Dacă reprezentanții poporului italian se însuflețesc pentru comunitatea intereselor gînteii latine, atunci ei nu pot să uite, că condițiunile fundamentale ale libertății și independenței sunt: dreptatea și umanismul.

Apoi, pentru independența și mărirea Italiei și-au vărsat și jidovii sîngele, iar poporul italian recunoscător, i-a primit cetățeni egali îndreptățiți ai statului... Așa fiind, patrioților italieni, cari își ridică vocea pentru Români, nu poate și nu le este permis să le fie indiferent, că între hotarele statului național român se poartă un groasnic război de extirpațiune contra *resturilor* celui mai vechi și mai venerat popor cultural al omenirii. Dă ca exemplu „*cavalereasca*” națiune maghiară, care a știut să înăbușe în germene pornirile fanatismului religios și de rasă, ce amenințau să arunce secolul nostru în noaptea barbariei, pe când în România, chiar și clasele culte au salutat cu bucurie și au menajat această mișcare, iar guvernele s'au dovedit prea slabe, ca să oprească excesele.

„În numele umanismului și al dreptății, adresez reprezentanților poporului italian rugarea — își încheie scrisoarea Dr. Iosif Bloch — să nu-și uite de suferințele în cari trăesc coreligionarii mei și la simpatiile pentru națiunea română să adauge pretențiunea, ca această națiune să se arate demnă de independența sa, dând *mai întîi* Israelitiilor indigeni, Românilor de confesiunea judaică, drepturi și scutul său”.

Ziarul *Dreptatea* din Timișoara¹⁾, care publică în întregime

1) 1895, Ianuarie 3/15, An. II. Nr. 3.

scrisoarea rabinului Bloch, o însoțește de comentariile ce urmează:

„...E foarte curios că Dr. Bloch tot numai atunci își aduce aminte de coreligionarii săi când aude că s'a făcute *ceva* pentru Români”.

„S'a publicat *Replica și Memorandul*, atunci a venit rabbi Bloch cu o broșură intitulată: „*Acte la istoria persecutării jidovilor în România*”. S'a făcut acum moțiunea pentru Români (a Camerii italiene),... — vine și dl. Bloch cu scrierea aceasta, la care și-a adus pretinsele acte (de persecuție contra Evreilor). Așa se vede, că mai mult *ura* față de Români — de cât *dragostea* față de semenii săi îl conduce în asemenea lucrări...”. După ce arată că această ură fanatică și-a greșit adresa, ziarul se întreabă: „Cum de alături de noi rabbi Bloch pune pe jidanii din România? De ce nu-i pune pe cei din *Ungaria*, căci așa pretinde paralela?” În încheierea comentariilor ziarul arată că *astăzi domină ideia națională și că principiul național* a îndemnat și pe nobilii frați italieni să ridice glasul pentru Români. Față de acest principiu nimeni nu poate pune pe Români alături de Jidovi, ori unde ar fi ei!

Dar scrisoarea rabinului Bloch nu era să rămână numai cu acest scurt comentariu făcut de ziarul Dreptatea. Un răspuns mai documentat i s'a dat de către Fava într'o broșură scrisă în limba italiană¹). Broșura este dedicată Camerii italiene: *Alla Camera Italiana, vindice generosa del diritto delle genti dedicata l'autore queste pagine, omaggio alla verità, tributo di riconoscenza affetto al Paese che lo ospita*. (Camerii italiene, generoasă revindicătoare a drepturilor ginților dedică autorul aceste pagini ca omagiu adevărului și tribut de recunoștință și iubire către țara care i-a dat ospitalitate).

Partea introductivă începe cu constatarea că Evreii au căutat să lovească mereu în interesele naționale românești. Astfel când în 1892, Români din Transilvania și din Ungaria, după ce

¹) Roberto Fava, *Gli Ebrei in Romania. A proposito di una lettera del Rabbino deputato Bloch alla Camera italiana*, București, 1895, în 8° p. 38.

suteriseră toate fazele celei mai ostile persecuții, au redactat un *Memorandum* către Francisc Iosif pentru a-i cere dreptatea contra torturilor ce le sufereau dela guvernul maghiar *iudaismul* își făcea apariția spre a abate atenția lumii asupra celor ce se petrec în Transilvania cu Români, „așa cum o făcuse la 1878 la Berlin, pentru a pune la cale uneltiri și a crea piedici recunoașterii independenței României de către Congresul întrunit în capitala Germaniei”¹⁾. Cel care în numele iudaismului intrigant a căutat să lovească în Români cu prilejul zilelor din timpul Memorandumului este *Bloch*: „rabinul Bloch în Parlamentul austriac și director la *Oesterreichische Wochenschrift*, organ central al intereselor universale ale iudaismului, care Bloch, pentru a distrage atențiunea dela acest eveniment și a dispune sufletele împotriva neamului românesc, publică o broșură²⁾ țesută de minciuni, merită să facă a se crede că Evreii, în România, sunt asupriți și tratați barbar”³⁾.

Când apoi din nemuritoare Romă, porni moțiunea celor 277 deputați italieni care în mod solemn, din aula parlamentului, au trimis salutul și urările lor reprezentanților civilizației latine din aceste părți spre reușita principiului național pentru care luptau, *iudaismul* din nou ridică contra neamului românesc arma calomniei și a mistificării.

„Rabinul Bloch — spune Fava — trimite reprezentanților poporului italian o scrisoare în care, după ce a încercat cu o vicleană perfidie să strecoare îndoiala asupra realității prigoanelor suferite de Români sub stăpânirea maghiară, aduce României acuzația că ar asupri Evreii și cere Parlamentului din Roma o moțiune în favoarea acestor așa ziși asupriți, fără să uite de-a repeta, pe seamă Românilor, obișnuitul refren jidovesc că ei n'ar fi destul de maturi pentru independența națională”⁴⁾.

În paginile ce urmează, Fava arată că acest iudaism corupt

1) Roberto Fava, *Gli Ebrei in Romania*. București, 1895, p. 5.

2) *Acte la istoria persecutării Jidovilor in România*. (Vezi „*Dreptatea*” din Timișoara, 1895, Ian. 3/15, An. II, Nr. 3).

3) Roberto Fava, *o. c.*, p. 5.

4) Roberto Fava, *o. c.*, p. 6.

și corupător, cu miile sale de tentacule, caută să sugă sângele și carnea bieteii României, în momentele cele mai solemne ale ei și crede că un examen atent al scrisorii lui Bloch către Camera Italiană, face necesară un pic de lumină asupra chestiunii evreești în România. Constată că poporul românesc este un popor ospitalier și tolerant și că problema evreească în România nu are o lature religioasă. Mulți persecutați din alte țări au găsit azil la acest popor blând și în numeroase cazuri Evreii au ajuns în situații oficiale. Făcând istoricul chestiunii evreești în România, aduce mărturii de toleranță religioasă a Românilor pomenind pe *Giorge Reichersdorf*, ambasador la curtea lui Petru Rareș, care pomeneste de numeroasele secte religioase din Moldova în a sa „*Cronographia Moldaviae*” și de toleranța religioasă a populației și oficialității moldovenești: „Ruteni, Poloni, Sârbi, Armeni, Bulgari, Tătari și încă, deși în număr mai mic, Sași din Transilvania, locuiesc ici și colo sub sceptrul Principelui Moldovei și toți, fără persecuție, urmează datinile și doctrinele proprii, având fiecare sectă și fiecare neam deplină libertate să-și păstreze riturile și datinile sale caracteristice”.

Amintește apoi Fava și de *Raguzanul Raicevich*, care în ale sale „*Osservazioni intorno la Valachia e la Moldavia*” publicate la Neapole, cu două sute de ani mai târziu, constată că: „In România, fiecare sectă religioasă e tolerată și exercită cultul său fără nici-o restricție... In Moldova fiind numeroși, Evreii au obținut permisiunea de-a avea multe temple”¹⁾.

După ce se înșiră și alte probe vechi și noi de toleranță românească, se arată presiunile care le-au făcut Evreii pentru a fi încetățeniți în masă — la 1878 — de tânărul stat român, fără însă a deveni cetățeni vrednici, ci rămânând și mai departe legați de alianța izraelită universală. Chestiunea evreiască în România nu prezintă însă numai o lature religioasă ci și una economică, socială și națională. „E un fapt dovedit în istoria tuturor vremurilor — spune Fava — și constatat de cugetători și oameni de stat însemnați, că Evreii, ori unde se duc, nu se

¹⁾ Roberto Fava, o. c., p. 8.

asimilează de loc cu poporul care-i găzduște, ci duc un traiu cu totul aparte, formează un stat, tinzând totdeauna spre un singur și unic scop: jaful...¹⁾).

Combătând apoi toate afirmațiile calomnioase ale rabinului Bloch, înșirate în scrisoarea către Camera Italiană, arată că Statul Român a acordat drepturi Evreilor, „dar treptat astfel încât să nu producă sğduiri în țară și să nu atace organismul național...²⁾), căci nu este un mister pentru nimeni că primejdia evreiască, nici într'o altă țară nu are proporțiile și importanța pe care o are în România³⁾).

În concluzie, Roberto Fava încheie observațiile sale referitoare la scrisoarea evreului Bloch cu următoarele cuvinte:

„Românii nu prigonesc pe Evrei, dar se apără contra asaltului pe care Evreii vor să-l dea naționalității lor“.

Are convingerea că deputații din Camera italiană nu se vor lăsa influențați de calomnia interesată a lui Bloch contra națiunii române: „Contra unui neam care totdeauna a binemeritat dela civilizație și care, tot ceea ce a suferit și suferă, a suferit-o și o suferă tocmai pentru triumful civilizației și a originii comune, măreței și scumpei idealități latine“.

Dintre ziarele italiene, o primire deosebită a făcut broșurii despre Evrei a lui Fava „*Il Faro Romagnolo*“ din Ravena, care în numărul din 4 Mai 1895, arată că broșura este dedicată Camerii italiene și frumoasei, dar nenorocitei României. Dorește autorului să-și poată vedea triumfând idealurile pentru care luptă⁴⁾. Iar ziarul „*Verona Fedele*“, în nr. din 11 Mai 1895, îi face o amănunțită dare de seamă, scoțând în evidență falșitatea afirmațiilor lui Bloch, făcute în scopul de a lovi în Români. „Ne bucurăm împreună cu autorul — încheie recensia — de serioasa sa lucrare, făcută pentru triumful adevărului și dreptății și dorim ca argumentele sale să fie luate în considerare și studiate,

1) Roberto Fava, o. c., p. 36.

2) Idem, *ibidem*, p. 37.

3) Idem, *ibidem*, p. 38.

4) Vezi „*Dreptatea*“, Timișoara, 1895, An. II, Nr. 95, p. 2.

spre a se ști odată că stările din România sunt cele ordonate de adevăr și dreptate¹⁾).

2. MESAGERUL NAȚIONAL.

După cum am mai amintit, în capitala României — la București — Roberto Fava a înființat și condus timp de peste un an — ca director proprietar — ziarul „*Mesagerul Național*“. Era un „ziar săptămânal popular naționalist“ și la început și-a avut redacția și administrația în strada Armenească Nr. 35. Primul număr a apărut în 16/28 Septembrie 1895. În articolul program Roberto Fava scrie:

„Programul ziarului *Mesagerul Național* este clar și precis.

Trei milioane de Români gem sub jugul maghiar, împiedecați în dezvoltarea culturii lor naționale, apăsați și zdrobiți de greutatea celei mai oribile tiranii; alte trei milioane de Români, răspândiți prin Basarabia, Bucovina, Macedonia, etc., duc o luptă titanică pentru conservarea nevătămăta a limbii și tradițiilor lor naționale. A ajuta și a sprijini aspirațiunile legitime și luptele sublime ale acestor pe cât de generoși pe atât de nenorociți pioneri ai familiei române, pe care o deplorabilă stare de lucruri îi ține separați de frații lor latini, a face cunoscute nefericirile și suferințele lor și a face să se auză ecoul plângerilor lor... iată cecece își propune a face *Mesagerul Național*...“.

Cunoscând dreptatea cauzei pentru care se angajase să lupte, Fava — în continuare — spune că viitorul fără îndoială este al Românilor, dar ei trebuie să lucreze cu căldură și răbdare și trebuie să concentreze toate forțele pentru ajungerea scopului. Arată că Ungurii, după isprava cu Procesul Memorandului, „s'au prezentat înaintea lumii în adevărata lor lumină de cinici și sălbateci asupritori ai popoarelor și, văzând că prada le scapă, se sbat să o țină încătușată“.

Dar nu este permis Românilor să le dea nici un răgaz... Nu uită nici pe Românii din Macedonia, care prin importanța lor

1) Vezi „*Dreptatea*“, Timișoara, 1895, An. II, Nr. 106, p. 3.

numerică și intelectuală, prin poziția lor geografică și mai ales prin spiritul patriotic înflăcărat ce îi însuflețește, constituiesc un element de mare valoare pentru viitorul românismului.

Pentru viitorul acestor popoare din Sud-Est, Fava vede salvarea lor în federalizare: „Ideea principală de care se inspiră programul ziarului *Mesagerul Național*, este federațiunea popoarelor care locuiesc regiunea Carpato-Balcanică, pentru că acesta este singurul mijloc de-a putea asigura existența și fericirea acestor popoare, liniștea și pacea Europei.

Articolul program mai făgăduiește o informare regulată și îngrijită de tot ce se va publica în străinătate despre chestiunea națională română, că va avea și ilustrațiuni artistice — făgăduială care însă nu s'a putut îndeplini — și că va publica un foileton cu un conținut de natura jurnalului. Foiletonul a și început să se publice cu primul număr și-i intitulat: *Doctorul Antoniu* de G. Ruffini — traducere din italianește. E un roman naționalist, care avea ca scop stimularea sentimentului național al cetitorilor

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Astfel a pornit la drum ziarul lui Fava și răsfoindu-i filele, cetitorul îl află aproape în întregime scris de Directorul-proprietar, căci între colaboratori găsim puține nume și la intervale destul de mari.

Ziarul *Mesagerul* se tipărea la început în Tipografia „Lucrătorilor asociați” în str. Știrbey Vodă Nr. 2 (Hotel Manu), iar dela începutul lui Martie 1896 (n-rul 23) — cu formatul mai mic — se tipărește în tipografia proprie, în strada Diaconeselor n-rul 3, unde se mutase redacția și administrația dela 29 Octombrie stil vechiu (10 Noembrie) 1895.

Toate articolele de fond au fost scrise de Roberto Fava, și erau redactate și tipărite în românește și italianește, căci ziarul avea menirea să informeze atât pe Românii din România liberă, cât și pe Italieni, mai ales despre suferințele Românilor din Ardeal. De altfel, tot din articolul program reiese că ziarul a fost scos cu scopul de a ține piept serbărilor pe care le pregăteau Ungurii cu prilejul *Mileniului* din 1896:

„...Acela care scrie aceste rânduri — spunea Fava — are

deplină credință că între bărbații diferitelor țări ale Europei — care au destulă autoritate pentru a reprezenta gândirea și simțământul națiunii lor — foarte puțini se vor afla care să sărbătorească, împreună cu Ungurii la Budapesta, un eveniment de o însemnătate atât de funestă pentru civilizațiunea europeană. La tot cazul noi trebuie să lucrăm și să facem ca toți să înțeleagă bine însemnătatea tristă ce reprezintă sărbătoarea milenară a Maghiarilor...".

În N-rul 1 al ziarului, pe lângă articolul program, Fava semnalează și articolul *Liberarea martirilor*, în care este vorba despre amnestierea Memorandiștilor, amnestiere ce se făcuse în urma întrevederii dela Ischl dintre Regele Carol I și Împăratul Francisc Iosif I. Părerea lui Fava despre amnestiere este că e nefolositor să ne facem iluziuni, căci ori cât am voi să fim de optimiști pentru a judeca acest act de târzie dreptate, se repară numai în parte nedreptățile unui proces „monstruos de scârbos”, cu o sentință atât infamă. În această amnestiere nu poate fi văzut începutul unei noi direcțiuni politice din partea Maghiarilor, deci „ar fi absurd a crede că un atare eveniment ar putea fi considerat ca o prevestire de împăcare între Români și Maghiari”, căci Maghiarii, deși au consimțit la amnestiere, n'au renunțat câtuși de puțin la uciderea libertăților și la sistemul lor de nimicire contra naționalităților supuse hegemoniei lor. De altfel — continuă Fava — e foarte clar că *dacă Maghiarii au acordat această grație au făcut-o numai fiindcă li s'a impus din Viena*, în urma întrevederii dela Ischl, când monarhul Austro-Ungariei a trebuit să vadă că e absolut necesar și încă foarte urgent de a îndeplini un act care să poată întări alipirea României la Tripla Alianță — alipire care a devenit atât de necesară după crearea alianței franco-ruse...". Apoi amnestierea „era și un act de înaltă politică din partea Maghiarilor, pentru a nimici acest veșnic motiv de rușine cu deosebire în vederea serbării Mileniului...”. Așa că nu-i vorbă de un sentiment generos din partea Ungurilor. *Desideriu Băfnty* — primul ministru maghiar¹⁾,

1) Era Prim-Ministru din 1894 și-și datora venirea putere — după

când a anunțat amnestierea, „a ținut să anunțe totodată și aceea că guvernul va continua și în viitor cu aceeași severitate”. De altfel, din 16 Iunie 1894, Partidul Național Român era desființat prin lege de Unguri”.

În concluzie articolul: „*Liberarea martirilor*” spune: „Deci pe când ne bucurăm din adâncul inimei de libertatea valoroșilor luptători pentru ideea națională și pe când aducem mulțumirile noastre Regelui Carol și guvernului său, precum și împăratului Francisc Iosif..., în același timp *trebuie să constatăm că prin acest eveniment cauza Românilor din Transilvania și Ungaria nu face un pas înainte....* Chestiunea română există tot așa, precum exista înainte de procesul dela Cluj, ...și lupta se împune și astăzi... și încă și mai mult...”.

Aceste cuvinte, scrise de Fava acum 45 de ani, prin vitregia vremurilor, au devenit de dureroasă actualitate!

Din nou va trebui să scriem Memorandul și să-l ducem — nu la Viena nedreptăților noastre — ci la Berlin, de unde așteptăm mai mult bine, mai multă dreptate de cât dela Viena. Căci Berlinul de atunci privea cu neliniște — spune Fava în articolul amintit — la cele ce se petreceau în Ungaria „unde luptele naționale constituiesc o primejdie continuă pentru pace...”.

Începând cu n-rul 2 al ziarului, articolele de fond vor fi scrise și în italienește. Seria se deschide cu: „*Calea spre Calvar*” — „*Sulla via del Calvario*” (n-rul din 23 Septembrie/5 Octombrie 1895), articol ce se referă la legile proaspete politico-bisericești din Ungaria epocii Memorandului, legi pe care Ungurii le-au prezentat străinătății ca un triumf al liberalismului.

„De fapt — spune Fava — ele nu au fost votate în onoarea vreunui principiu de progres sau libertate, ci pentru scârboasele scopuri de maghiarizare: *Houngariser même les pierres pour ne pas périr...* E destul să spunem, că în baza acestor legi, matricolele celor născuți sunt redactate în ungurește și toți născuții — fie aceia Români, Slovaci, Sârbi, — vor fi înscriși ca născuți

ministerul lui Alexandru Wekerle — problemei românești, fiind din nobilimea maghiară transilvană.

de naționalitate maghiară... „Apoi legile sunt lipsite de spiritul de onestitate” căci dacă examinăm numai puțin așa zisa căsătorie civilă, putem vedea că ea nu are în Ungaria alt scop, de cât acela de a ușura căsătoriile fiicelor bogate ale Israelului cu fiii nobilimei maghiare ruinate...”. Legile cu care se laudă Ungurii, sunt deci „ipocrizie și tiranie, iar nu liberalism”, astfel că popoarele din Ungaria fac un nou pas pe calea dureroasă a Calvarului¹⁾.

Credincios programului, *Mesagerul Național* se ocupă și de Românii din Macedonia. În numărul din 30 Septembrie/12 Octombrie 1895, Fava semnează articolul „Românii din Macedonia și Italia” — „Rumeni di Macedonia e l'Italia”. Din felul cum este intitulat, se vede că acești Români sunt priviți în funcție de Italia de care sunt — prin Albania — mai apropiați. Cultivându-se naționalitatea acestor Români, se aduce un serviciu civilizațiunii latine și viitorului ei în Orient. Italia nu vede cu ochi buni influența tot mai puternică a Austro-Ungariei în Balcani, în timp ce, dela războiul Crimeii, influența italiană în orient n'a făcut de cât să slăbească. Prin urmare: „Italia în faptul că și-ar apropia pe Latinii din Peninsula Balcanică, ar putea să găsească un mijloc sigur pentru a face să se înalțe un ideal comun, bazat pe comunitatea de origine și interese...”. Așa s'ar restabili prestigiul italian în Balcani. În încheiere ni se spune că „acesta este poate mijlocul, prin care în timpul de față Italia ar putea să-și deschidă din nou calea spre Orient”.

În n-rul 4 din 8/20 Octombrie 1895, articolul „Confruntări” — „Raffronti”, compară Austria absolutistă cu Ungaria dualistă: „Cauze egale produc rezultate egale. Precum într'un timp tendința Austriei germane de-a centraliza și germaniza a constrâns pe Maghiari și pe Slavi să se opună din răspuțeri, tot astfel veleitățile Ungariei maghiare de-a centraliza și maghiariza totul au ca rezultat rezistența Românilor și a Slavilor... Aceleași ur-

1) Le orribile Stazioni del Calvario, per qui queste misere popolazioni dovettero passare in questi ultimi ventotto anni (1867—1895) sono qualche cosa di indescrivibile.

mări care le-au avut ca rezultat sistemul de asuprire aplicat de Germanii împotriva maghiarilor, trebuie să se repete și în Ungaria: așa pretinde logica și logica rar se înșeală”.

În ziua de 15/27 Octomvrie *Mesagerul* publică articolul „*Federalism*” — „*Federalismo*”, în care comentează cuvântarea Cehului Dr. Gregr, care arată că centralismul era pe cale să dispară din Monarhia austro-ungară, făcând loc ideii federaliste, organizare ce va da Austriei o energie necunoscută până atunci, fiind „o totalitate coordonată de state naționale cari, neatârnatore unul de altul, sunt reunite sub o singură putere centrală...”. Noi — încheie Fava — sinceri parizani ai ideii federaliste, nu putem decât să ne bucurăm de aceasta.

O interesantă dezvoltare politică ce se observa în fosta Monarhie dualistă, a fost sesizată de Fava în articolul „*Viena și Pesta*” publicat în „*Mesagerul Național*” nr. 7 din 29 Octomvrie/10 Novembrie 1895. Această dezvoltare politică era în legătură cu problema evreiască. „Pe când în Ungaria se votează recepțiunea Ovreilor — spune Fava — în capitala Austriei este ales primar șeful antisemiților din Austria. Nici odată tendințele acestor două jumătăți ale Monarhiei habsburgice nu au stat față în față așa de pronunțat...”. Primarul ales în Viena era *Dr. Carol Lueger*¹⁾ și era semnul saturației, la care se ajunsese în Austria față de jidovi, pe când în Ungaria „strănepoții Hunilor aruncați ca o insulă în marea popoarelor europene, de groaza de a nu fi cotropiți și având o bună doză de veleități de mărire a neamului lor, îmbrățișează pe cei ce se închină lui Iehovah, cu gândul de a-și spori neamul cu ei... În Ungaria astăzi aproape nu mai poate fi vorba de altă presă de cât de cea evreiască, industria și comerțul sunt în mâinile jidanilor, în parlament se făuresc legi pentru a favoriza pe jidani, jidanii au bani, jidanii conduc politica, jidanii sunt Statul”. Această presă evreo-maghiară, de care spune Fava, a dus — împreună cu cea evreiască din Viena — o campanie violentă împotriva alegerii lui Lueger și în cele

¹⁾ Dr. Carol Lueger primise în Rathaus, la Viena, pe Memorandiști, în Maiu 1892. Era un mare dușman al Ungurilor.

din urmă, după o vizită la Francisc Iosif, șeful antisemiților a renunțat la demnitatea de primar al Vienii. Așa că speranțele lui Fava, că și în Ungaria se va ajunge la o situație de trezire a naționalismului prin „Partidul Poporului” și apoi la federalizare, nu s'a realizat.

De altfel, în articolul „*Ebreii și Maghiarii*” — „*Ebrei e Magiari*” publicat în 5/17 Noemvrie, Fava arată agitația ce domnea la Viena din cauză că împăratul n'a sancționat alegerea lui Lueger „și lucrul apare cu atât mai grav și indispune cu atât mai mult sufletele, cu cât este părerea generală că atare călcare a Constituției s'a întâmplat mai cu seamă în urma presiunilor și intrigilor din sferile înalte maghiare...”, fiindcă Lueger ar fi proiectat între altele, ca pe viitor tinerii din școli „să primească educația dela institutori de rasa și credința lor, după spiritul creștin și național”. Mai departe arată că Maghiarii și Ebreii sunt termene care se echivalează în dureroasa odisee a relexlor de care suferă popoarele din Austro-Ungaria, că Ebreii în Ungaria sunt atotputernici, că imigrarea lor în această țară e în toiu, că își maghiarizează numele, făcând apoi pe patrioții: „In toate luptele naționale de care e agitată Ungaria numai ebreul este acela care râde și trage profit; el a găsit în regatul Sfântului Ștefan patria sa și California sa... Mistifică și sufocă după modul lui opinia publică în redacțiile ziarelor maghiare... și din ziare aruncă lemne pe focul mereu arzător al luptelor naționale...”.

Articolul „*Maghiari și Croați*” publicat în 26 Nov./8 Dec. 1895, vorbește de procesul a 54 studenți croați care, la Agram, arsese un drapel maghiar. Au fost condamnați 50 din aceștia fără să li se dea putință să se apere, așa cum se făcuse și la Cluj la procesul Memorandului, căci „judecătorii maghiari sunt făcuți la fel, fiindcă toți trebuie să aibă spinarea destul de mobilă spre a se incovoia la ordinele ce vin dela Budapesta.

După articolul „*Mistificațiuni*” — „*Mistificazioni*” — publicat în n-rul 12 din 3/15 Decemvrie 1895 al Mesagerului, Roberto Fava semnează în 17/29 Decemvrie 1895 (n-rul 14 al „Mesagerului Național”) articolul „*Mileniul Maghiarilor și na-*

ționalitățile" — „*Il Millenio dei Magiari e le nazionalità*". Articolul începe cu următoarea constatare: „Cu cât se apropie ziua în care Maghiarii vor sărbători data mileniului venirii lor în Europa, crește nemulțumirea dintre naționalitățile apăsate de nobilii urmași ai lui Arpad... În toate pământurile supuse Coroanei Sfântului Ștefan, se fac manifestațiuni contrarii sărbătoririi mileniului. La Brașov Românii au protestat energic în consiliul districtului în contra apoteozelor ce se prepară de puterea maghiară și la protestările lor s'au unit și tinerii saxoni... Scopul Maghiarilor este cunoscut tuturor: ei voesc să arate mulțimei cosmopolite care se va duce la serbările șgomotoase dela Budapesta că toate naționalitățile supuse hegemoniei lor sunt fericite și mulțumite de-a constitui *Statul Maghiar*, dar vaietele asupriților vor fi mai puternice de cât zăngănitul paharelor și de cât strigătele de veselie ale banchetanților...".

Se apropia anul 1896. Cu acest an „*Mesagerul Național*" intra în anul al II-lea de luptă și în articolul din 1/13 Ianuarie 1896, intitulat „*Dela 1895 la 1896*" — „*Dal 1895 al 1896*", Fava se întrebă: „Va fi 1896 mai fecund în bine pentru cauza națională de cât a fost 1895? Eată întrebarea la care privește nerăbdător și neliniștit „*Mesagerul Național*", al cărui ideal, al cărui scop, a cărui rațiune de-a fi se cuprind tocmai în triumful cauzei naționale... Căci Sfintele drepturi ale popoarelor nu pot, nu trebuie să rămână nerevendicate și nici un drept nu e mai sacru de cât cele reclamate de nefericiții noștri frați pe care un nerușinat șovinism voește să-i țină sclavi moralmente și fizicește chiar pe pământul lor... Insuflețiți de aceste speranțe noi salutăm ivirea anului nou ca o promisiune pentru trimutul și pentru fericirea națiunii române".

În 7/9 Ianuarie 1896 urmează articolul „*Șovinismul maghiar în școli*" — „*Il Chauvinisme magiario nelle scuole*".

Fava primise ziarul „*Agramer Tagblatt*", în care Croații se plâneau de șovinismul unguresc și de exaltările mândriei maghiare transpune în cărțile de Școală, în care se fac afirmațiuni îndrăsnite și neserioase ca acestea: „Tatăl etern în persoană a dat în mâini, ca emblemă, Maghiarilor, frumosul drapel

roșu, alb și verde, încântat și mulțumit de-a fi reușit să creeze o atare națiune de eroi,,. Ceeace zice „*Agramer Tagblatt*“ pentru Croația, constituie și pentru Românii din Transilvania și Ungaria — spune Fava — unul din cele mai grave motive de nemulțumire în contra dominațiunii maghiare. Profesorii maghiari de istorie nu scapă nici-o ocazie de-a bârbi în mod scandalos origina și istoria Românilor. De pe înălțimea catedrei se spune școlarilor că Românii descind din unele colonii romane de răufăcători, că fruntașii revoluțiunii române Horia, Cloșca și Crișan, precum și Avram Iancu, erau capii unei bande de tâlhari... Numele proprii ale elevilor care nu aparțineau nobilei șlehte dominante, în toate școlile maghiare, sunt schimbate după ortografia maghiară, sărbătorile acestor elevi nu sunt ținute în seamă și sunt constrânși a cânta în fiecare moment „Bine-cuvintează, Doamne, pe Maghiari!“ Oamenii culți din Europa occidentală, care se vor duce la Budapesta pentru serbările Mileniului vor găsi prinde alte obiecte de studiu și pe acesta al maghiarizării forțate în școli. Dacă Maghiarii n'ar mai avea și alte păcate pe conștiință, ar fi de ajuns acesta ca să-i facă nedemni de-a face parte din concertul popoarelor civilizate.

În Iulie 1892, după întoarcerea dela Viena a lui Ioan Rațiu, unde fusese în fruntea delegațiunii de 300 Români spre înmânarea Memorandului, Ungurii din Turda i-au distrus casa și l-au silit să se mute la Sibiu. Autoritățile maghiare au luat măsuri să se facă cercetări și vinovații să fie pedepsiți. Procesul celor vinovați s'a judecat după trei ani și jumătate și toți acuzații au fost achitați. Faptul acesta scandalos a inspirat lui Fava articolul „*Justiție bețivă*“ — „*Giustizia ubbriaca*“, publicat în n-rul 18 din 14/26 Ianuarie 1896, al *Mesagerului Național*. „Ea (justiția maghiară) „s'a arătat încă odată ceea ce e: o nerușinată curtezană care dă lovituri în dreapta și în stânga când e vorba de a lovi nemaghiari și de-a intra în grațiile stăpânilor din Budapesta și care culege sub aripile mizericordioase ale protecțiunii ei pe toți șarlatanii, pe toți goniții de societate, pe toți indivizii murdari care dau, în orice chip, serviciile lor politice de maghiarizare... Să adăogăm această nouă infamie la lunga

serie de delictе de care s'au pătat Maghiarii pe socoteala naționalităților supuse; cu cât mai mult se vor pune greutăți în balanță, va veni o zi în care ea va inclina!

Articolul „*Făptuirile maghiarizațiunii*” — „*Fatti della magiarizzazione*” din 28 Ianuarie/9 Februarie 1896, se ocupă de o ședință a dietei din Budapesta, în care s'a discutat despre petițiile unor comitate care propuneau transformarea școlilor confesionale în școli de stat. Ministrul Wlassics a declarat cu acest prilej că în *școlile confesionale* instrucția în limba maghiară se face fără nici un rezultat și că aceste școli nu-s de cât „*cutburi de panslavism și de daco-românism*”. A anunțat „măsurі tot mai aspre și mai draconice” contra școlilor confesionale, deschizându-se școli de stat și în comunele unde maghiarismul este în minoritate. Urmările vor fi — spune Fava — adâncirea prăpastiei care desparte pe Maghiari de naționalitățile Regatului Sfântului Ștefan.

„*Români și Italiani*” este titlul articolului prin care Fava anunță, la 4/16 Februarie 1896, colaborarea mai multor fruntași italieni la „*Mesagerul Național*”. Astfel marele filolog și scriitor italian *Dr. Antonio Resteri* a trimis articolul „*Felibrige*” pe care-l publică *Mesagerul* în numărul din 4/16 Februarie, la *Rubrica Literară*. Într'unul din numerele viitoare se făgăduște publicarea numelor celor ce-au făgăduit colaborarea: „...Știm foarte bine că ziarul nostru din care în străinătate și mai cu seamă în Italia, în Franța și în Triest se reproduc foarte adesea articolele de propagandă, are nevoie de multe îmbunătățiri... Câțiva deputați italieni au mers cu dragostea pentru cauza noastră până a deschide subscrieri de abonament printre colegii lor”.... Se încheie articolul cu constatarea că ziarul „*Mesagerul Național*” nu este al unui partid politic, drapelul său fiind drapelul revendicărilor naționale și al frăției latine.

După articolul „*Calamitățile Causei naționale*” publicat în n-rul 25 din 10/22 Martie 1896 al „*Mesagerului*”, articolul în care Fava își arată întristarea pentru criza prin care trece lupta pentru chestia națională prin indiferența multora din România liberă precum și prin disensiunile din sânul partidului național

din Transilvania¹⁾, urmează articolul „*Mileniul și revendicațiunile naționalităților*” — „*Il Millennio e li rivendicazioni delle nazionalità*”, publicat în nr. 30 din 14/26 Aprilie 1896. Se vorbește în acest articol de un „Memorandum” ce se pregătea în Transilvania, „asupra condițiunilor naționalităților nemaghiare din Ungaria și care va trebui să fie prezentat în mod solemn lui Francisc Iosif” în plin fast al serbărilor mileniului. În ziarele române, sârbe și slovace se publicau convocări pentru întruniri de protestare contra Mileniului și chestia națională română care — în timpul din urmă — trecuse printr'o îngrijorătoare stagnațiune, arată simptome de redeșteptare spre o nouă perioadă de activitate împotriva dominației maghiare, ce se exalta cu prilejul serbărilor mileniului. Un tablou al celebrului pictor Munkacsy, executat din ordinul guvernului, reprezintă pe Arpad călare pe malurile Dunării, primind omagiile populației autochtone. „Vanității maghiare, spune Fava, îi plac aceste teatrale evocațiuni. Noi știm însă că hoardele sălbatece după ce au străbătut în lung și în lat Europa, ducând peste tot devastarea, s'au stabilit cu forța în văile Dunării, reducând pe Slavi și Români în cea mai grea sclavie. Dar acești superbi cuceritori au fost la rândul lor cucerțiți. Ei au îndurat timp de două secole dominația musulmană și capitala lor Buda a rămas până la 1684 un oraș turcesc. Liberarea lor definitivă nu datează decât dela lupta dela Petrovaradin, a prințului Eugeniu, în 1716. Asemenea antecedente, după cât se pare ar trebui să sfătuiască la modestie pe succesorii lui Arpad. Chiar admitând că forța armelor poate să stabilească un drept, acest drept dispăre prin înfrângerea și aservirea dominatorului. Deci e de neînțeles cum, după ce s'a târit două secole la picioarele pașilor și ienicerilor, Maghiarul mai pretinde supunerea Românilor și Slavilor, ca o moștenire dela Koloman sau Ladislau, ca și cum ei ar fi oprît istoria în loc,

¹⁾ În 1897, Ion Russu — Șirianul — după indemnul cercurilor liberale din București a căror atitudine în chestia națională nu era totdeauna dreaptă, plecase dela „*Tribuna*” din Sibiu și întemeiase la Arad „*Tribuna Poporului*”. (Vezi N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, II, București, 1915, p. 281.

cu sabia acestor regi. Această stranie monomanie, de-a se regăsi suverani și dominatori, după două secole de sclavie și de-a relua, în disprețul civilizației, tradițiunile lui Arpad, constituiesc esența istoriei Maghiarilor în timpurile moderne... Cu tot sgomotul serbărilor, popoarele din Ungaria vor ști să-și ridice vocea deasupra strigătelor celor ce sărbătoresc și vocea lor se va impune, pentru că adevărul și dreptatea trebuie să triumfeze asupra imposturei și asupra tirăniei, căci drepturile națiunilor nu au și nici nu pot avea prescripțiune".

Așa fiind, nu de resemnare, nu de desperare e nevoie în fața mașinațiunilor și perfidiilor politice maghiarizatoare, ci de inițiativă și energie...

Ca toate ziarele și revistele care nu sunt în serviciul unui partid, ci servesc un ideal, așa „*Mesagerul Național*” o ducea greu cu existența. În articolul „*Calamitățile cauzei naționale*”, Fava se plânge de indiferența publicului cetitor și de neplata abonamentelor. Acest articol, de altfel, nu l-a mai scris și în italienește, ca să rămână o chestiune internă.

Și cum greutatea se accentuau mereu, *Mesagerul* și-a redus formatul, iar la 10 Octombrie 1896 își suspendă apariția. Fava — până la încetarea apariției — a mai scris două articole: „*Defecțiuni franceze*”, în n-rul 34 din 12/24 Maiu 1896 și „*Măcelul dela Mehadia*”, în n-rul 41—42 din 1/13 Iulie 1896.

În articolul „*Defecțiuni franceze*” se arată că lumea a rămas indiferentă, cu toată reclama ec s'a făcut Mileniului. Presa germană, atât cea din Austria cât și cea din Germania, a luat atitudine împotriva Ungurilor. Se amintesc ziarele: „*Ostdeutsche Rundschau*”, „*Deutsche Zeitung*”, „*Bürschenschaftliche Blätter*” și altele, dar mai ales ziarul „*Hamburger Nachrichten*”, organ personal al prințului Bismark. — Acesta din urmă a scris un articol, atribuit lui Bismark, în care se citește între altele: „*Națiunea maghiară niciodată n'a format un stat, iar Ungaria n'a fost niciodată un stat independent. Maghiarii, numărând inclusiv otreii, șapte milioane și un sfert, nu alcătuiesc nici jumătate din populația Transilvaniei...*”. În Italia nu se ocupă nimeni despre Mileniu, în schimb se arată interes celorlalte popoare care

gem sub jugul maghiar. În Spania, Mileniul nu e cunoscut de loc, iar Rușii le promet Ungurilor întâlnire la Șiria (Világos)! În Franța însă, s'a găsit o gazetă „Estafette” și una „Le Journal”, care — cherchez l'argent — după ce au apărat naționalitățile condamnând politica maghiarizatoare, au deschis coloanele lor așitatorilor panmaghiari. Astfel „Le Journal” publică un lung articol intitulat „La Hongrie Millénaire” și subscris de cunoscutul propagandist maghiar *Dionys de Pázmándy*, în care se afirmă că, „nu e nicio țară în lume unde să fie respectată ca în Ungaria libertatea națiunilor” și se invoacă dreptul natural și istoric în favoarea maghiarilor... *Pázmándy* a mai scris că Maghiarii — deși inferiori prin număr —, sunt materialmente și cultural mai tari de cât toate celelalte naționalități din Ungaria, întrunite împreună, dar — spune Fava — eforturile sale nervoase denotă că el crede contrariul... Noi avem deplina încredere că toată această ipocrită și caraghioasă punere în scenă a Mileniului maghiar nu va fi făcută la urma urmelor de cât a grăbi catastrofa inevitabilă a maghiarismului, catastrofă pe care nici „Estafette” nici „Le Journal” nu o vor putea îndepărta prin punerea coloanelor lor în serviciul minciunei...

Dar anul Mileniului unguresc se vede că nu putea trece fără a fi udat de sânge românesc! În articolul „Măcelul din Mehadica” — „Il Macello di Mehadica”, *Roberto Fava* scrie: „Cauza fraților noștri din Transilvania și Ungaria a fost încă odată consfințită prin sânge de groaznicul măcel dela Mehadica¹⁾).

¹⁾ *Mehadica* — Comună în județul Caraș-Severin — teritoriul fostului Regiment Grăniceresc Nr. 13 — locuită de Români. În 1896 erau peste 2000 de suflete. În 24 Iunie 1896 hornarul satului s'a plâns că primarul nu i-a plătit hornăritul și din această plângere s'a iscat ceartă. Primarul aduce jandarmi dela Pretură și se fac arestări. În 26 Iunie vine și trupă cu un Locotenent iar pretorul face cercetări. Poporul cere eliberarea celor arestați și înlăturarea primarului ungar. Jandarmii vor să înlătore pe oameni cu forța, dar aceștia se opun. Ofițerul comandă „foc!”, au căzut morți 13 țărani, iar 17 au fost răniți. S'au făcut apoi arestări și 15 țărani români legați în lanțuri au fost duși la Teregova și apoi la Caransebeș. Judecați au fost condamnați 11, iar patru au fost achitați. Așa s'a încheiat incidentul sângeros dela Mehadica. „Tribuna”, Sibiu Nr. 136, 137 și 242, 1896.

unde jandarmii maghiari au tras foc în mod mișelesc asupra unei mulțimi nearmată și pașnică, aruncând în doliu familii cinstite și muncitoare, țărani vinovați numai de a fi Români. Corpurile bieților uciși au fost culese de înșiși omoratorii, aruncate în furgoane și transportate în cimitir spre a fi îngropate într'o groapă comună. Mizerabilii care au comandat această groaznică infamie au crezut poate că prin îngroparea corpurilor celor uciși au îngropat și ideia națională care însufletește pe acei oameni generoși... Care glonț de pușcă poate opera minunea de a suprima ideia pentru a asigura triumful tiraniei?... Domnilor Maghiari! Blestemul unui popor întreg vă vor urmări în numele sângelui nevinovat ce ați vărsat, în numele vetrelor deșerte, în numele mamelor și soțiilor române cernite, cu un gol în inimă și cu o lacrimă întotdeauna în ochi... Aduceți-vă aminte că nu numai cu pucioasă se face pulbere... Nenorociților ucigași ai oamenilor nearmați, tremurați de faptele voastre!"

Deși „*Mesagerul Național*” și-a înceta apariția, activitatea publicistică a lui Fava în folosul cauzei române n'a încetat. Știm din capitolul precedent că în vara anului 1896 a ținut conferințe în Italia, la Roma și la Milano, îngrijindu-se de răspândirea prin presa italiană a ideilor din conferința sa¹⁾, iar după întoarcerea în țară, „*Tribuna*” din Sibiu i-a publicat, după cum am amintit, în traducere, conferința întreagă, în foileton, scoțând-o și în broșură — ca extras. — Dintr'o scrisoare adresată redactorului dela „*Tribuna*”, Dr. Elie Dăianu, aflăm că i s'au trimis 10 exemplare din ziarul în care s'a publicat și că Fava se arată foarte mulțumit de traducere. Pentru broșura-extras are făgăduiala lui Bonifaciu Florescu dela Ligă, că va distribui cât mai multe. (Vezi la *Anexa 14*, scrisoarea lui Fava, din 2 Decembrie 1896 către Dr. Elie Dăianu). Tot în această scrisoare se amintește de un mic articol pentru n-rul de Crăciun al ziarului „*Tribuna*”, pe care urmează să îl trimită Fava spre publicare.

¹⁾ *Chestiunea națională română în Transilvania și Ungaria*, publicată în „*Tribuna*” sub numele: *Chestiunea Română în Roma*”, Sibiu, 1896.

precum și de faptul că ziarul „*Caffaro*” din Genova publică — începând cu biografia lui V. A. Ureche — „una serie di Profili Parlamentari Rumeni”.

Desigur că autorul acestor „profiluri” e tot Fava, care era în măsură să le cunoască, dacă nu pe toate, dar desigur pe al lui V. A. Ureche, cu care de multă vreme, avea relații de prietenie.

Articolul făgăduit „Tribunei” din Sibiu pentru numărul de Crăciun este intitulat: „*Il Natale dei Popoli*” — „Crăciunul popoarelor” — și a fost expediat în 17 Decembrie 1896 redactorului Elie Dăianu, urmând să fie tradus și publicat prin grija celor dela „Tribuna”.

După o introducere asupra tristeții Crăciunului la cei fără libertate, Fava ne duce cu gândul la familiile celor măcelăriți de Unguri la Mehadica: „Și în această sărbătoare prea dulce a familiei, multe mame și soții și fiice se adună în jurul meselor, care anul trecut erau înconjurate de chipuri vesele și pe care astăzi se așează dorul și jalea, pentru că ființele dragi care inveseleau acele mese au fost suprimate de gloanțele tiranilor care au crezut să suprime odată cu ele ideia care le stăpânea, sau trăesc o viață de suferință în singurătatea tristă a închisorii...”

Acea zi a Crăciunului popoarelor libere va veni și — spune în incheiere Fava — la Crăciunul creștin care prin mersul nesfârșit al vremurilor în prăpastia veacurilor îngrămădite, a păstrat tinerețea proaspătă a celor nemuritoare, se va asocia Crăciunul Popoarelor, în apoteoza sublimă a celor cotropiți, când popoarele astăzi robite vor saluta auroa binecuvântată a răscumpărării lor”.

În cursul lunii Martie 1897, ca urmare a propagandei pentru România făcută de Fava, a venit la București savantul italian *Angelo de Gubernatis*, literat și orientalist, profesor de sanscrită și literatură comparată la Universitatea din Florența, însoțit de fiica sa Cordelia.

În Capitală a ținut două conferințe în limba italiană: „*La Donna nel Rinascimento italiano* (Maica Domnului în arta re-

nașterii italiene) și „Il Paradiso terrestre nella Divina Commedia” (Paradisul pământesc în Divina Comedie) și una în limba franceză: „Le rôle des Rommains dans le monde latin”. În zilele de 5 și 6 Martie Angelo de Gubernatis a fost primit în audiență de Regina Elisabeta și de Regele Carol I, iar Liga l-a sărbătorit în sala Hotelului Bulevard. Fiind decorat cu ordinul „Steaua României”, Angelo de Gubernatis mulțumește astfel: „Astăzi ați pus pe pieptul meu „Steaua României”. Până aci o priveam de departe. Acum când o port lângă inimă, mă va inspira mai mult ca să fac ceea ce doresc și ceea ce datoresc națiunii române...”¹⁾. Acțiunea lui Fava câștiga astfel pentru cauza românească una di personalitățile italiene de mare prestigiu științific.

3. PLECAREA DIN ROMÂNIA A LUI ROBERTO FAVA.

După încetarea apariției „*Mesagerului Național*” Fava a mai rămas în România până în luna Iunie 1897, când a plecat în Italia. L-a sărbătorit Liga Culturală, care în ziua de 25 Mai 1897, a organizat în cinstea lui un matineu la Atheneul Român. Cuvântul de mulțumire pentru toată activitatea depusă în folosul cauzei naționale românești l-a ținut V. A. Ureche, președintele Ligii, iar în cuvântul de *Adio*¹⁾, Fava își ia rămas bun dela prietenii săi români. Din acest „cuvânt” ne lămurim că tot ce s'a făcut în Italia pentru chestiunea națională se datorește Ligii pentru unitatea Culturală a tuturor Românilor și lui Roberto Fava, căruia i s'a adresat Liga: „...Se împlinesc tocmai șase ani — spune Fava — de când un ilustru patriot român, regretatul Doctor *Grigore Brătianu*, pe atunci președinte al Ligii, îmi scria invocând sprijinul condeifului meu pentru apărarea fraților asupriți din Transilvania și din Ungaria „...Trei milioane de români

¹⁾ „*Tribuna*” — Sibiu — An. XIV, N-rele 44, 45 și 52 din 25 Februarie/9 Martie — 6/18 Martie 1897.

¹⁾ Vezi ziarul „*Roberto Fava*” — număr festiv unic — București, Sâmbătă 21 Iunie 1897.

— imi spunea el — gem sub cea mai barbară asuprire ce mintea omenească își poate inchipui... Dela Italia, cu care suntem legați prin sânge și care a suferit și luptat mult, care a rupt lanțurile străinului și a reinviat la libertate... noi așteptăm un cuvânt de incurajare... Să faceți cunoscut vă rugăm cauza noastră, să o răspândiți și să o apărați în ziarele voastre: veți face astfel o operă patriotică și sfântă și fiecare Român vă va ridica în inima lui un altar de recunoștință nepieritoare".

„Dar cecece imi cerea mie — spune mai departe Fava — nu era un lucru prea ușor. Chestiunea națională română nu era de loc cunoscută în Italia și de altă parte erau foarte vii simpatiile pentru Maghiari, din cauza participării acestora la luptele pentru independența italiană. De-ași fi scris vreun articol în câteva ziare sau reviste, ori cât de răspândite... la nimic n'ar fi folosit. Ar fi fost tocmai ca și când cineva ar voi să golească oceanul cu o lingură. Trebuia o acțiune întinsă și măreață, repede, energică și continuă, care să fie dezvoltată în acelaș timp în toată Italia... Să fie gata a lupta și a se simți tratat (Fava) de presa maghiară ca un aventurier infam și ca un suflet vândut. Toate acestea le știam eu și primii bucuros misiunea ce mi se încredința și pentru a o îndeplini, nimic nu mi-apărut nici greu, nici înjositor, nici amarnic...".

Fava arată apoi că a trimis scrisoarea de adeziune, însoțită de un teanc de gazete din toate părțile Italiei: Roma, Neapole Florența, Milano, Genova, Veneția, Palermo, Bologna, în care începuse deja lupta și că articolele s'au înmulțit apoi mereu fiind trimise la ziare de toate culorile politice, fiindcă, ținta îi era să câștige pentru cauza românească nu numai un partid sau o fracțiune de popor, ci întreaga națiune italiană, în toată împunătoarea ei unanimitate.

„...Propaganda mea filo-română se mări din ce în ce și numărul proseliților se înmulți neconținut. Mănunchiul de oameni s'a făcut ceată și ceata s'a făcut armată... Și atunci — spune Fava — când cu procesul Memorandului... un tremur se simți dela un capăt la altul în toate rândurile națiunii italiene, dela saloanele aurite până la atelierul lucrătorilor... Astfel s'a creat în-

cet, incet, între Italia și România un curent foarte puternic de simpatie și de afecțiune care, cultivat, ar putea aduce foloase incalculabile...".

Venirea în România a lui Fava a însemnat un sacrificiu și el fiind om sărac, mulți credeau că a venit în țară la noi să se îmbogățească. În cuvinte sincere el arată că a servit un ideal scump inimei sale: „...Vă rog să credeți, Domnilor, că dacă aș fi vrut să mă îmbogățesc, aș fi ales alte căi spre a realiza visul meu și aș fi putut să-l realizez fără să trec granița italiană. Aș fi lingușit pe cei puternici și aș fi cântat falsele tiranii, în loc de a lua, precum am făcut întotdeauna, apărarea celor slabi și asupriți...".

În încheierea cuvântării sale de *adîo*, harnicul și bunul prieten al Românilor spune următoarele: „...Contra obiceiurilor mele, v'am prea vorbit de mine. Însă în ajunul de a părăsi România pentru a nu mă mai întoarce poate nici odată, țin foarte mult — pentru prestigiul presei italiene — ca să vă rămâie o impresiune cât se poate de exactă despre acela, care a apărât cauza românească cu abnegațiune, cu desinteresare, cu sinceritate și — permiteți să v'o spun — cu un succes, la care nimeni nu s'ar fi așteptat... Și spre a încheia tot cu ce am început, vă voi repeta că Italia urmărește cu iubire și cu interes extraordinar tot ce se referă la națiunea română și ia parte la tot ce tinde spre rezolvarea chestiunii naționale... În țara lui Mazzini și a uli Garibaldi posedați un tezaur foarte bogat de simpatii și de afecții. Dacă veți face ca această putere morală de care dispuneți să nu fie pierdută și dacă va veni o zi în care o veți folosi, eu nu voi regreta, ci voi fi fericit de a fi luptat și suferit pentru națiunea română!”

În ziua de 26 Maiu seara, presa română, studenții și colonia italiană i-au dat un banchet, cu care prilej i s'au recitat versuri din care extragem:

„Luptător pentru dreptate
 „Ți-ai lăsat al tău cămin,
 „Și-ai venit să-ți aperi neamul,
 „Neamul tău măreț latin.

„Și-ai văzut cum frații noștri
 „Cei ce sunt peste Carpați,
 „Sunt de ura ungurească
 „Chinuiți și impilați...

„Și ca frate, cu căldură
 „Apăratu-i-ai plângând
 „Arătând la toată lumea
 „Pe Român sub jug gemând...

„O să pleci! Te du cu bine
 „Dar, Roberto, nu uita
 „C'ai lăsat aici o țară
 „Ce-i suroră cu a ta!...”

După aproape o lună, în 21 Iunie 1897, în sala și grădina Bragadiru din București, a fost „o mare serbare populară aranjată de Românii recunoscători lui Roberto Fava — neobositul luptător pentru cauza/sfântă (a)românismului!” Era serbarea din 14 Iunie, ce fusese amânată din cauza vremii. O conferință cu subiect național — la ora 9 seara — a ținut *Ion Luca Caragiale*, și cu acest prilej s'a scos și ziarul „*Roberto Fava*” — număr festiv.

În articolul de fond cetim: „...Numele lui Roberto Fava este cunoscut azi tuturor Românilor și neuitat va rămâne între noi. Cei ce l-au văzut vreodată pe stradele Bucureștilor, sau l-au cunoscut personal, nu vor uita niciodată acea simpatică figură a fiului Italiei frumoase, din a cărui față se reoglindește numai bunătatea, blândețea și modestia; nu vor uita pe acela în al cărui suflet glasul durerilor poporului nostru a aflat așa de viu răsunet...”.

După ce se dau date biografice, se continuă: „Venit în România acum doi ani și jumătate ca să poată scrie în jurnalele străine în mai de aproape cunoștiință de cauză, și-a făcut mereu datoria și astăzi când pleacă dintre noi, credem că orice Român de inimă va veni să-i strângă mâna de adio și să-l îmbărbăteze ca și pe viitor să lupte...”.

În corpul ziarului festiv găsim cuvântul său de *adio*, rostit la Ateneu și de care ne-am ocupat, apoi un mic articol intitulat: „*Un document istoric*” (primul început al Ligii Culturale) și „*Spicuri*” din scrierile lui Fava: „*Viermele unei Monarhii*”, articol publicat în ziarul italian *Riforma*, „*Procesul Memorandului*” — articol publicat în mai multe ziare italiene — „*Justiție maghiară*” — publicat în ziarul *Il Veneto* din Padova. Din cartea „*Ricordi Rumeni*”, se publică un fragment din „*Pe munții Transilvaniei*”.

Numărul festiv se încheie cu versurile „*Lui Roberto Fava*”, de Marion¹⁾, din care am reprodus mai sus câteva strofe. Acele modeste versuri îl rugau să nu uite pe sora dela Dunăre și apostolul ideii naționale românești în Italia n'a uitat-o, a iubit-o mereu și de câte ori a fost nevoie ca frații noștri asuprași să fie apărați și nedreptățile lor să fie arătate opiniei publice italiene, condeiul lui n'a ostenit s'o facă. Nu ne sunt cunoscute legăturile ce le-a păstrat cu luptătorii memorandiști și cu luptătorii dela Liga Culturală, decât în mică măsură. Arhivele personale ale Memorandiștilor și ale celor dela Liga Culturală n'au ajuns să fie publice, iar arhiva Ligii Culturale din epoca ei cea mai activă și mai frumoasă, s'a pierdut în vremea ocupației germane din anii 1916—1918. Știm doar, din puținul ce am putut găsi la Dr. Elie Dăianu, fostul protopot unit al Clujului, iar în tinerețe fost redactor la ziarul „*Tribuna*” din Sibiu, că Fava a mai venit la noi, în anul 1914, când la Satul Mare se judeca procesul țăranilor români din comuna Moftin, în frunte cu preotul, acuzați de rebeliune împotriva autorității de stat, fiindcă nu primiseră în biserică pe reprezentantul episcopiei unite de Hajdudorog, episcopie făcută de Unguri în scopul maghiarizării prin religie a Românilor dela granița etnică de vest. Cu acest prilej, i-a scris lui Elie Dăianu, în 26 Aprilie 1914, că — la sfârșitul procesului — va veni să-l vadă la Cluj¹⁾. În 8 Maiu 1914, din

¹⁾ Este un vechiu colaborator al ziarului „*Universul*”, poetul *Marinescu*, din Câmpu-Lung, Muscel, care semna *Marion*.

¹⁾ Anexe Nr. 15.

Parma, Fava îi scrie părintelui Dăianu o scrisoare mai lungă, pe care o începe în românește și o continuă în italiană, mulțumindu-i pentru ospitalitatea ce-i dăduse. Din aceste ultime scrisori — pe care le reproducem în anexe — vedem că Fava învățase românește destul de bine și că la Parma conducea, ca director, un ziar intitulat „*La Corrispondenza Rumena*”, scrisoarea purtând acest antet și subtitlul: *Direttore Roberto Fava — Parma — strada Petrarca 23 —²⁾*.

Războiul cel mare, în care România a sângerat alături de Italia, a adus realizarea unirii tuturor Românilor, iar Roberto Fava, care a trăit până în 1924, a avut fericirea să vadă — de colo de departe — că truda sa n'a fost zadarnică și că, prin sângele vărsat din Carpați până la Tisa, România își realizase unitatea națională, visată de atâția martiri, iar suferințele Românilor din Transilvania luaseră sfârșit.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

²⁾ Anexe Nr. 16.

A N E X E

SCRISORI ADRESATE LUI GRIGORE T. BRATIANU, PRESEDINTELE
LIGEI CULTURALE.

1.

Parma, 23 Iuglio 1892.

Illustrissimo Signor Professore,

Appena ricevuta la pregiata Sua del 16 corrente, dalla quale ho appreso con vivo rammarico le nuove barbariche gesta dei Magiari, ho scritto alcuni articoli, che ho diramato a vari giornali, ed ora continuo a scriverne altri: din mano i mano che mi giungono i giornali dove saranno pubblicati.

Leggerò con molto piacere la *Replica* degli studenti rumeni di Transilvania ed Ungheria e ne trarrò argomento per alimentare la propaganda qui in Italia, non ho ricevuto i due fogli di essa, di cui Ella fa menzione nella Sua sovraccennata. Ho ricevuto invece, giorno sono, il *Rapporto* in francese, di cui La ringrazio.

Era molto manomesso: la fascetta era quasi completamente stracciata, per cui può darsi che due fogli della *Replica*, se erano assieme ad esso, siano andati smarriti.

Di mano in mano che mi si offrirà nuovo materia, io scrivero sempre maggior numero di articoli che mi sarà possibile, avendo cura di diramare ciascuno di essi, contemporaneamente, ad un certo numero di giornali di diverse città.

Ecciterò pure a scrivere altri miei colleghi e così spero di poter suscitare nella stampa un vero plebiscito in favore della causa rumena. Soltanto, per sostenere questa propaganda su

vasta scala, com'è mia intenzione, occorrerà qualche sacrificio pecuniario per le spese postali.

Del resto, Ella disponga di me come meglio crede, mi suggerisca ciò che crede più utile ch'io debba fare e per qualsiasi cosa faccia sicuro assegnamento sulla mia buona volontà di giovare ad una causa così giusta e così santa.

Gradirò che mi faccia spedire la *Tribuna* di Sibiu. Non conosco bene il rumeno, ma studiandovi un po'sopra riuscirò a comprenderlo: ciò tanto più facile mi riuscirebbe, se potessi avere un vocabolario o rumeno-latino o rumeno-italiano o rumeno-francese o rumeno-tedesco, ma in Italia non ho potuto trovarne. S'Ella volesse indicarmene uno, non molto voluminoso, scriverci ad una libreria di costi per farmelo spedire.

In attesa di pregiati Suoi caratteri, Le mando un saluto ed un abbraccio fraterno.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

BCU Cluj / Central University Library Cluj

2.

Parma, 10 Agosto, 1892.

Onorevole Signor Presidente della Liga pentru
Unitatea Culturală a Românilor.

Ho ricevuto le Lire duecento da Lei speditemi, come pure le tre copie del *Rapporto* in francese e il vocabolario rumeno-tedesco: voglia, La prego, gradire i miei più sentiti ringraziamenti. Ho incominciato tosto la propaganda su vasta scala per mezzo dei giornali e spero condurla avanti con buoni risultati, giacché trattasi d'una causa la quale non può che incontrare simpatia ed appoggio in tutta Italia. Io certo non risparmierei fatiche per riuscire nell'intento e non mancherò di profittare, avvantaggio della causa rumena, di tutte le numerose conoscenze che ho nel giornalismo. E mia intenzione pubblicare una tale quantità d'articoli e sopra una tale farraggine di giornali, che la questione dovrà necessariamente imporsi alla pubblica attenzione, sicché altre

manifestazioni di simpatia e di solidarietà, oltre quelle della stampa, non mancheranno all'indirizzo dell'eroico popolo rumeno combattente la santa lotta della sua nazionale indipendenza.

Intanto Le mando distinti e cordiali saluti, mentre ho l'onore di professarmi colla più profonda considerazione.

Di Lei Devot.-mo
Roberto Fava

3.

Parma, 18 Settembre 1892.

Onorevole Signore,

La pregiata Sua del 14 corrente, giunta oggi, mi è riuscita doppiamente gradita per la lieta novella che mi porta di una prossima visita del Signor Aurelio C. Popovitz. Avrò così il piacere d'imparare a conoscere personalmente lo strenuo campione della causa nazionale Rumena e avremo agio di discorrere a lungo di questa importante questione che desta in me tanto interessamento, ed io avrò pure campo di approfittare de'suoi consigli nella lotta alla quale mi sento trascinato dalla simpatia vivissima che provo per il popolo Rumeno. Per tutto quello in cui potrò essere utile al Signor Popovitz in questa sua gita, io sono ora e sempre a completa sua disposizione.

Oggi stesso ho scritto anche allo stesso signor Popovitz per rallegrarmi della sua prossima venuta a Parma e per pregarlo di volermi far sapere il giorno del suo arrivo e possibilmente anche l'ora, affinché io possa trovarmi alla stazione ferroviaria, dove gli sarà facile conoscermi da un numero della *Tribuna* di Hermannstadt che terrò in mano spiegato in modo da potersi facilmente distinguere.

Ora sto scrivendo articoli sulla *Replica*, che appariranno a giorni in giornali di tutte le varie regioni d'Italia.

Domani probabilmente mi giungerà qualche giornale con qualche mio articolo, che Le spedirò tosto.

Voglia intanto, egregio Signor Presidente, gradire i miei distinti e cordiali saluti e l'espressione della più profonda considerazione con cui ho l'onore di professarmi.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

4.

Parma, 2 Ottobre 1892.

Illustrissimo Signore,

Ho ricevuto la pregiata Sua del 25 Settembre ultimo scorso, assieme alle duecento Lire de Lei speditemi, e mi affretto ad esprimergliene i miei sinceri ringraziamenti. Ho già mandato a vari giornali articoli sulla *Replica* e continuo sempre a scriverne dei nuovi, così che fra pochi giorni tutta la stampa italiana sorgerà in difesa dei diritti nazionali rumeni in una solenne manifestazione di solidarietà colla *Replica* — stessa.

Attendo da un corriere all'altro giornali coi miei articoli, da poterle spedire. Dal signor Aurelio C. Popovici ho ricevuto una cartolina postale il 24 Settembre, datata da Roma, nella quale mi diceva che non era ancora ben certo se gli sarebbe stato possibile di venire a Parma: mi avvertiva frattanto d'inviargli a Gratz qualunque lettera mi fosse giunta per lui giacchè a Milano egli aveva lasciato detto d'indirizzargli a Parma, al mio domicilio, la sua corrispondenza. Giorni sono, infatti, venne per lui una lettera raccomandata, ch'io gli mandai a Gratz. Non ho perduto totalmente la speranza di poterlo vedere, ma comincio a temere ch'egli possa essere già ritornato a casa.

Di nuovo, La ringrazio di tutte le cortesi attenzioni di cui Ella mi onora e La prego di gradire, coi più distinti saluti, l'espressione della mia più profonda considerazione.

Di Lei Devot.-mo,
Roberto Fava

5.

Parma, 20 Ottobre 1892.

Illustrissimo Signore,

Sono molti giorni che desideravo scriverle, ma mi son passati sino ad oggi, in attesa sempre di ricevere e di poterle spedire giornali contementi miei articoli sulla causa nazionale Rumena. Disgraziammente è avvenuta ora un po'di sosta nella pubblicazione degli articoli stessi, e ciò in causa delle elezioni politiche generali, che sono indette per il 6 Novembre p. v. e delle quali sono pieni in questi giorni tutti i giornali. Ella non pensi frattanto, nè che io tascuri la cosa, nè che la stampa italiana sia adesso meno propensa ad appoggiare la rivendicazione dei diritti nazionali dei fratelli Rumeni. Io ho fuori una quantità di articoli, che sono certo verranno pubblicati, come verranno pubblicati gli altri che proseguirò a scrivere: soltanto fa d'uopo lasciar passare questi giorni di lotta elettorale, nei quali i giornali non hanno spazio che per ciò che si riferisce alle elezioni stesse.

Intanto, per non perdere tempo, prendendo argomento dalla *Replica*, io ho scritto un opuscolo di cui sto curando la stampa e che giorni diramerò ai giornali e a molte Associazioni politiche di tutta Italia. Lo metterò pure in vendita a due soldi la copia nelle edicole giornalistiche delle principali città, perchè più larga ne riesca la diffusione. L'ho firmato con uno pseudonimo perchè desti maggiore curiosità e susciti più vive discussioni, ch'io mi curenò anche di alimentare per mezzo di appositi articoli, poichè, più si parla della questione, tanto maggior vantaggio ne ritrae la causa.

Appena finita la stampa, mi darò premura di farlente tenere alcune copie.

Sto attento ai giornali di cui Ella mi parla nella pregiata Sua del' 4 corrente, ma fino ad ora essi non hanno pubblicato nulla: il motivo ne è certamente quello cui Le ho accennato più sopra, cioè le immineti elezioni.

Dal signor A. C. Popovici ho ricevuto lettera il 1 del corrente mese.

Voglia gradire, egregio Signore, i miei distinti e cordiali saluti e l'espressione della più profonda considerazione con cui mi pregio professarmi.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

Ps. — Stavo per chiudere la presente, quando mi è giunta una lettera della Direzione del *Roma*, nella quale essa mi dice che preseguirà a pubblicare i miei articoli sulla questione Rumena, ma mi prega però di alternarli con altri articoli che trattino dei progressi del regno di Romania, specialmente nelle scienze, lettere ed arti, e dell'avvenire storico dei Rumeni: ciò ch'io farò con tutto il piacere.

Di nuovo La riverisco distintamente,

Roberto Fava

6.

BCU Cluj / Central University Parma, 22 Novembre 1892.

Illustrissimo Signore,

Terminata la lotta elettorale, ora riprenderò con tutto l'ardore i miei articoli sulla questione nazionale rumena.

Oggi ho ricevuto dieci pacchi che erano stati indirizzati a Venezia al signor Popovici. Siccome mi pare contengano copie della *Replica*, ho scritto allo stesso signor Popovici per apprendere se debbo spedirle a lui oppure diramarle qui in Italia a scopo di propaganda.

Sono stato parecchi giorni in letto con una forte tosse bronchiale, e ciò ha ritardato la stampa del mio opuscolo: essa sarà terminata però per Sabato prossimo e gliene spedirò subito alcune copie.

Voglia intanto gradire i miei distinti e cordiali saluti, assieme all'espressione della più profonda considerazione, con cui ho l'onore di dirmi.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

7.

Parma, 8 Dicembre 1892.

Illustrissimo Signore,

Spero avrà ricevuto le copie del mio opuscolo, che Le ho spedito da Reggio-Emilia. Di esso ho spedito copie a tutti i giornali italiani, come pure a tutte le Associazioni politiche e Universitarie e a parecchi fra i deputati al Parlamento e gli uomini politici più influenti. Perché poi la propaganda riesca più estesa, l'ho messo in vendita ad un soldo la copia nelle edicole giornalistiche delle principali città. Le farò tenere i giornali che ne parleranno. Come avrà visto, il *Corriere di Parma*, senza sapere che io ne sia l'autore, l'ha tosto riportato integralmente. Anche a vari giornali di Parigi, di Vienna, di Berlino, di Budapest, ho mandato copia dell'opuscolo. Se qualcuno scriverà contro, risponderò. Se si tratta però di fogli magiari, mi occorrerà la traduzione, non conoscendo io questa lingua.

Cnforme a quanto mi ha scritto il signor Popovici, sto diffondendo le copie della *Replica*; a giorni poi usciranno i miei articoli, che Le farò tenere, sul processo e condanna del Dott. Lucaciu.

Sarei a pregarla se potesse farmi tenere qualche appunto o qualche libro (preferibilmente in lingua italiana o francese o tedesca) cui potessi attingere per scrivere articoli storico-letterari sulle condizioni della cultura nel Regno di Romania e sull'avvenire politico del popolo rumeno, giachè mi occorre fare di questi articoli perchè dai principali giornali siano pubblicati anche quelli che riguardano la lotta di nazionalità contro i magiari.

Perdoni questa noia che Le reco e voglia gradire, coi più distinti e cordiali saluti, l'attestazione della mia profonda considerazione.

Suo Devot.-mo,

Roberto Fava

8.

Parma, 22 Dicembre 1892.

Illustrissimo Signore,

Ho ricevuto la pregiata Sua del 6 corrente e Le sono gratissimo delle cortesi espressioni per la modesta opera mia in favore della causa nazionale rumena. Sia certo chi'ò metterò in opera tutta la mia attività e tutto il mio buon volere per meritarmi la squisita benevolenza di cui Ella si mostra sì largo verso di me e per contribuire nei limiti delle poche mie forze, al trionfo, che non può mancare, della nobilissime aspirazioni del popolo rumeno.

Ho ricevuto pure le Lire trecento, ch'Ella si compiaque spedirmi il giorno 6, e le Lire duecento, giuntemi ieri: anche di questo La prego gradire i miei sentiti ringraziamenti.

E una vera enormità la confisca in Ungheria degli esemplari della *Replica* diretti a Parigi e non mancherò di stigmatizzare il fatto in appositi articoli. (Strana pure la supposizione dei fogli magiari, che sotto la pseudonimo *Dialma di Valpetrosa* si nasconda un rumeno!

Le unanimi manifestazioni contro la politica magiarzatrice, che compariranno in questi giorni in tutta la stampa italiana, dovranno pure convincere i signori magiari, che non è necessario essere un rumeno per detestare e stigmatizzare e mandare un grido di protesta contro i delitti e le aberrazioni mostruose della loro tirannide: e dovranno pure convincerli che i vincoli indissolubili del sangue e la simpatia vivissima che legano il popolo italiano ai fratelli rumeni creano tale una solidarietà da non potersi impunemente calpestare.

Di nuovo voglia gradire, egregio signor Bratiano, co'miei ringraziamenti, i più distinti e cordiali saluti e i più sinceri auguri per le prossime feste e pel nuovo anno imminente.

Suo Devot.-mo Aff.-mo,
Roberto Fava

9.

Parma, 24 Febbraio 1893.

Egregio Signor Bratiano,

Ho ricevuto ieri la gradita Sua del 17 corrente e mi sono recato tosto alla Tipografia Ferrari e Pellegrimi, dove ho combinato per l'edizione italiana della *Replica*. Essa sarà fatta subito e colla massima sollecitudine.

Le accludo i campioni della carta. Adoprando quella più bianca, il costo dell'intera edizione di mille copie sarebbe di Lire cinquecento; adoprando quella un pò più giallognola, ora del resto qui molto in uso anche nelle edizioni di lusso, la spesa sarebbe di Lire quattrocento cinquanta. Voglia farmi sapere quale delle due preferisce.

Non rimarebbero che le spese postali per la spedizione. La spedizione di una copia per l'interno del Regno costa sedici Centesimi; se si vuol raccomandare, la spesa è di Centesimi ventisei. Per l'estero, la spedizione di una copia costa Centesimi quaranta; se si raccomanda, Centesimi sessantacinque.

La correzione delle stampe, come scrissi al signor Prof. Lupulescu, la farò io perchè riesca più precisa ed accurata: spero però ch'Ela vorrà gradire questo lievissimo servizio senza pensare a compenso di sorta.

Quanto al lavoro della spedizione, lo farà il commesso del mio studio, e con uno scudo di mancia sarà più che contento.

Ho potuto mettere assieme un elenco dei deputati italiani, di cui Le accludo qui una copia: non ne mancano che nove, parte morti e parte non convalidati. L'indirizzo più sicuro per ogni deputato è alla Camera. La Segreteria s'incarica essa di trasmettere ogni giorno la corrispondenza al domicilio di quei deputati che non si trovano momentaneamente a Roma.

Fra qualche giorno avrò anche l'elenco dei Senatori.

Siccome poi al più tardo entro il mese di Marzo sarà pubblicato per cura del Governo un elenco ufficiale dei deputati e senatori, col preciso loro indirizzo, ho già provveduto perchè

appena stampato me ne siano mandate due copie, una delle quali farò tenere anche a Lei.

Se ha dei nomi cui debba essere spedita la *Replica*, La prego farmene tenere la nota. Quelle copie che mi giunsero da Venezia e che erano state prima indirizzate al signor Popovici, le ho diramate quasi tutte ai giornali.

Colgo l'occasione per rinnovarle la preghiera di volermi far tenere qualche libro od opuscolo, oppure qualche appunto scritto, d'onde io possa trarre cognizioni per scrivere alcuni articoli sulla coltura dei Rumeni del Regno, sul loro avanzamento nelle lettere, nell'arti e nelle scienze e sull'avvenire politico della nazione rumena: ciò per accontentare alcuni giornali fra i più importanti d'Italia, fra cui il *Roma* di Napoli, i quali sono ben disposti a darmi ospitalità per la lotta in favore dei Rumeni di Transilvania ed Ungheria.

Continui pure a scrivermi in tedesco, che io comprendo perfettamente e senza difficoltà: anzi se per Lei fosse più comodo che io pure scrivessi in questa lingua me lo dica ed io lo farò.

Voglia gradire, egregio signor Bratiano i miei distinti e cordiali saluti e l'espressione della più profonda considerazione con cui honore di rassegnarmi.

Suo Devot.-mo.

Roberto Fava

10.

Parma, 11 Marzo 1893.

Egregio Signor Bratiano,

Ho ricevuto la pregiata Sua del 2 corrente, e così pure le mille Lire da Lei speditemi per la stampa e per le altre spese inerenti alla seconda edizione della *Replica*. Fu subito dato mano al lavoro, il quale procede colla massima solerzia.

Anche il signor Popovici mi ha mandato la notizia cui Ella accennava, relativa alla confisca delle copie per parte dei magiari: essa sarà stampa in un foglietto e annessa alla *Replica*

nel modo ch' Ella dice. E un fatto che basterebbe da solo a caratterizzare tutto il tirannico e brutale sistema di dominazione dei signor magiari e non mancherà certo di produrre la più triste impressione in ogni cuore ben nato. I libri che Le chiesi desidererei, per potermene valere con maggiore speditezza, che fossero appunto in francese o in tedesco.

Per oggi non mi rimane che inviarle i miei distinti e cordiali saluti, assieme all'espressione della più profonda considerazione.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

SCRISORI CATRE PROF. LUPULESCU, SECRETARUL
LIGEI CULTURALE.

11.

Parma, 10 Aprilie 1893.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Egregio Signor Prof. Lupulescu,

La notizia della morte dal compianto signor Gregorio Bratiano, che appresi dal numero dell' *Indépendance Roumaine* da Lei speditomi, mi ha recato la più dolorosa sorpresa. Benchè non mi si fosse presentata ancora l'occasione di conoscerlo di persona, era tanta l'ammirazione e la simpatia che io provavo per lui, che l'annuncio della sua perdita destò nel mio cuore la più profonda angoscia. Mi dolse poi non aver ricevuto la notizia appena avvenuta la catastrofe, poichè se l'avessi appresa subito, avrei potuto intorno al luttuoso avvenimento pubblicare articoli sui primarii giornali. Appena ricevuta l'*Indépendance Roumaine*, scrissi alla *Gazzetta Piemontese* e a varii altri fogli dei più diffusi, ma tuti mi risposero che avrebbero pubblicato volentieri i miei articoli se si fossero riferiti ad una notizia più recente: la morte del signor Bratiano era avvenuta già da varii giorni e i fogli di Milano, Torino, Genova, Firenze, Roma, Napoli, hanno per regola costante di non accettare nulla se non si riferisce a notizie freschissime. Dovetti quindi accontentarmi di scrivere

qualche articolo nei giornali che *Le spedii*. Ho visto però che tali articoli sono stati riportati da parecchi altri giornali di provincia.

La ristampa della *Replica* sarebbe a quest' ora già finita ma si è dovuto indugiare perchè certi segni speciali, dell' alfabeto rumeno, come il ş, il ț, l'ă, l'â, l'i, ecc., non si trovano in alcuna tipografia nè in alcuna fonderia italiana: si sono perciò ordinate ad una fonderia di Firenze, che ha dovuto costrurre appositamente, i punzoni. Non sono ancora arrivati, ma s'aspettano da un giorno all'altro. Appena saranno qui, siccome la composizione è ugualmente assai inoltrata, non sarà più questione che di pochi giorni per condurre a termine il lavoro.

Da lungo tempo sono privo di notizie di costi il che m'impedisce di lavorare come vorrei per l'agitazione in Italia.

Vorrebbe favorirmi qualche notizia (anche facendomi tenere giornali che ne parlino) sul Congresso delle nazionalità oppresse indetto per il prossimo Maggio a Sibiu? Ciò mi offrirebbe materia ad un po' di propaganda.

Se avesse pure qualche altro tema da mettermi sott'occhio, voglia suggerirmelo liberamente: a me non mancano che notizie: di giornali me ne sono assicurati una quantità, compresi gran parte dei più diffusi ed influenti. Solo ch'io abbia modo di tenermi al corrente di tutto ciò che succede costi o meglio in Transilvania ed Ungheria, credo poterle assicurare una propaganda vasta e poderosa.

In attesa d'un pregiato Suo riscontro, La prego voler gradire i miei più distinti e cordiali saluti, con cui ho l'onore di profesarmi.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

12.

Parma, 4 Luglio 1893.

Illustrissimo Signor Prof. Lupulescu,

Ricevetti la pregiata Sua del 1 Giugno a. s., così pure le

trecento Lire speditemi, ed ora, assieme ai giornali, un' altra gradita Sua lettera in data del 28 Giugno, dove mi dà preziose informazioni per la propaganda e per la lotta che sto intraprendendo. S'abbia di tutto i miei più sentiti ringraziamenti. Perdoni se non Le ho scritto prima d'ora: ...stavo studiando il mezzo di poter condurre cui campagna veramente proficua per la causa nazionale rumena e desideravo, scrivendole, di poterle presentare qualche fatto compiuto anzichè delle semplici parole. Quando ho ricevuto la pregiata ultima Sua, il mezzo era già trovato e stavo mettendolo in esecuzione. E stata sempre mia opinione che lo scrivere qualche articolo ora nell'ono ora nell'altro giornale, per quanto questi giornali siano diffusi, non possa portare un frutto di propaganda veramente efficace ed immediato, come fa bisogno nel caso nostro. D'altronde ho visto che ora gli avvenimenti costi precipitano ed una azione energica e vigorosa mi è parsa indispensabile. Mi sono abbonato allora all' *Indépendance Roumaine* per poter, meglio tenermi al corente del come vanno le cose, ed ho pensato di attuare la mia prima idea, quella di un bollettino che tenga informati tutti i giornali di quanto si riferisce alla lotta fra il *chauvinisme* magioro e l'elemento rumeno di Transilvania ed Ungheria e che con articoli ed osservazioni opportune raggiunga lo scopo di destare l'interesse publico per la lotta istessa e di sollevare una viva agitazione in favore dei nostri fratelli rumeni. Per poter effettuare questa mia idea, ho ridotto il bollettino a proporzioni più modeste di quelle che avevo prima progettate, ma spero che l'effetto sarà ugualmente buono e proficuo. Quando ho ricevuta la Sua ultima lettera, era già tutta scritta e passata in tipografia la materia del primo numero, il quale è uscito oggi ed è stato mandato a 150 giornali, frà qui alcuni anche esteri. Ne spedisco in busta aperta qualche copia anche a Lei.

Come vedrà, questo primo numero del bollettino è accompagnato da una circolare dove è detto che per due mesi il bollettino stesso è mandato ai giornali in prova, senza alcuna spesa: dopo, si pagherà un abbonamento di 15 Lire all'anno. Ma queste 15 Lire non saranno mai cercate, perchè, comme Ella

comprenderà la questione dell'abbonamento non è che un pretesto per non mandar fuori un bollettino d'informazioni *gratis*, il quale desterebbe certamente un mondo di sospetti sulla indipendenza della sua linea di condotta e non raggiungerebbe lo scopo nostro. Quello che importa, è che i giornali si servano del bollettino ed io credo che lo faranno. Così avremo senza dubbio più di un centinaio di giornali che pubblicheranno tutti gli articoli e le notizie sulla questione nazionale rumena e l'opinione pubblica non potrà a meno di riscaldarvisi dentro. — Quanto ai giornali delle primarie città, manderò loro anche articoli a parte e li pubblicheranno certamente perchè, non vorranno lasciarsi rimorchiare dai giornali minori: a tutti i modi, essi saran spinti ad occuparsi della questione...

Nel prossimo numero del bollettino raccoglierò tutte le notizie relative ai maltrattamenti del dott. Lukaciu e tutte le altre informazioni sul movimento nazionale rumeno che si desumono dall' *Indépendance Roumaine* e della *Tribuna* di questi giorni, non che dagli altri giornali da Lei speditimi.

Parte delle cose che ho detto oggi nel bolettino le avevo già dette sott'altra forma in vari giornali, ma ho dovuto, come si suol dire, incominciare *ab ovo* per quei giornali e per quei lettori che non conoscono ancora la questione.

Per oggi altro non mi resta che distintamente e cordialmente salutarla, mentre ho l'onore di professarmi.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

13.

Parma, 16 Luglio 1893.

Illustrissimo Signor Prof. Lupulescu,

Le scrivo breve, perchè ocupatissimo nell'organizzare la propaganda per mezzo dei giornali.

La *Corrispondenza Internazionale* non ha avuto sino ad ora

il successo che io sperava, in quanto che sono stati pochi i giornali che hanno riprodotto la parte riferentesi al movimento nazionale rumeno. Non mi sono scoraggiato per questo nè credo vi sia motivo di scoraggiarsi: ora sto scrivendo particolarmente al direttore di ogni singolo giornale e vedo che con questo mezzo si riesce nell'intento: i pochi giorni ho guadagnato infatti alla nostra causa vari giornali i quali d'ora innanzi pubblicheranno i miei articoli e riporteranno le notizie che troveranno nella *Corrispondenza Internazionale*. A giorni uscirà un articolo nel *Corriere della Sera* di Milano: ne ho avuto oggi stesso formale promessa dalla Direzione. Le difficoltà maggiori sono per i giornali governativo o legati in qualche modo alla triplice alleanza i quali obbediscono evidente ad una parola d'ordine col chiudersi in un ostinato mutismo. La Sua lettera alla *Kreuzzeitung*, coll'affare del Manco-Schnurrer, mi serve assai bene per trarre a noi il giornalismo cattolico: non l'ho riportata nella *Corrispondenza Internazionale* perchè ho creduto fosse necessaria per questa faccenda molta circospezione, essendo gran parte dei giornali liberali italiani in mano degli ebrei, ma ne ho usato in modo, che gran parte della stampa cattolica italiana uscirà a giorni con articoli favorevoli alla nostra causa.

Per i giornali maggiori, per riuscire meglio e con più sollecitudine sarebbe proprio bene che io facessi un giro nelle principali città, giacchè per mezzo di lettera non si riesce mai a fare ciò che si può fare parlando e trattando di persona.

S'Essa mi farà spedire notizie e relazioni della Conferenza di Sibiu, io darò loro tutta la possibile pubblicità.

Coi più cordiali saluti mi pregio professarmi.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

SCRISORI CATRE DR. ELIE DAIANU.

14.

Bucarest, 2 Dicembre 1896.

Egregio Signor Daianu,

Ho ricevuto le dieci copie della Conferenza e La ringrazio sentitamente, come La ringrazio della bella traduzione fattane. Non c'era bisogno di alcuna autorizzazione per pubblicarla, giacchè questa s'intende già sempre data in anticipazione a Lei e agli amici tutti della *Tribuna*. Sono anzi molto grato dell'onore fatto e questa mia conferenza collo stamparne un'edizione in *brochure*. Spiacemi che non si sia potuto venderne: non per me, che in ogni caso non voglio nulla, ma per cotesta Amministrazione, che ha rimesso anche le spese. Ho parlato col signor, Florescu perchè la Lega si prenda l'incarico di venderne quante copie può, ed egli mi ha promesso che ne parlerà cogli altri del Comitato e che qualche cosa si farà. Intanto, se crede farne spedire una ventina di copie al mio indirizzo, io procurerò di venderle fra le mie conoscenze e appena le avrò esitate ne spedirò l'importo.

Le prego di dirmi a che prezzo si devono vendere qui.

Sarò molto lieto di mandarle un articolo per il numero di Natale della *Tribuna*. Domani o posdimani glielo spedirò.

Sto pubblicando nel *Caffaro* di Genova una serie di *Profili Parlamentari Rumeni*.

Ho incominciato colla biografia del Prof. Urechea, che qui Le accludo.

Gradisca i distinti e cordiali saluti del.

Suo Affezionatissimo,
Roberto Fava

15.

Satmar, (Hotel Victoria), 26 Aprilie 1914.

Iubite Domnule Daianu!

Sunt aici de două zile. La sfârșitul procesului, înainte de a mă întoarce în Italia, o să vin la Cluj pentru a te vedea.

Cu cele mai cordiale salutări,

Al D-tale Devotat,
Roberto Fava

16.

La Corrispondenza Rumena

Direttore: Roberto Fava

Parma — Strada Petrarca, 23 — Parma

BCU Cluj / Central University Library, Parma, 8 Maiu 1914.

Iubite Domnule Daianu!

Am sosit eri acasă, după o scurtă oprire la Udine, și îndeplinesc nu numai o simțită datorie, ci o nevoie a inimii mele, exprimându-ți simțimintele mele de nemărginită și nepieritoare recunoștință pentru cordiala ospitalitate și pentru toate demonstrațiunile de binevoiență și de amicitie, prin cari ai făcut să petrec în Cluj, în ospetiala casa D-tale, zile frumoase, pe cari nu le voi uita nici odată.

Continuo in italiano, perché mi viene più corrente la frase. Domenica mattina giungendo a Budapest, trovai alla stazione il signor Lupeanu, che era venuto in seguito al Suo telegramma e che mi fu largo di squisite cortesie. Con lui mi recai all'Hotel Continental a chiedere di S. Ecc, il Vescovo Dr. Hossu, ma ci si disse che già da qualche giorno egli era partito da Budapest. Ci recammo poi alla chiesa e là trovammo parecchi altri studenti, i signori George Pataky-Văleanu, Liviu Câmpeanu, Aurel Popp, Zaharia Boila, V. Caba ed altri, i quali m' hanno fatto passare alcune ore lietissime visitando i punti più belli di quella

capitale. Al Consolato rumeno, ho avuto le più cortesi accoglienze dal ministro plenipotenziario e console generale Dr. Bilciurescu a dal signor Augustin Paul. Entrambi m'ahnno promesso che cercheranno di trovarmi a Bucarest un giornale che mi nomini suo corrispondente a Roma e si sono abbonati alla *Corrispondenza Rumena*. Sono partito da Budapest alle 6/1/2 pomeridiane, dopo aver passato una giornata piacevolissima.

Ora sto preparando un numero della *Corrispondenza Rumena*: poi, valendomi di qualche realzione che tengo nel mondo bancario, farò tosto attive pratiche per realizzare il progetto di cui abbiamo parlato col signor Dr. Frâncu. Ne dimenticherò quanto ho promesso al signor Dr. Veress.

Le scriverò ancora quanto prima. Intanto Le rinnovo i miei più sentiti ringraziamenti, auguro a Lei e a tutti di Sua famiglia ogni bene ed ogni felicità e La prego pure di porgere i miei distinti saluti al signor Dr. Frâncu. Gradisca, egregio e caro amico, una cordiale stretta di mano dal.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Suo Affezionatissimo,

Roberto Fava

TABLA NUMELOR

A Abisinieni, 67 Academia Franceză, 50 Academia Maghiară, 51, 63, 71 Academia Pontianiana din Neapole, 51 Academia Română, 2, 10, 13, 26 Adam (Juliette), 60 Adamovici (Gherasim, episcop), 7 Africa, 67 Agram (Zagreb), 98 Agramer Tageblatt, 99, 100 Alba (județul), 4 Alba-Iulia, 6, 38, 47, 74 Alba-Iulia (unirea dela), 8 Albania, 75, 96 Albanezi, 72 Albini (Septimiu), 31 Amadei (Michele), 38 Andree, 12 Anglia, 40 Antonius Magnus, 4 Apponyi (contele Albert), 70, 75, Arad, 4, 40, 50, 102 Arcoleo (E.), 38 Ardeal (vezi Transilvania) Ardeleni, 9, 37 Arena (ziar din Verona), 41, 45. Armeanca (Ernest), 12, 21 Armeni, 90 Arpad, 84, 99, 102, 103	Ascoli (Graziado), 40, 56, 70, 71, Asia, 59 80 Atila, 27, 33, 56 Austria, 7, 36, 60, 72, 73, 96, 97, Austro-Ungaria, 9, 13, 37, 40, 46, 94, 96, 97, 98 Aymo (G. A.), 41 B Baia Mare, 52 Bălan (Dr. Nicolae Mitropolitul Ardealului), 81 Balcani, 96 Bălcescu (Nicolae), 27 Balzo (Del), 38 Banat, 21, 33, 38 Bánffy (contele Desideriu, primul ministrul maghiar), 73, 76, 94 Barbu (Patriciu), 20 Barcianu (Dr. Daniil), 20, 48, 77 Bari, 66 Bărnuțiu (Simion), 7 Barozzi (Nicola), 40 Basarabia, 32, 92 Beck (Baronul), 19 Belgia, 40, 46, 48, 49, 60 Belgrad, 73 Berlin, 46, 48, 89, 95, 119 Berr (Emile), 63 Biasini (hotel), 30, 32 Biblioteca Academiei Române, 15,

- Bibor, 4
 Bilciurescu (Dr.), 130
 Bismark, 103
 Bistrița, 47
 Blaj, 7, 34, 43
 Blanc (ministru de externe italian), 37
 Bloch (Dr. Iosif), 14, 86, 87, 88, 89, 90, 91
 Bob (Ioan, episcop), 7
 Bobâlna, 4
 Bobâlna (revolta dela), 3
 Boila (Zaharia), 129
 Bologna, 41, 108
 Bonghi (președintele societății italiene „Associazione della Stampa periodica italiana” din Roma), 69
 Borostyán (publicist maghiar), 62
 Braci (Giuseppe), 38
 Braharu (D.), 42
 Brandt (Dr. Iozsef), 23
 Braniște (Dr. Valeriu), 66, 77
 Brașov, 23, 32, 43, 99
 Brânzău (N.), 34, 65, 70
 Brătianu (Grigore T.), 13, 15, 17, 107, 113, 120, 121, 122, 123
 Brukenthal (Baronul Samuil, guvernatorul Transilvaniei), 6
 Brunialti (Artur), 40
 Bruxelles, 75, 76
 Bucovina, 32, 92
 București, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 20, 26, 31, 32, 34, 40, 43, 54, 55, 64, 65, 66, 69, 71, 78, 84, 85, 86, 88, 102, 106, 107, 110, 128, 130
 Buda, 102
 Buda Românească, 4
 Budapesta, 8, 9, 19, 21, 22, 24, 28, 48, 51, 68, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 83, 85, 94, 97, 99, 100, 101, 119, 129, 130
 Bulgari, 90
 Bulgaria, 73, 74
 Bunea (Augustin), 34
 Bürschenschaftliche Blätter, 103
- C
- Caba (V.), 129
 Calabria, 72
 Calderana (E.), 38
 Calenda (Edoardo), 40
 Câmpianu (Liviu), 129
 Câmpulung-Muscel, 78, 111
 Canegallo, 38
 Cantili (P. G.), 13, 53
 Cantu (Cesare), 41, 56
 Căpâlna (înțelegerea dela), 4
 Capellini (Giovanni), 41, 70
 Caragiale (Ion Luca), 110
 Caransebeș, 104
 Caraș-Severin (județ), 104
 Carducci (poetul Giosue), 41, 56, 70
 Carmen Sylva, vezi Elisabeta (Regina României)
 Carol I (Regele României), 20, 34, 73, 76, 78, 79, 94, 95, 107
 Carpați, 1, 8, 9, 19, 20, 21, 37, 39, 41, 58, 64, 112
 Carpați (Societatea națională), 9, 10
 Cazzavillan (Luigi), 43
 Ceveri (Giuseppe), 56
 Cercul Militar din Cluj, 22, 31
 Ceverini (senator italian), 41
 Chestiunea română, 82, 118
 Cigăreanu (Liviu), 23, 24
 Ciortea (Aurel), 23
 Clemenceau (George), 60
 Cloșca, 5, 6, 100
 Cluj, 1, 4, 5, 7, 9, 10, 12, 18, 20, 21, 22, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 45, 47, 48, 49, 56, 60, 66, 69, 74, 95, 98, 111, 129
 Cluj (județul), 4

- Cluj-Mănăştur (Mănăstirea din), 4
 Coffrefort (pseudonimul lui Pázmány Dénés), 48
 Cojocna, 47
 Columna lui Traian, 41
 Comitetul Național Român, 45
 Comșa (Dimitrie), 20, 48, 77
 Conferința Națională dela Sibin, 19
 Congresul interparlamentar dela Bruxelles, 75, 76, 83
 Congresul Naționalităților, 17, 74, 76, 79
 Constanța, 62
 Copée, 60
 Coroana Sf. Ștefan, 64, 99
 Coroianu (Iuliu), 20, 47, 77
 Corriere della Sera (ziar italian din Milano), 35, 53, 84, 127
 Corriere di Parma, 119
 Corrispondenza Internazionale (ziar italian, 18, 126, 127)
 Corti (Clemente), 41, 56, 70
 Crimeea, 96
 Crișan, 5, 100
 Crispi (primministru italian), 36
 Cristea (Ilie), 62
 Cristea (Nicolae), 20, 31
 Croați, 7, 28, 98, 99
 Croația, 100
 Croce (Enrico), 39
 Cronographia Moldaviae, 90
- D
- Daci, 38
 Dacia, 54, 55, 58
 Dacoromanismul, 49
 Dăianu (Dr. Elie), 2, 6, 24, 34, 36, 71, 84, 105, 106, 111, 112, 128,
 Danieli (G.), 38
 Degubernatis (Angelo), 38, 56, 65, 70, 71, 106, 107
 Delavrancea (Barbu), 28, 70, 71
 Desmir, 33
 Deutsche Volksblat, 82
 Deutsche Zeitung, 103
 Dialma di Valpetrosa, 16, 120
 Dogali (localitate), 67
 Domide (Gherasim), 20, 47, 48, 77
 Don Chisciotte (ziar italian), 84
 Donati (Carlo), 40
 Dozsa (Gheorghe zis Săcuiul), 4
 Drăgescu (I. C.), 20
 Dragomir (S.), 8
 Dreptatea (ziar din Timișoara), 24, 32, 37, 45, 49, 52, 53, 62, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 87, 88, 91, 92
 Druville-Maillefeu (Contele), 50
 Dualismul austro-ungar, 8, 9
 Dunărea, 29, 34, 39, 56, 61, 65, 67, 72, 102, 111
- E
- Edda (pseudonimul D-lui E. Dăianu), 35, 36
 Elisabeta (Regina României), 13, 34, 73, 107
 Emke (Erdelyrészi Magyar Köz-művelődési Egyesület), 9, 10, 12, 70, 71
 Estafette (gazetă franceză), 104
 Eulenberg (ambasadorul Germaniei la Viena), 73
 Europa, 19, 25, 27, 46, 54, 55, 56, 71, 77, 79, 80, 85, 93, 94, 99, 100,
 Evrei, 29, 65, 82, 87, 88, 89, 90, 91, 97, 98
- F
- Falconi (Nicola), 38
 Fanfulla (ziar italian), 84
 Faro Romagnolo (ziar din Ravenna), 41, 45, 62, 65, 66, 91
 Fava (Roberto), 2, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 26, 28, 29, 30, 31, 32,

- 33, 34, 35, 36, 41, 43, 44, 45, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 66, 70, 71, 74, 75, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 9,293, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129,
- Ferdinand de Coburg, 73
 Ferrari (Ettore), 56, 70
 Fieramosca (ziar din Firenze), 41
 Figaro, (ziar), 63
 Filipescu (Nicolae), 64
 Florența, 15, 17, 41, 57, 65, 106, 108, 123, 124
 Florescu (Bonifaciu), 105, 128
 Fontana (Leon), 53
 Foscari (Pietro), 40
 Francezi, 50, 52
 Francisc Iosif I (împăratul), 8, 19, 73, 76, 79, 89, 94, 95, 98, 102
 Frâncu (Dr. Amos), 130
 Franța, 25, 40, 46, 48, 49, 63, 101,
 Fremdenblatt, 73
- G
- Gal (Valahul), 4
 Galetti (Arturo), 38
 Gând Românesc (revista), 79
 Gârboviceanu (Petru), 11
 Garibaldi (Giuseppe), 33, 34, 37, 109
 Gârleanu (Maior Gh.), 31
 Gavalotti, 70
 Gazeta de Venezia, 67
 Gazzetta di Torino, 35
 Gazzetta Piemontese, 35, 123
 Gazeta Transilvaniei, 24, 32
 Generația Unirii (revistă), 78
 Genova, 13, 84, 106, 108, 123
 Georgescu (I.), 35, 37, 40
 Germani, 28, 81, 89, 97
 Germania, 9, 40, 46, 60, 73, 103
- Germania (ziar din Berlin), 46
 Gherla, 27
 Ghigi (E.), 38
 Giorggetti (Rodolfo), 39
 Goldiș (V.), 8
 Golgota (ziar), 31
 Galuchovsky (Contele), 73
 Graz, 13, 16, 21, 24, 32, 116
 Greci, 72
 Gregr (Dr.), 97
 Gubernatis (Angelo de), vez: De Gubernatis
 Guyon (publicist francez), 62
- H
- Haga, 50
 Hajdudorog (episcopia unită de), 111
 Hamburger Nachrichten, 103
 Heredia (publicist francez), 62
 Hieronimi (ministru ungar), 63
 Hodoș (Al. I.), 11
 Horia, 5, 6, 10, 100
 Hossu (Dr. Vasile, episcop), 27, 129
 Hubard, 50
- I
- Iancu (Avram), 8, 100
 Iancu (Ștefan), 62
 Iași, 32, 65
 Il Caffaro (ziar din Genova), 65, 84, 106, 128
 Il Citadino (ziar din Modena), 45
 Il Commercio (ziar italian), 84
 Il Diritto (ziar din Roma), 35, 36, 53, 57, 72
 Il Giornale (ziar din Roma), 66
 Il Meridionale (ziar italian), 66
 Il Paese (ziar italian), 45
 Il Parlamento (ziar italian), 35
 Il Presente (ziar din Parma), 13
 Il Secolo (ziar italian), 53, 84

Il Sole (ziar italian), 84
 Il Tempo (ziar italian), 84
 Il Veneto (ziar din Padova), 41, 65, 66, 111
 Imbriani (deputat), 36, 37, 56, 62, 70
 Independance Roumaine (ziarul), 17, 123, 125, 126
 Institutul de Istorie Națională (Cluj), 2
 Iorga (N.), 4, 102
 Iosif II (impăratul), 6
 Iredenta Română, 9
 Ischl, 73, 76, 78, 79, 94
 Isopescu (Claudiu), 84
 Israeliiți, 87
 Italia, 1, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 25, 27, 33, 36, 37, 42, 43, 44, 48, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 63, 64, 65, 66, 68, 71, 72, 79, 84, 85, 96, 101, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 117, 118, 122, 124, 129
 Italia del Popolo (ziar italian), 35
 Italicus (pseudonimul lui Fava), 65, 66
 Italieni, 40, 50, 67, 72, 83, 84, 101
 Iulia (societatea de lectură a studenților din Cluj), 21, 60

J

Jeszszky (procuror), 18
 Jokaí (Mor), 75, 76
 Junimea Academică Română, 22, 24

K

Kielmannseĝ (primministru austriac), 73
 Kiepert, 13
 Kiss (Dr. Mór), 24
 Koloman (regele Ungariei), 102
 Kossuth (Lajos), 51, 71
 Kreuzzeitung, 127
 Kultur Egylet, 70

L

La Corrispondenza Rumena (ziar din Parma), 112, 129, 130
 La Difesa (ziar din Venetia), 62
 L'Epoca (ziar din Genova), 13
 L'Epoca Democratica (ziar italian), 45
 L'Epoque (ziar din Paris), 53
 L'Italia del Popolo (ziar italian), 84
 La Lega Lombarda (ziar din Milano), 45, 62, 84
 La Lombardia (ziar italian), 84
 La Nazione (ziar din Florența), 65
 La Ragione (ziar din Milano), 13
 La Sera (ziar italian), 65
 La Stampa (ziar din Torino), 84
 La Sveglia (ziar din Parma), 45, 62, 63
 La Tribuna (ziar italian), 69
 La voce della verità (ziar italian), 84
 Ladislau (regele Ungariei), 102
 Lallici (profesorul), 84
 Langa Rășcanu (Constantin), 65
 Lapedatu (Alexandru), 10
 Laranga (Ugo), 41
 Latini din Peninsula Balcanică, 96
 Le Journal (ziar francez), 104
 Le Memorial Diplomatique (ziar), 11
 L'Osservatore Cattolico (ziar din Milano), 45, 84
 Le Temps (ziar), 62, 63
 Leipziger Neueste Nachrichten, 81
 Lemeni (Ioan), 7
 Leon X (papa), 4
 Leopold II (impăratul), 7
 Lepeș (Gheorghe, episcopul), 3
 Lepeș (Lorand, vice-voevodul Transilvaniei), 3
 Liga Culturală, 1, 2, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 34, 38, 41,

43, 44, 46, 53, 54, 69, 71, 105,
107, 111, 113, 114, 123, 128
Lombardo-Veneția, 36
Lucaci (Doamna), 42
Lucaci (Vasile), 20, 30, 31, 34, 42,
47, 77, 119, 126
Luchini, 38
Lueger (Dr. Carol), 97, 98
Lugoș, 27
Lupaș (Dr. Ioan), 2, 4, 5, 6, 7, 21,
60, 79, 81
Lupulescu (profesor), 17, 18, 121,
123, 124, 126

M

Macedonia, 92, 96
Maghiari, 10, 11, 28, 40, 48, 58, 59,
63, 75, 79, 82, 94, 96, 98, 99, 100,
101, 102, 103, 105, 108, 113
Magyar Hirnap (ziar), 71, 77
Magyarország (ziar), 49
Maineri (B. E.), 38, 56
Maior (Petru), 7
Malenotti (Gaetano), 41
Malonyay (publicist maghiar), 62
Manco--Schunner, 127
Mândrescu (Simion), 75
Mangeli (Dr. Sanctis), 39
Manifestul Junimii Academice Ro-
mâne din Transilvania, Banat și
Ungaria, 21, 22
Maniu (Aurel), 24
Marea Neagră, 28, 62
Margareta de Savoia, 34
Marinescu (C.), 2
Marinescu (poet), 111
Marion (vezi poetul Marinescu)
Marzio (Don), 45
Massarani (Tullo), 40, 56, 70
Matias Corvinul, 52
Maury (Eugenio), 38
Mazzini (Giuseppe), 43, 109
Mehadica, 104, 106

Mehedinți (Simion), 12
Meheși (Iosif), 7
Memorand (procesul), 1, 2, 8, 9,
13, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 27, 29,
30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 41,
42, 45, 46, 48, 49, 52, 53, 54, 55,
60, 65, 66, 69, 71, 78, 79, 86, 88,
89, 92, 95, 98, 100, 102, 108, 111
Memorandiștii 47, 49, 65, 72, 76,
77, 78, 97, 111
Memoriul Studenților Universitari
Români, 12, 16
Mesagerul Național (ziar), 84, 85,
92, 93, 96, 97, 98, 99, 100, 101,
103, 107
Mestica (G.), 38
Micu (Samuil), 7
Mihai (Valabul), 4
Mihai Viteazul, 40
Mihali (Dr. Teodor), 20, 48, 77, 78
Mihali de Apșa (Dr. Victor), 81
Milano, 13, 15, 16, 40, 41, 45, 53,
57, 62, 71, 83, 84, 105, 108, 123,
127
Mileniul (serbările), 76, 77, 79, 80,
81, 82, 83, 84, 85, 93, 94, 98, 99,
100, 102, 103, 104, 105
Modena, 45
Moftin (comuna), 111
Moga (Dr. Ioan), 7, 9, 25
Moldova, 67, 75, 90
Moldovan (Grigore), 12
Morelli, 38
Moroianu (Gh.), 19, 20, 36, 37
Moți, 7, 10
Munkácsy (pictor), 102
Munții Apuseni, 5, 7
Mureșianu (Iacob), 34
Muzeul Astei din Sibiu, 31

N

Nagy (Sándor Iozsef), 51
Naniescu (Mitropolitul Iosif), 67

- Napoleon III, 65
 Neapole, 15, 16, 51, 53, 57, 108, 122, 123
 Negri (Gaetano), 41
 Nenitescu (I.), 11
 Nistru, 29
 Nobili, 4, 5
 Notarul Anonim al regelui Bela, 59
 Nouva Antologia (revistă), 72
 Nouveau Moniteur de Rome (organul internațional al Vaticanului), 45
- O
- Odorbei, 70, 71
 Oesterreichische Wochenschrift, 86, 89
 Oituz (Valea), 75
 Olanda, 49, 60
 Olpret (comună), 3
 Omodei (S., om politic italian), 38
 Opinione (ziar italian), 18
 Oradea, 21, 24, 40
 Orghidan (Augusta), 75
 Orghidan (Olimpia), 75
 Osdeutsche Rundschau (ziar), 103
 Ostini (G., om politic italian), 38
 Osztrovsky, 43
 Ováry (Leopold), 50, 51, 52, 53, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 72, 78
- P
- Păclișeanu (Zenobie), 19
 Pada (U.), 38
 Padova, 41, 65, 66, 111
 Pais (T.), 38
 Palermo, 108
 Palizzolo (R.), 38
 Palma (Luigi), 38, 56, 65
 Pandolfi di Guttodoro (Beniamino), 38, 50, 67, 68, 70
 Papp (I. P.), 19, 20, 25
 Paris, 13, 16, 19, 36, 48, 53, 63, 82, 119, 120
 Parma, 2, 13, 15, 16, 17, 26, 36, 43, 45, 54, 62, 82, 85, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 129
 Partidul Național al Românilor din Transilvania, 19, 22, 26, 47, 95
 Passy (Frederic), 50
 Pataky-Văleanu (George), 129
 Pațiția (Rubin), 20, 47, 48, 77
 Paul (Augustin), 130
 Pavia, 39
 Pavoncelli, 38
 Pázmándy Denes (deputat), 48, 49, 50, 62, 75, 104
 Peleş (castel), 13
 Peninsula Balcanică (Latinii din), 96
 Perczel (Dezso), 73
 Perseverenza (ziar italian), 53, 78
 Peasina (jurist italian), 51
 Pesta, vezi: Budapesta
 Pester Lloyd (ziar maghiar), 46, 53, 63
 Pesti Napló (ziar), 53
 Petrovaradin (lupta dela), 102
 Petru Rareș, 90
 Piuaru - Molnar (Dr. Ioan), 7
 Ploești, 28, 62
 Poloni, 90
 Pop (Ștefan), 2
 Pop (Dr. Ștefan Cicio), 50, 75
 Pop de Băsești (George), 20, 31, 43, 48, 74, 75
 Popa Laurențiu, 5
 Popovici (Aurel, C.), 13, 15, 18, 21, 115, 116, 117, 118, 119, 122
 Popp (Aurel), 129
 Poruțiu (Aurel, preot), 33
 Poruțiu (Victor), 33
 Predeal, 62
 Pronay (deputat maghiar), 82
 Pugliese, 38

R

Raicevich (Raguzanul), 90
 Rațiu (Dr. Ioan), 19, 20, 31, 33, 34,
 35, 42, 47, 48, 75, 77, 84, 100
 Rațiu (Felicia), 20
 Ravena, 41, 45, 62, 66, 91
 Reduta (din Cluj), 22
 Regina Maria (liceul de fete din
 Cluj), 30
 Reichersdorf (Giorge), 90
 Replica studenților Români din Un-
 garia, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 21,
 36, 39, 55, 65, 88, 113, 115, 116,
 117, 118, 120, 121, 122, 124
 Reateri (Dr. Antonio), 101
 Revue de Transylvanie, 42, 82
 Riforma (ziar italian), 35, 111
 Roberto Fava (ziar), 107
 Rochefort, 60
 Roma, 15, 36, 38, 39, 52, 53, 57,
 63, 64, 66, 67, 69, 70, 72, 78, 82,
 84, 89, 105, 108, 116, 118, 121,
 122, 123, 130
 Roma (ziar din Neapole), 16
 Roman (Nicolae), 18
 Români, 1, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 12,
 13, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 28,
 30, 32, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42,
 43, 45, 46, 48, 49, 50, 52, 54, 55,
 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65,
 70, 71, 72, 74, 75, 79, 80, 82, 83,
 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 95, 96,
 99, 100, 101, 102, 104, 105, 109,
 110, 111, 112, 113, 114, 115,
 117, 118, 122
 Români din Transilvania, 6, 7, 8,
 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 19, 66,
 72, 78, 79, 82, 84, 88, 100
 Românii din Transilvania și Ungă-
 ria, 9, 18, 29, 36, 39, 40, 41, 42,
 43, 45, 46, 49, 52, 55
 Românii din Ungaria, 20, 55, 72

România 9, 12, 13, 14, 16, 20, 26,
 34, 39, 43, 45, 50, 52, 65, 66, 68,
 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 82, 84,
 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94,
 107, 109, 110, 118, 119
 România Aureliană, 39
 România Traiană, 39
 Romanul (Mitropolitul Miron), 80,
 81
 Rosetti (C. A.), 43
 Rosetti (Vintilă C. A.), 11
 Ruffini (G.), 93
 Rusia, 46
 Ruși, 7, 52, 104
 Russu (Ioan), 11
 Rusu-Șirianu (Ion), 63, 75, 102
 Ruteni, 28, 90

S

Sándor (Iózsef), 9
 Sârbi, 28, 74, 80, 90, 95
 Sași, 4, 90
 Satu-Mare, 47, 111, 129
 Savoya (Prințul Eugeniu), 102
 Secășeanu (Gheorghe), 10
 Secui, 3, 4, 29
 Secuime, 70
 Seghedin, 42, 47, 68, 72, 76
 Sera (ziar italian), 35
 Sibiu, 2, 6, 7, 8, 13, 17, 19, 20,
 23, 30, 31, 32, 35, 43, 45, 47, 48,
 50, 62, 63, 64, 65, 68, 69, 72, 76,
 77, 81, 82, 84, 100, 102, 104, 105,
 106, 107, 111, 113, 115, 124, 127
 Sicilia, 72
 Silași (Dr. Grigore), 21, 60
 Sinaia, 73
 Sinaldi (A.), 38
 Sion (Gheorghe), 72, 74, 75
 Sisești, 47
 Slănicul Moldovei, 74
 Slavi, 46, 96, 102
 Slavici (Ion), 9, 11, 12

- Slovaci, 28, 74, 80, 95
 Societatea de Măine (revistă), 74
 Sofronie (călugărul), 5
 Someș (județul), 3, 4
 Spania, 46, 60, 104
 Strejerel (Nicu), 77
 Suci (Anton), 74
 Suci (Aurel), 20, 48, 77
 Supplex libellus Valachorum, 6
 Szekely (Dr. Ferencz), 43
 Szinnyei (Ioșef), 48, 51

Ș

- Șaguna (Andrei), 7
 Șimleu, 40
 Șincai (Gheorghe), 7
 Șiria, 104
 Ștefan (cel Sfânt, regele Ungariei),
 85

BCU Cluj / Central University Library Cluj

T

- Tălășescu (C.), 11
 Târgul Secuiesc, 75
 Tătari, 90
 Tempea (Valer), 23, 24
 Tereșova, 104
 Testasecca, 38
 Timișoara, 4, 32, 37, 42, 45, 49, 52,
 53, 62, 66, 67, 68, 70, 73, 77, 78,
 79, 80, 81, 91, 92
 Timpul (ziar din București), 64
 Tinerimea Română (manifest), 22,
 24
 Tisa, 1, 112
 Torino, 15, 41, 53, 84, 123
 Traian (Împăratul), 10, 27, 52, 54,
 55, 58, 59
 Traireux, 50
 Trampea (Paolo), 38
 Transilvania, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8,
 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 19,
 20, 21, 25, 26, 29, 31, 33, 35, 36.

- 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 47, 49,
 50, 52, 54, 55, 59, 61, 62, 64, 66,
 68, 69, 70, 72, 73, 74, 77, 79, 81,
 82, 83, 84, 86, 89, 90, 93, 95, 100,
 102, 103, 105, 107, 111, 112, 113,
 122, 124, 125
 Tribuna, (ziar din Sibiu), 2, 9, 12,
 15, 23, 24, 32, 35, 42, 43, 45, 47,
 48, 50, 62, 63, 64, 65, 69, 72, 77,
 82, 102, 104, 105, 106, 107, 111,
 113, 115, 126, 128
 Tribuna Poporului, 102
 Trieste, 26, 101
 Tripla Alianță, 9, 37, 52, 64, 81,
 94
 Turci, 4
 Turda, 20, 40, 100
 Turda (județul), 4, 24
 Türr (general), 50, 62

- Udine, 129
 Umberto (regele Italiei), 34, 53
 Ungaria, 2, 4, 6, 8, 11, 12, 13, 14,
 17, 18, 19, 21, 25, 28, 29, 30, 31,
 46, 48, 51, 54, 59, 60, 66, 69, 72,
 74, 76, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86,
 88, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102,
 103, 104, 105, 107, 113, 120, 122,
 124, 125
 Ungaria (hotel), 27
 Unguri, 1, 3, 6, 7, 8, 10, 17, 20,
 29, 30, 31, 38, 39, 42, 46, 49, 53,
 54, 55, 59, 60, 63, 71, 72, 74, 75,
 76, 77, 78, 79, 81, 82, 92, 94, 95,
 97, 100, 103, 104, 106, 111
 Unio trium nationum, 4
 Universitatea din Cluj, 66
 Universul (ziar), 44, 111
 Ureche (V. A.), 17, 34, 38, 39, 40,
 41, 43, 46, 50, 56, 67, 69, 71, 75,
 106, 107, 128

V

Vác, 42, 47, 48, 68, 72, 74, 76, 77
 Vatican, 45
 Vaș, vezi: Vác
 Veliciu (Mihail), 20, 48, 77
 Veneția, 62, 68, 108, 118, 122
 Verbóczi (Tripartitul lui), 5
 Veress (Dr.), 130
 Verona, 41
 Verona Fedele (ziar italian), 91
 Viena, 2, 7, 19, 21, 23, 24, 32, 51,
 73, 76, 82, 86, 94, 95, 97, 98, 100,
 119
 Vischi (N.), 38
 Vittorio Emanuele, 34

Voci latine (publicație), 46, 47, 56

W

Wekerle (Alexandru), 13, 52, 54,
 57, 95
 Wlassics (ministrul), 101

Z

Zainy (D.), 38
 Zápolya (Ion), voevodul Transil-
 vaniei), 5
 Zigány (Arpád), 53
 Zola (Emilio), 60
 Zon (Francesco), 41

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Memorandisii

Biroul de presă în timpul procesului Memorandului.
(Ziaristul Roberto Fava în stânga păreltelui Vasile Lucaci).

C U P R I N S U L

	Pag.
Introducere	1—2
PARTEA I: <i>Procesul Memorandului și opinia publică italiană</i>	3—41
Cap. 1. — Tradiția spiritului de împotrivire la Români din Transilvania până la 1894	3
Cap. 2. — Procesul Memorandului	9
Cap. 3. — Studențimea română din Transilvania și procesul Memorandului	21
Cap. 4. — Opinia publică italiană și procesul Memorandului	25
PARTEA II: <i>Chestiunea română în Italia după procesul Memorandului</i>	42—85
Cap. 1. — Intemnițarea Memorandiștilor la Seghedin și Vazc	42
Cap. 2. — Chestiunea română în Italia	48
Cap. 3. — Amnestrerea Memorandiștilor	65
Cap. 4. — Chestiunea română în Italia în timpul serbărilor Mileniului (1896)	79
PARTEA III: <i>Activitatea în România a ziaristului italian Roberto Fava</i>	86—112
Cap. 1. — O chestiune evreiască	86
Cap. 2. — Mesagerul Național	92
Cap. 3. — Plecarea din România a lui Roberto Fava	107
A N E X E	113—130
Tabla numelor	131

